

Digitaliseret af / Digitised by

DET KONGELIGE BIBLIOTEK
THE ROYAL LIBRARY

København / Copenhagen

For oplysninger om ophavsret og brugerrettigheder, se venligst www.kb.dk

For information on copyright and user rights, please consult www.kb.dk

Digitaliseret af / Digitised by

Det Kongelige Bibliotek / The Royal Library
København

For oplysninger om ophavsret og brugerrettigheder, se venligst www.kb.dk

For information on copyright and user rights, please consult www.kb.dk

VERDENSKRIGEN 1914-18

8°

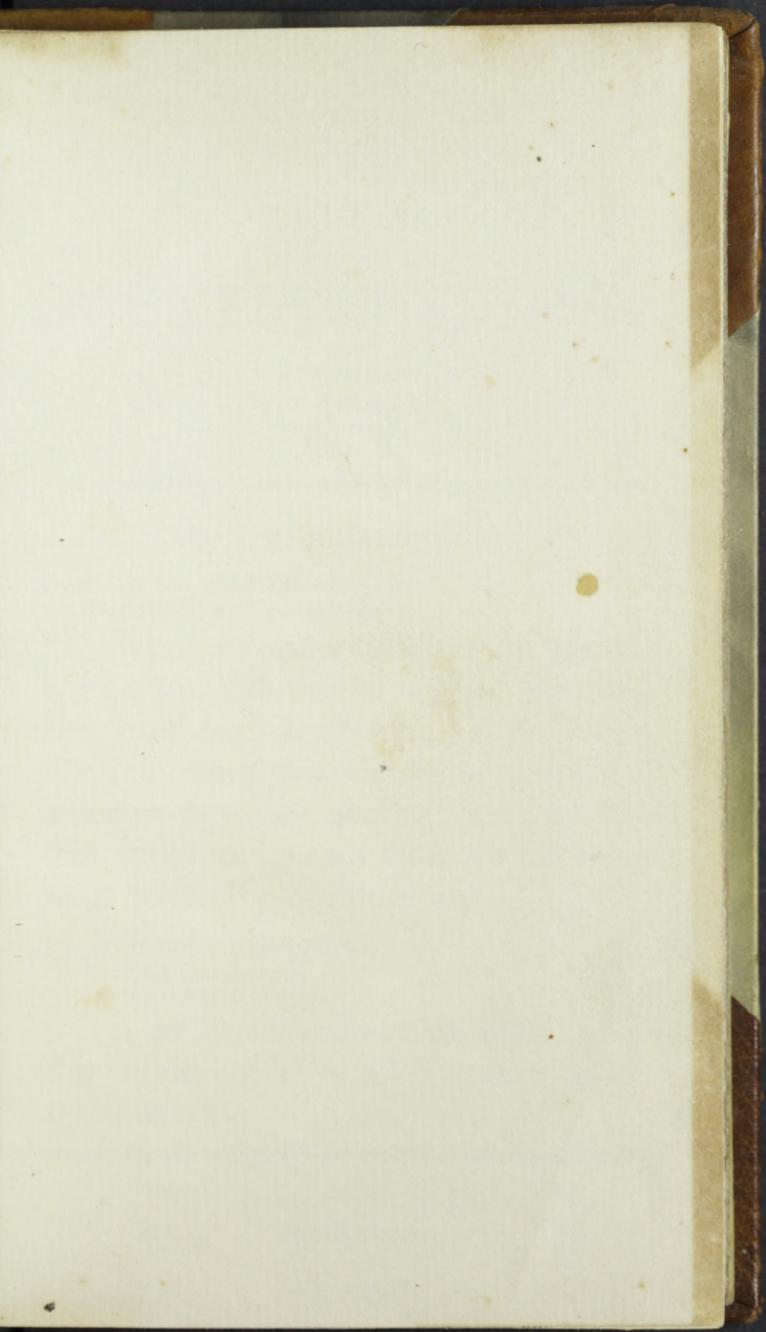
DET KONGELIGE BIBLIOTEK

130019372708

0203

A. HAGENSEN

TRE VERDENSTYPER

ORIENTALEREN
 ENGLÆNDEREN
 :: TYSKEREN ::

AF ANMELDELSERNE:

Kapt. B. W. NØRREGAARD

I „Morgenbladet”, Kristiania:

„... mere tankevækkende, mere givende end snesevis av folianter, end hundredevis av de brochurer, som fra de interessertes kredse drysses ut over en forvildet verden en bok av de faa, som virkelig beriker en“.

Dr. KONRAD SIMONSEN,

Forf. til „Den moderne Mennesketype“:

„... et Fyrværkeri af Idéer ... der staar et Sus af Tanker gennem den“.

NYT NORDISK FORLAG
 KØBENHAVN

TRE VERDENSTYPER

I Serien
HVAD ALLE BØR VIDE
er tidligere udkommet:

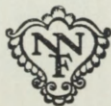
L. Th. Arnskov:
NORDEN OG DEN NY
TID

A. HAGENSEN

TRE VERDENSTYPER

ORIENTALEREN
ENGLÆNDEREN
• TYSKEREN •

ANDET OPLAG

NYT NORDISK FORLAG
KØBENHAVN

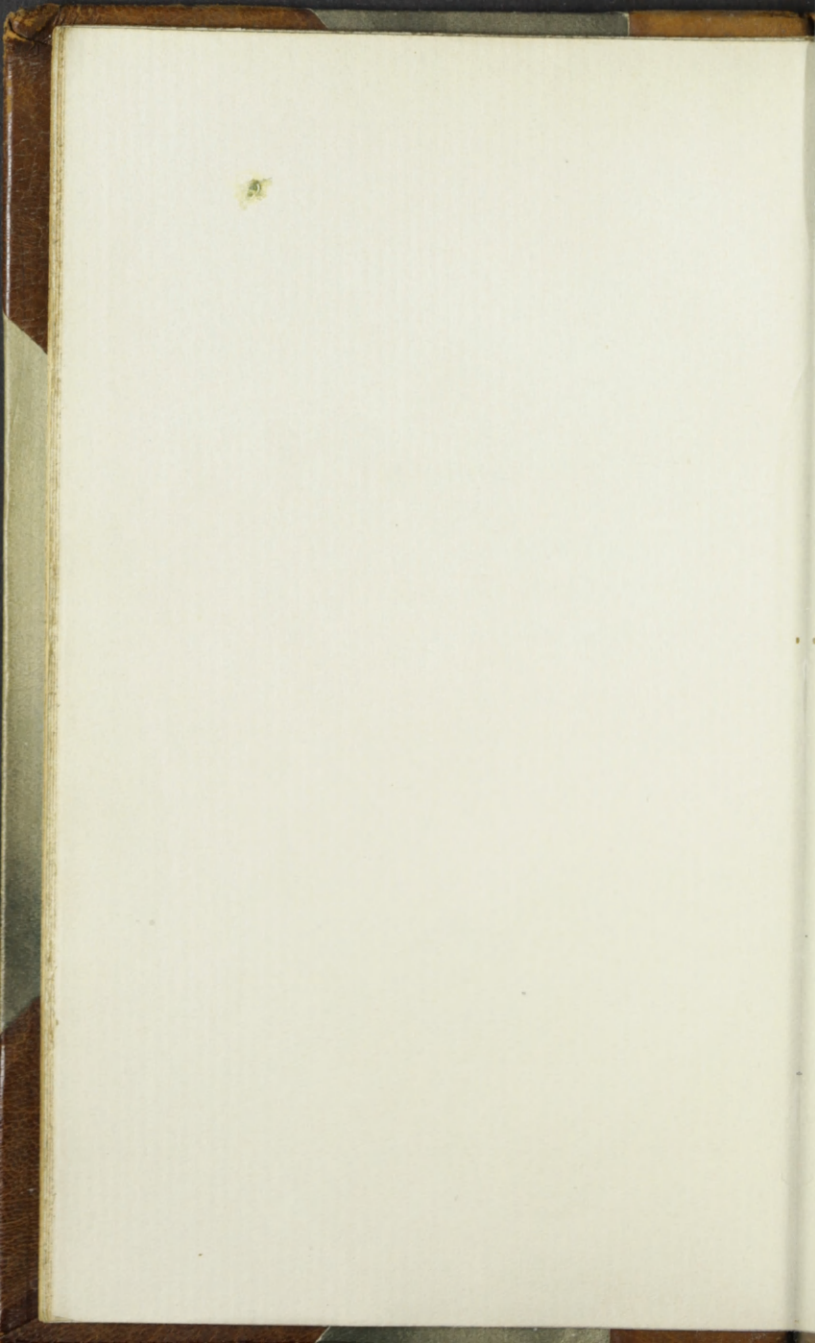
Copyright 1917
by
A. Hagensen.

MDCCCCXVII

INDHOLD

	<i>Side</i>
<i>ORIENTALEREN</i>	7
<i>ENGLÆNDEREN</i>	51
<i>TYSKEREN</i>	105

ORIENTALEREN

*Al vor Leven og Væren — hvem huer det?
Og al vor Virken og Stræben — hvad duer det?
I Skæbnens store Ovn opbrænder
Saa mangen ædel og god — men luer det?*

OMAR KHAJJAM

(Persisk Digter, der levede ca. 1100.)

FØRSTE GANG, jeg fik et Indtryk af muhammedansk Liv, var i den serbiske By Nisch, hvor Banen fra Belgrad spalter sig i Linierne til Saloniki og Konstantinopel. Toget fra Belgrad var ankommet dertil om Morgenens ved Solopgang, og der var saa langt Ophold, at man kunde gaa ind i Restaurationen og drikke Kaffe.

Da jeg atter kom ud paa Perronen, saa jeg en gammel, rynket og brun Tyrk med broget Turban læne sig ud ad et Kupévindue med en stor Lerdunk i venstre Haand. Uden at bekymre sig om sine larmende og travle Omgivelser hældte han Vand op i sin højre Haand og vaskede sit Ansigt, medens han fremmumlede sin Morgenbøn med det af Solen blændede Blik rettet mod Mekka.

Dette første Indtryk har, under forskellige Former, gentaget sig, hver Gang jeg under mine Rejser i Orienten har haft Lejlighed til at faa et Indblik i det dag-

lige Liv under Islam. Overalt skimter man dybest nede *Vandet*, det hellige Vand, alt Livs Frembringer og Fornyer. Det spores overalt i Dagens Liv, at Vandet er den store Livsfornødenhed — det krystalrene Kildevand, ikke ødelagt ved Tilbrygning eller ved Tilsætning af stærke Essentser som oppe i Europa. Og det spores i det store og dybe, at Islams Kultur er begrænset af Furer, som det rindende Vand har trukket i Ørkensandet.

Selv i Konstantinopel, i den halvt europæiske Millionby, lever den enkelte Muhammedaner sit Liv under samme Former, som om han sad ved Kilden i en Oase. Islams daglige Liv i *Idyllen*.

Hvert Hjem er her isoleret og tillukket, og der er intet, der forbinder dem til en By, et Samfund. Gaderne er ikke Stadsens Aarer, men kun en Slags fælles Gaardsplads. Der er her ikke Færdselsret, men Opholdsret; har en Mand eller et Æsel Lyst til at staa stille, falder det ingen ind at tage det fortrydeligt op, alle flytter sig hensynsfuldt udenom. Derfor kunde de nu udryddede, tidligere saa meget omtalte Horder af halvvilde Hunde færdes og sove midt paa Gaderne, og deres Fjærnelse betegnede i Virkeligheden mere end noget andet Ungtyrkernes Trang til at reformere deres Hovedstad. Men Reformen lykkedes ikke. Man fik Hundene bort, men Fortovene er endnu ikke overgivet Færdselen; de hører stadig

med til de aabne Boder og Værksteder, til Spisehusene, der har deres Ildsted med de langsomt drejende Stegespid udenfor Døren, og til Kaféerne med deres lave Halmtaburetter, hvor man uforstyrret kan nyde sin Vandpibe og sin Kaffe i fri Luft.

Kaffen — Vand, der er mættet med Orientens Krydderi — er stadig Tyrkernes eneste stimulerende Drik. Kaffen og Vandet er det, der skiller dem fra det spiritusduftende Europa. Ikke blot fordi Koranen forbyder Spiritus, men mere fordi det er deres Natur imod at lade sig paavirke af noget, der opløser deres Personlighed. Vi derimod drikker Spiritus netop for at udslette vor Personlighed, for at komme i en fælles Stemning og døde de personlige Tanker og Sorger, for at blive muntre og kammeratlige. Spiritus er Hjemmets Fjende, det aabne Samfundslivs Befordrer. Men Tyrkens Sind vender indad, ikke udad. Han hævder sig selv med bidsk Alvor og søger ikke at tilsmile sig Omverdenens Kammeratskab. Han er sig selv, har kun eet Navn, et Fornavn til Brug for Familie og Venner, men intet arveligt Slægtsnavn, intet Forretningsnavn til Brug for Fremmede. Højest kan han være særlig mærket med et Øgenavn.

I sit eget Hjem lever Tyrken sit Liv. Samfundsfællesskabet ønsker han gjort saa ringe som muligt. Derfor findes der i

Stambul saa godt som ingen fælles Samfundsbygninger udover Moskéeerne. Og Moskéeerne er for Tyrken atter *Kilden*, det hellige Vand. Kun paa Helligdage gaar han ind i dem; til daglig forretter han sin Andagt udenfor, ved Vandhanerne, der i lange Rækker er anbragt langs Grundmuren. Her tvætter han sit Ansigt, sine Hænder og sine Fødder, og her beder han sin Bøn, hvorefter han gaar videre til sit Arbejde. Hver Gang han vasker sig, er han i Kirke! Og hver Gang han saaledes har været i Kirke, er hans Velvære forøget, og han føler, at hans Religion er sand og god.

Foruden ved Moskéeerne findes der overalt i Byen andre Helligdomme for Vandet. De offentlige Brønde, Sebils, der er oprettet af Sultaner, Paschaer og velgørende Rigmænd, er ofte hele Bygninger, arkitektoniske Mesterværker af stor Skønhed, og selv den mindste Vandhane er anbragt i kunstneriske Omgivelser. Hvad Monumenter og Statuer er for andre Byer, er Sebils for Konstantinopel; selv den statueelskende Kejser Wilhelm maatte lade bygge en Sebil, da han vilde skænke Sultanens Hovedstad et offentligt Monument. Thi her forherliger man ikke Mennesker og Menneskers Værk, men kun det aandelige og det legemlige Livs Kilde, den hellige Gud og det hellige Vand. Det eneste tekniske Størværk, Byen ejer, er det store Vandværk, der opsamler Van-

det fra Skovene ved Landsbyen Belgrad og ad lange Akvadukter fører det ind til Gadernes Ledningsnet, fra hvis offentlige Vandhaner det af talrige Vandbærere bringes om i Husene.

Og om denne mægtige Skovkildes mange Forgreninger inde i Byen spirer Idyllen frem. Ser man ud over Stambul eller over Tyrkerkvarteret Kassim Pascha, møder Blikket ikke en Stenørken under en Taage af Kulrøg, men træbevoksede Højder, hvis mørkegrønne Brus er isprængt med Tage af lave Træhuse, af Smaavillaer — en rettroende Tyrk kan selvfølgelig ikke tænke sig at lade sin Familie blive sammenblandet med andres i en stor Lejekaserne. Gaar man ned i en af Gaderne i de gamle Kvarterer, faar man omtrent samme Indtryk som i en gammel, italiensk Bjergby. Stejle, uvej-somme Gader, som de smaa Heste og Æsler maa klatre op ad, malerisk Forfald, Cypresser, Plataner og mindre Vækster overalt — selv paa Tagene er der ofte Buske — og over Gaderne Guirlander af Vinløv.

Den idylliske Ro, den Fjernhed fra Verden, den aandelige og praktiske Enkelhed, der er ejendommelig for Muhammedaneren, kan sammenfattes i ét Ord: *Tilfredshed*. Selv kalder han den *Kef* — og hans Kef er fuldkommen, naar han kan sidde i stille, virksomhedsløst Velvære ved Kaffe og Tobak. Han føler ikke

Trang til at gaa ud i Verden og handle.
Hans Haand er død, men hans Hjerte
blomstrer.

Her er den store Forskel mellem Is-
lams Folk og Europæerne. *De* er rolige og
tilfredse, *vi* er besatte af Rastløshed og
Utilfredshed. Vi vil altid erstatte det gamle
med nyt, altid være i Uro, er aldrig til-
fredse, vil altid *have mere*. Tyrken nærer
intet Had til os, han ønsker os kun godt;
men det berører ham ubehageligt, at vi i
vor stadige Utilfredshed skal trænge ind
paa hans Gebet og forstyrre hans Ro.
Han ser ikke nogen dybere *Mening* i det;
vi virker paa ham som generende Fluier.
Han tænker paa Europæerne, naar han
læser Koranens 102. Sure:

I beherskes af Stræben efter mere,
Til I besøger Eders Grave.
Sandelig, I vil erfare,
Sandelig vil I erfare Eders Daarskab,
Om I blot vidste det!
Sandelig vil I se Helvedes Pøl.
Sandelig, I vil den se med Vishedens
Øje.

Og paa den Dag vil I blive spurgt om
Jordelivets Lykke.

Tyrken kender ikke til at arbejde for
Arbejdsglædens Skyld. Arbejdet er for
ham kun Slaveri, som man saa vidt mu-
ligt skal undgaa. Selv at tage Skæbnen i
sin Haand og søge at forme Livet efter
eget Ønske, forekommer ham stridende
mod Religionen. Allah bestemmer alt, og

vi kan hverken gøre fra eller til. Inschallah! Som Gud vil!

I Europa kalder vi dette Svaghed og Uvirksomhed, dels fordi vi savner Forstaaelsen af den fremmede og stærkere Naturs Virkninger, og dels fordi Religionen er gledet ud af *vort* praktiske Liv. Muhammedanerens Liv er *bundet* af Religionen. Fem Gange daglig skal han forrette sin Andagt med Knæfald og Tvætninger. Hvorledes skulde han være i Stand dertil, naar han lod sig rive med i en europæisk Storstads uafbrudt svirrende Menneskekværn? Og mellem Andagterne skal han beflitte sig paa at være god. Hvorledes skulde han da kunne deltage i *Konkurrencen*?

Hvem har nu Ret, Islam eller Europa? Hvem har fundet Jordelivets sikre Lykke? Lykken for den jævne, menige Mand.

Fra Begyndelsen af har selvfølgelig begge Ret, hver for sig. Islam, der er opstaaet under Ørkensol, har Ret i, at Lykken bestaar i rolig Hvile ved Kilden i Oasen. Og den angelsachsisk-germanske Kultur, der er opstaaet i Vinterkulde og paa genstridig Jord, har ligeledes Ret i, at Aktivitet og Fremsyn, Sanken i Lade, er nødvendige Betingelser for et Liv, der er værd at leve.

I deres eget Hjem har begge Ret, men Spørgsmaalet er, om vor Rastløshed, vor Stræben efter mere, kan slaa Rod i de brede Folkelag nede under den høje Sol,

hvor man ikke har behov at sanke i Lade til lange Vintre. Kan det ikke i Orienten gaa os som en højspændt Maskine, der løber løbsk og sprænges, naar Modstanden ophører? Vi er vist ikke selv helt sikre paa, at vor Rastløshed ubetinget er af det gode. De mest rastløse af os alle, Amerikanerne, vender jo i store Skarer tilbage til »det simplere Liv«.

I hvert Fald er Tyrken — den retroende, der lader sit Lig føre over Bosporus for at begraves i Asiens Jord — sikker paa, at det vilde være en Ulykke for ham, om han blev smittet af det europæiske Væsen. Hans Modstand herimod er det, der har fremkaldt de talrige Balkankrige. De har mindre været en Kamp om Landstrækninger end om Livssyn og Livsførelse. Om det hellige Vand skal blive ved at rinde som en klar Kilde, eller om det skal hældes paa Europas Dampkedel. Det var naturnødvendigt, at Tyrkerne før eller senere maatte rømme Europa, fordi de kun sad der i Kraft af raa Vold. Deres Religion, hvilket vil sige hele deres Kultur, var altfor meget et Udtryk for Asien til, at den kunde slaa Rod i et fremmed Klima. De var kommen længere bort fra Mekka end heldigt for dem selv. I Ørkensolen hører deres Livssyn hjemme som vort i Vintersneen.

Det er ikke det idylliske, man i Almindelighed forbinder med Tanken om Islam. Nok saa ofte tænker man sig Islam ensbetydende med blodskudt Fanatisme, ikke blot i bevægede Tider, men ogsaa i det daglige Liv. Og som de mest fanatiske af alle Muhammedanere tænker man sig *Dervischerne*, der hyler og danser under deres Religionsudøvelse.

At Dervischerne er de mest *ejendommelige* af alle muhammedanske Gejstlige, er uomtvisteligt, og selvfølgelig har jeg været henne at se paa dem. Deres Tekke (Kloster) ligger midt i den europæiske Bydel Pera. Gennem en smuk, gammel Port kommer man ind paa en hyggelig Gaardsplads, overskygget af et mægtigt Platantræ, der er tæt omspændt af Vindrænk. De to Bygninger — Beboelseshuset og Dansekirken — er, som alle ældre tyrkiske Huse, kun forfaldne Bræddehuse, hvis eneste Dekoration er kønne Jerngitre for Vinduerne.

De fremmede Gæster bliver ført op paa et lille Galeri, hvorfra der er godt Overblik over Salen. Denne er ottekantet, og dens Gulv er bonet blankt af de dansende Præsters Fødder. Paa en lav Forhøjning, der løber rundt om Salen, sidder Dervischerne paa Hug med høje, lysebrune Kamelhaars Huer og indhyllet i sorte Kapper. De vugger sagte frem og tilbage, og af og til bøjer en af dem sig forover

og berører Gulvet med Panden, Der kan vel være nogle og tyve af dem.

I store Loger bagved sidder den muhammedanske Menighed ligeledes paa Hug og deltager i den stille Andagt. Oppe paa Galleriet er der et lille Orkester, bestaaende af en hæs Fløjte og et Par smaa, dumpe, afstemte Trommer. I Begyndelsen lyder Musiken monotont og vildt klagende som Negermusik, men efterhaanden som Øret vænner sig til den, opfatter man en fin og meget kunstfærdig Nuancering.

Der kommer som en Overgang, en Opvaagnen, i Musiken, og Dervischerne rejser sig. I langsom Procession gaar de Salen rundt; og man ser nu, at deres Fødder er nøgne. Foran Mihrab — Nischen, der angiver Retningen mod Mekka, og som svarer til Altret i de kristne Kirker — standser hver enkelt et Øjeblik, vender sig om og udveksler et dybt Buk med sin Eftermand.

Saaledes gaar de rundt et Par Gange. En græsk Præst i Ornat og med langt kvindeopsat Haar, der befinder sig blandt Tilskuerne, smiler til sine Naboer. Men han er alene om at smile. Dervischernes Aasyn vækker kun den dybeste Respekt. De er præget af venlig Alvor, af rolig Klogskab og af indadvendt Tænksomhed.

Trommeslagerne og et Par yngre Munkke paa den afspærrede Del af Galleriet begynder nu at synge. Sangen kommer

gennem Næsen, men alligevel kan den græske Præst ikke faa nogen til at smile sammen med sig. For mig lyder det ligesaa højtideligt, som naar der messes i en kristen Kirke — det *er* i Virkeligheden en Messe.

Pludselig kaster alle Dervischerne deres sorte Kapper og staar nu i grønne Dragter — enkelte af dem i hvide —, der foroven slutter tæt til Legemet, men forneden danner et vidt Skørt. De tre øverste, der kendetegnes ved grønne Turbaner om Huen, stiller sig foran Mihrab — det er milde, værdige og kloge Mænd; det eneste, der kunde adskille dem fra en dansk Biskop, er deres store Indadvendthed; de synes slet ikke at bemærke deres Omgivelser.

Atter bevæger Processionen, der nu er grøn og hvid i Stedet for sort, sig Salen rundt. Ud for den fornemste af de tre standser hver enkelt, bøjer sit Hoved ind til hans Bryst og faar et Ord hvasket i Øret — et Ord, som ingen kender, men som for disse Mænd rummer Livets dybeste Visdom. Og hver Dervisch, der har hørt dette Ord, glider ud paa Gulvet og begynder at danse.

At danse uden at røre sig, thi man ser ikke hans Fødders Bevægelser. Skørtet breder sig ud som et grønt eller hvidt Telt, idet han drejer sig om sig selv, først ganske langsomt, derefter hurtigere og hurtigere. Hovedet hælder til Siden eller

bagover, Øjnene er lukkede og Armene er strakt ud til Siden, den ene Haandflade drejet opad, den anden nedad.

Tilsyneladende helt hensunken i Andagt, tilsyneladende uden Anstrengelse staar denne Snes Mænd og drejer sig om sig selv. Naar der er gaaet nogen Tid, opdager man, at de ikke alene drejer sig, men ogsaa ganske langsomt bevæger sig Salen rundt. Der er intet latterligt, intet fanatisk, intet uhyggeligt over dem, men kun en stille Alvor og inderlig Værdighed. Maaske aldrig har jeg følt mig saa stærkt grebet af en religiøs Handling som af denne.

Den Tanke, der ligger til Grund for Ceremonien, er i sig selv smuk. Dansen skal antyde Stjernernes Bevægelse, Himmels Storhed, Guds Viljes Almagt og Menneskenes Afmagt. Med den nedadvendte Haand støder man alt jordisk fra sig, med den opadvendte stræber man mod Himlen. Sangen, der ledsager Ceremonien, handler om Guds Enhed og Jordelivets Ubetydelighed.

Sangen om Guds Enhed — det stadig gentagne hûa, jâ hûa! — bringer for den forstaaende en haard og truende Tone ind i den tilsyneladende saa harmoniske og fredelige Idyl. Ordet hûa (saaledes er det!) bringer enhver Muhammedaner til at tænke paa Koranens 112. Sure (Afsnit), der betegnes som »den rene Gudsdyrkelses Sure« og indeholder en skarp Protest mod Kristendommen. Den lyder:

Saaledes er det: Gud er En,
 Det evige Maal;
 Han avler ej og blev ej avlet,
 Og ingen er hans Lige.

Efter omtrent et Kvarters Hensynken i Dansen standser Dervischerne, stiller sig op i bestemte Grupper og bukker med korslagte Arme for deres vis-à-vis. Saa igen Procession med Buk for Eftermanden udfor Mihrab. Og igen Dans.

Til sidst Bøn — eller Messen — af en Dervisch paa Galeriet og af én nede i Salen, hvorpaa man tager broderlig Afsked med hinanden. Paany iført de sorte Kapper gaar man i Procession forbi de tre ældste, trykker dem i Haanden, og medens Haandtrykket endnu varer, bøjer man sig ned og kysser gensidig hinandens Haand. Alle, der har passeret Mihrab, stiller sig op i Række for at veksle Haandtryk og Kys med de efterfølgende.

Dette var de dansende Dervischer, Islams mest omtalte Fanatikere! Selv den græske Præst forlod dem stille og i grublende Usikkerhed. De saakaldte hylende Dervischer i Skutari fik jeg ikke Lejlighed til at se, men jeg er overbevist om, at ogsaa deres en Del vildere Ekstase, naar alt tages med i Betragtning, kan fortjene Respekt.

Der er ikke megen Forskel paa Livet i en af Islams Moskées og Livet i en katolsk Kirke. I tusinde Aar var Agia Sphia den kristne Verdens prægtigste

Kirke og derefter i fire Aarhundreder Islams stolteste Moské. I det indre ser den endnu i alt væsentlig ud som for tusinde Aar siden. Naturligvis er den slidt og furet af Tidens Strøm, men den har kun vundet i Skønhed og Højhed derved; dens Søjler og Hvælvinger ligner ikke Menneskeværk, men ser ud, som er de vokset frem dybt fra Klippegrunden. Og den andægtige Muhammedaner, der knæler midt paa Gulvets rene Maatter med sine aftagne Sko ved Siden af sig og mumlende flytter paa sin Rosenkrans, er trods sin Turban næppe forskellig fra de første byzantinske Kristne, thi det jævne, ærlige Menneske vil være ens til alle Tider og paa alle Steder.

I den store Sandhed staar Islam tilbage for Kristendommen, men i Livets Moral ikke. Moralen er vel i Grunden den samme, men der er den Forskel, at de fleste af os Europæere kun er Kristne nogle faa Timer hver Søndag, medens Muhammedaneren *lever* i sin Religion til Stadighed. Han er ærlig i Handel og Vandel, fordi Koranen byder det; hver Gang han spiser, tænker han paa sine religiøse Forskrifter; hver Gang han vasker sig, er det en religiøs Handling. Ethvert Menneske er hans Broder, og han *behandler* ham som sin Broder — derfor er der heller ingen virkelig Standsforskel mellem Tyrkerne.

Islam er nok en Religion, men den er

tillige *det*, som i det praktiske Liv betyder mere: en Omgangsmoral, der er udformet af Godhed og Retsind. Derfor er Islam farlig — ikke fanatisk-agressivt farlig, men farlig, naar den angribes af andre — fordi det, man føler truet, ikke er nogle dogmatiske Læresætninger, men hele Folkets, hver Enkeltmands daglige Levevis og Livssyn.

Paa Bunden af alt, hvad der er sket paa Balkan — selv det mest djævelske —, vil man, om man har Held til at faa den rette Forstaaelse, finde et eller andet religiøst Motiv. Et af mine klareste Minder er en lille Samtale, jeg havde med en gammel tyrkisk Blikkenslager i en makedonsk By. Jeg var gaaet hen paa Torvet, hvor der under det gamle Klokke-taarn, som man finder næsten overalt i de gamle makedonske Byer, laa en Række smaa Boder. Ved en af dem standsede jeg for at købe Cigaretter, og da det viste sig, at Handelsmanden kunde tale med mig, satte jeg mig ned paa en Halmtaburet, som han stillede ud til mig, og passiarede — det var i de Dage ikke ofte, jeg havde Lejlighed dertil. Manden var en ægte Makedoner, hvilket vil sige, at han var en national Køter uden nogen paa-viselig Race. Han kaldte sig Græker, fordi han havde sluttet sig til den græske Kirke (vistnok af Forretningshensyn), men han saa ud til snarere at være Albaner. Hans Kone var Kutzo-Vallak,

hans Forældre havde boet i Cetinje, hans Søster var gift i Bulgarien, og sin Søn havde han sendt til en Skole i Belgrad.

Den Dag var jeg netop stærkt optaget af, hvad jeg havde hørt om Albanernes uhyggelige Mishandlinger af deres fangne og saarede Fjender. Jeg spurgte derfor om Grunden til denne Dyriskhed, der ikke stemmede overens med alt det gode, jeg før min Rejse havde hørt om Albanerne. Tobakshandleren grublede længe over mit Spørgsmaal, det var aabenbart aldrig faldet ham ind, at der her var noget, som tiltrængte en Forklaring. Til sidst bankede han paa Væggen til Nabo-boden, hvor der sad en gammel tyrkisk Blikkenslager og lavede de smaa, langskafte Kasseroller, som Tyrkerne koger deres Kaffe i. Mit Spørgsmaal blev forelagt ham, og han besvarede det — dog først efter at han i Tavshed havde holdt en af sine Kasseroller hen over Ilden og sydet en lille Kop Kaffe til mig.

»Naar man har en Fjende, man vil ondt,« forklarede han med Naboen som Tolk, »nytter det selvfølgelig ikke at dræbe ham. For enhver Moslim er det en Lykke at dø, og maaske ogsaa for de vantro; thi Allah er barmhjertig. Men ingen dræber sin Fjende for at gøre ham lykkelig. Derfor maa man berøve ham Evnen til at nyde Paradisets Glæder.«

Jeg greb min Kop og drak det tykke, bedske Grums, der laa paa Bunden af den;

thi jeg maatte foretage mig et eller andet for at skjule min Mangel paa Forstaaelse af en Tankegang, der forekom *ham* saa selvfølgelig. Tobakshandleren bemærkede min Forlegenhed og kom mig diskret til Hjælp:

»En Eunuk maa blive staaende udenfor Paradisets Port og kan ikke glæde sig over de skønne Houris, som Allah skænker de salige.«

De uhyggelige Lemlæstelser, hvis Enkeltheder overhovedet ikke kan skildres, var ikke blot Udslag af middelalderlig Raahed, men ogsaa af middelalderlig, religiøs Enfoldighed. En saa mægtig Religion som Islam er selvfølgelig ikke alene skabt af de ydre Forhold, den maa ogsaa bunde i *Menneskenaturen*. Og Muhammedanernes Natur er saa forskelligartet fra vor, at det, der for dem er dybt religiøst, for os synes *dyrisk*.

De primitive Folks Religioner har jo ikke som Kristendommen afklaret sig i bestemte, aandelige Læresætninger, men er kun ufuldkomne Forsøg paa at forstaa alt det mystiske i Naturen. De bundes i Rædslen for de store Kræfter; Solen og Mørket, Lynet og Stormen var overalt de første Guder. Ogsaa Islam har sit Udspring i Rædslen. Netop i Arabiens og Nordafrikas Ørkener er Naturkræfterne saa overvældende, at Menneskene ikke kan kæmpe mod dem, men maa bøje sig for dem i blind Eftergivenhed, søge

Skygge for Solens Brand, tilhulle sit Hoved for Sandstormen. Her er sikkert Spiren til det, der blev Kærnen i Islam: den blinde, uvirksomme Skæbnehengivelse. Men denne legemlige og sjælelige Uvirksomhed medførte, at Religionen ikke kunde udvikle sig til at blive af aandelig Art; den vedblev at være jordbunden, at være Udslag af *Driftslivet* mere end af Aandslivet.

Den bulgarske Almue har et Folkesagn om Tyrkerne, der lyder saaledes:

En Kejser havde en Datter, som var meget letsindig og gjorde ham Skam. Han befalede derfor to af sine Folk under et Paaskud at føre hende til en øde Egn og dræbe hende. Hun tog sin Hund med paa Turen og legede med den uden at ane noget ondt.

Da de steg af Vognen, fortalte Mændene, hvad deres Befaling lød paa, men de lod sig røre af hendes Bønner og gav hende Lov at flygte sammen med sin Hund. I Ørkenen fandtes der ingen Mennesker, hun kunde synde sammen med, men ved sin Hund fik hun en Dreng. Da han blev stor, gik han paa Jagt og skaffede hende Føden, og om Aftenen fordrev hun Tiden for ham ved at fortælle skamløse Historier.

Da Sønnen var bleven Mand, førte hun ham en Dag til en Brønd, hvor Kvinder hentede Vand. Selv fulgte hun efter ham, tæt tilsløret, og sagde med forandret Stemme ublufærdige Ord til ham og lovede at følge med ham, næste Gang de mødtes. Ved hans Hjemkomst sad Moderen og ventede paa ham, hun havde skyndt sig at komme først. Med megen Stolthed fortalte han, at nu havde han fundet en Kvinde, som vilde følge ham, og Moderen gav ham Anvisning paa, hvorledes han skulde optræde overfor hende. Ved deres næste Møde fulgtes de ad bort og syndede.

og først derefter afslørede hun sig. Senere fødte hun paa en Gang otte Børn, og da hun ikke havde Mælk nok til dem alle, fangede Sønnen et levende Vildsvin, som han lod ernære Børnene.

Af disse otte Børn opstod Tyrkerne, som endnu kaldes »Ottemaner«. Hunden er deres Stamfader og Svinet deres Moder. Derfor spiser Tyrkerne ikke Svinekød, og de elsker Hunden højt. Og fordi den Kvinde, der forførte sin Søn, maatte tilhulle sit Ansigt, formummer Tyrkindeerne sig, naar de ser en Mand, eller naar de gaar ud.

Dette Sagn forekommer i mange Variationer — en af dem gør Tyrkerne til Afkom af Hagar og hendes Søn Ismael. Tyrkerne selv har et lignende Sagn om deres Oprindelse. Dette kan synes mærkeligt, men Dyresagn af denne Art er ret almindelige Jorden over, og de anses ikke for vanærende. Det falder naturligt i Mytherne at føre al *Oprindelse* tilbage til det primitive — til Dyrene. De bulgarske Folkesagn er næppe særlig gamle, i alle Balkanlande arbejder Folkedigtning og Mythedannelse endnu paa ganske middelalderlig Vis. Ovenstaaende Beretning om Kejserdatteren er Udtryk for den Opfattelse, som den bulgarske Almue i Løbet af de nærmest liggende Aarhundreder har dannet sig af deres tyrkiske Beherskere, og som bedst kan sammenfattes i det ene Ord: *dyrisk*.

Solens Plage medfører Længsel efter Skyggen, efter Mørket og Søvn, efter narkotiske Midler: Tobak, Opium, Hasisch, efter Spekulering og Drøm. Men

et Livssyn, som er baseret paa vegeterende Driftsliv, og hvis højeste Maal er rolig Nydelse af Øjeblikket — Kef — maa ogsaa i sine stærkere religiøse Udtryksformer være af primitiv Art, mere legemlig end aandelig. Forstærkes Religiositeten, som det f. Eks. sker ved de store Fester, faar den Karakter af Ekstase, Besættelse, Hysteri eller endog Epilepsi. Hyppigst giver den sig Udslag i *Dans*, der jo er den mest elementære Form for ædel (d. v. s. ikke direkte formaalstjenende) Livsførelse, for *Hengivelse*; selv hos kultiverede Europæere kulminerer personligt Samvær, Fællesfølelsen, ofte i *Dans*.

Den Dervisch-Dans, man ser i Konstantinopel, er oftest en smuk og værdig Religionsøvelse. Tyrkerne selv er for intelligente og selvbeherskende, for meget Gentlemen, til at kunne lade sig rive hen. Men i Persien, i Ægypten og særligt i Nordafrika, der vrimler med religiøse Ordener og »hellige Mænd«, er Religionsøvelserne pathologisk voldsomme. En af Nordafrikas grundigste og dybest skuen- de Kendere, den østrigske Forsker *Artbauer*, skildrer Aissaua-Festen, der hvert Aar finder Sted i alle Marokkos Byer, paa følgende Maade:

I det fjærne lyder en Brusen. Dump Mumlen og hylende Sang kommer nærmere; snart skelnes Aissas Valgsprog: »Subchana allah ed daim — Priset være Gud, den evige!« Andre raaber den som *Tauhid* kendte Trossætning om Guds

Enhed. Nu bliver de synlige. Rækker paa seks til otte af Sektens opfanterede Medlemmer holder hverandre om Skuldrene og bevæger sig springende og dansende fremad. Bag dem kommer en anden Række, flere og flere vanvittige Mænd i lange, hvide Skjorter, som springer forbi med skingrende Raab. Imellem dem flager Faner, og der lyder øresønderrivende Musik fra Bøffelhorn, Rørføjter, Sækkepiber og omfangsrige Trommer, frembragt af ophidsede, halvt eller helt nøgne Negre og hylende, gestikulerende Dreng. Folk af alle Klasser og enhver Alder gribes af den frygtelige Tummel og springer med i Dansen. Soldater paa Post overfaldes pludselig af Krampetrækninger og styrter om, idet de med Skum paa Læberne stønner Si Aissas Navn. Langsomt snor Toget sig gennem Gaderne. Fra flade Tage og Terrasser tilkaster man Aissaerne raa Kødstumper, som de sluger lig vildt Dyr. Kun én bevarer sin Ro, en ærværdig Oldingeskikkelse med hvidt Skæg og folderig, snehvid Klædning. Med Armene foldet over Brystet vandrer han sindigt bag ved de vanvittige og mumler med sagte Stemme Tauhid, saa rolig, som om han var uden Forbindelse med Heksedansen faa Skridt fra ham. Det er Ordenens Scheik. Allersidst kommer røde, grønne og hvide Faner, paa hvilke der er broderet nogle af den Enestes, den Algodes, den Albarmhjærtiges 99 Navne.

Saaledes bevæger Menneskemyldret sig gennem snævre Gader til Kirkegaarden for at hvile nogle Minutter. Men kun Minutter! Snart tiltrædes under samme Adfærd som tidligere Hjemvejen til Ordenens Herberg, hvor Dagens Hoveddrama udspilles.

I Aissaernes Hjem staar Rækker af dødblege Skikkelser med hverandre om Skuldrene og kaster i regelmæssig Takt Overkroppene frem og tilbage, frem og tilbage, saa de lange Lokker flager og Sveden kastes langt bort i store Draaber. Andre danser med fortrukne Ansigter. Uhyggelig hastigt drejer de sig om sig selv, de magre, bare Arme strakt lige til Vejrs, til de

styrter af Svimmelhed. Hist brøler en krampagtig sammenslynget Række et Fyndsprog af Sektens Stifter og rønder derpaa med Kraft Panderne mod den ru Væg, saa Blodet strømmede over Klæderne. Andre banker deres Hovede med Sten eller flænses sig med Dolke.

Et Faar ledes ind. De ophidsede Mennesker kaster sig over det forskræmte Dyr, hugger Tænderne i det og river blødende Strimler fra det sitrende Legeme, til der ikke er andet tilbage end Skindet og Knoglerne. Naar nogen falder, springer de andre op paa ham og tramper, til de selv styrter. I et Hjørne raser en Horde Kvinder. De gør vildere Krumspring, gebærder sig endnu mere fanatisk end Mændene; deres mangelfulde Beklædning, deres forpjuskede Haar, slaskende Bryster og bidske Tænder er et grufuldt Syn.

Saaledes gaar det uophørligt videre ved Højlens Dag. Stadig staar Scheiken urørlig midt i Tumlen. Der lyder Raab af Henrykkelse, skingrende Skrig af den højeste Ekstase. Kvinder hviner, Ordensbrødre hylér, og ustandselig lyder den græselige Musik. Saa kommer sidste Akt.

Ved Siden af Ordenens Scheik staar der en stor, gammel Lerkrukke, bedækket med et Følsugarvede Hud. Nu river han Huden bort og kaster Krukkens Indhold ud mellem sine Disciple. Skorpioner og Taranteller, Slinger og Firben, Padder og Kamæleoner myldrer frem i et ækelt Virvar. De paa Gulvet liggende Aissaer ruskes op som elektriserede, kaster sig over det grufulde Kryb og æder det hvæsende og stønnende. De forfølger de flygtende Dyr, river Taranteller ned fra Væggene og graver med Neglene i Jorden efter Skorpioner. De agter ikke de giftige Bid og Stik, men tygger og sluger, til det sidste Kryb er forsvundet i deres Svælg.

Nu bliver der roligere. Hist og her endnu en sidste Hylén op i Ekstase, medens den ene efter den anden synker afmægtig om og sover ind i frygtelig Udmattelse — kun Oldingen med Sølvskæget læner sig som mejslet i Sten til en Pille og vaager med foldede Hænder over sine Discip-

les blytunge Søvn. Med næsten udslukket Stemme vedbliver hans skælvende, blodløse Læber at mumle Tauhid: la ilaha illa 'llahu — la ilaha illa 'llahu!

Lignende religiøse Udskejelser finder Sted ved den aarlige Perserfest i Konstantinopel, ved den mere vellystige Fest i Tandtah i Ægypten, de muhammedanske Kvinders Mekka, hvortil de valfarter for at blive frugtbare, og adskillige andre Steder. Forstandsmæssigt set virker de rent sindssygt, og i Traad hermed falder det, at Muhammedanerne (for Resten ogsaa Almuen i mange Lande) anser en sindssyg Person for hellig; hans Sjel er hjemfarende til Allah. Men religiøse Orgier maa ikke bedømmes forstandsmæssigt. De er voldsomme Rørelser af selve Livsfølelsen, som paa højere Trin udvikles til Religion, Samfundsliv og Kærlighedsliv, men som i Naturtilstanden har alle disse tre Former sammenblandet, saa de vanskeligt kan adskilles. Religiøst og erotisk Hysteri virker paa samme Maade. Den græske Mythologi lader Vinguden Dionysos' kvindelige Følge, Mainerne, udføre ekstatiske Danse, sønderrive Dyr og æde deres raa Kød. Kvinder kan under Svangerskab faa pervers Appetit og under Hysteri blive ufølsomme for Snit og Stik.

Ved ekstatiske Tilstande bliver den normale Samvirken mellem Aand og Lægemet forstyrret. Instinkterne bliver for

stærke til at kunne reguleres af den forhaandenværende Forstand og kommer ind under Love, der endnu er ligesaa uopklarede som Trækfuglenes Flugt og Lemænernes Vandringer. Musik, ensartede Bevægelser, Takt, Ensformighed kan fremkalde en fælles Hypnose eller Besættelse. Et Eksempel paa en baade religiøs og erotisk Besættelse er de »Dansere«, som i 1375 i dansende Sværme drog gennem Tyskland — og senere Flagellanterne, som i selvpiskende Horder drog Europa rundt.

I de muhammedanske Lande er den primitive Livsfølelse endnu overvældende; ikke fordi Islam i og for sig savner Evne til at kultivere de enkelte Personligheder, men fordi Hjordinstinktets ikke er bleven udviklet i *anden* Retning end den religiøse. I den europæisk-kristelige Folkegruppe er det religiøse og delvist det kønslige trængt i Baggrunden, og Udviklingen har overvejende antaget social, nationaldannende Karakter. Dette kan belyses ved som Modsætning til Aissaernes Dans at skildre en Dansescene fra det endnu primitive, men udpræget kristelige Serbien.

Efter Slaget ved Kumanovo befandt jeg mig ved Kong Peters Hovedkvarter i Vranja, da der indløb Meddelelse om Indtagelsen af Yskyb, Serbernes Hovedstad i den fjærne og store Fortid. Efterretningen vakte uhyre Bevægelse og gav Anled-

ning til Musik, Sang og Fakkeltog. Om Aftenen samles man i Hotellets store Sal, hvor der Time efter Time fortsættes med Taler og Sange. Mængden staar saa tæt sammenpakket, at al Servering er umulig — men forøvrigt drikker Serberne aldrig meget ved deres Fester; der var ingen kunstigt frembragt Stemning. Trods al Talen, trods Spil og Sang er Forsamlingen imidlertid fremdeles urolig og forventningsfuld. Der mangler endnu noget, som kan skaffe Glæden og Stoltheden fuld Udløsning. Et Par Soldater begynder instinktivt at trippe med Fødderne. Eksemplet smitter og fremkalder en ligefrem eksplosiv Bevægelse i Mængden. Musiken falder ind med en højstemt, entonig Melodi, som efterligner Sækkepiben, det nationale Instrument. Der dannes øjeblikkelig en Kæde af over hundrede Mennesker, gamle og unge, som med hinanden ved Haanden eller om Livet slutter Ring om de lange Borde.

Kraljewe kollo!

Kongedansen begynder. I sidelængs Dans flyver Kæden om Bordene, først med smaa Hopsatrin, senere med vildere Benbevægelser og Trampen som i en engelsk Reel. Jubelen vokser og vokser, Lykkefølelsen er fuldkommen. Hvad det ikke har været muligt at sige med Ord, har pludselig faaet et animalsk Udtryk i en gammel, serbisk Nationaldans.

Saa tager man igen Plads ved Bordene, men kun for et Øjeblik. Da springer den halvgamle Prins Alexis op fra Stolen, griber en Chauffeur og en Soldat under Armene og danser paany, saa Sporerne klirrer. Andre følger efter, og snart er Kæden atter sluttet. Og denne Gang danses der med en Iver og Hengivelse, som ikke kender til noget Ophold, før Benenes sidste Kraft og Lungernes sidste Pust er opbrugt. Men saa har ogsaa Festen kulmineret; Orkestret intonerer Retraitten.

Medens Aissaua-Dansen var Islam (der jo betyder religiøs Hengivelse) i groveste Form, var Kongedansen Udtryk for en højere Form af Fællesfølelsen; den førte ikke tilbage til Naturen, men frem til *Nationen*.

Hvor Religionen har saa stor praktisk Betydning som i Orienten, gør den alle Mennesker til Brødre, saa der vanskeligt kan opstaa herskende og opbyggende Klasser. Der regeres af *Personer*, men findes ingen Klasse- eller Samfundsinteresser, ingen Mulighed for national eller civilisatorisk Udvikling. Islam er for almenmenneskelig. Den omfatter en Syvendedel af Menneskeheden og forener de mest forskelligartede Folk og Racer i Troen paa Guds Enhed, medens Kristen-

dommen bliver mere og mere abstrakt og er splittet i Sekter, saa hver europæisk Racegruppe har *sin* nationale Religion. Civilisatorisk set synes Islam at holde Udviklingen tilbage, forsaavidt den ikke ansporer til at søge udover personlig Tilfredshed og personlig Fuldkommenhed. Den kan gøre Menneskene til Brødre, men ikke udnytte Broderskabets Muligheder. Saa vidt som den bærer frem, bærer den imidlertid med en mægtig Kraft. Bedre end Kristendommen har den vist sig at kunne løfte de laveststaaende Folkeslag op til en moralsk Kultur, der betegner et meget stort Fremskridt.

Aarsagerne til Islams Evne til at vinde Sjæle ligger lige for Dagen. Kristendom og europæisk Kultur er saa nøje sammenfiltret, at Kristendommen vanskeligt kan antages af Folk, der ikke er modne til ogsaa at antage den europæiske Civilisation. En Negerpige kan ikke faa Lov til at lade sig døbe, før Missionærens Kone har behængt hende med en generende, europæisk Bomuldskjole. Og paa Sydhavsøen Vau Vau — fortæller F. T. Bullen — mener de ellers i paradisiske Nøgenhed og Uskyld levende Mænd, at deres Søndagsgudstjeneste ikke bliver, som den skal være, medmindre de sveder i europæisk Sømandsdragt: ulden Skjorte, Stortrøje, tykke Benklæder og Søstøvler. For dem har Livet kun én Side. Det centrale, aandelige Indhold i

Kristendommen — Troen paa Treenigheden og paa Frelse gennem Jesu Lidelse — er for abstrakt til at kunne fattes af primitive Folk; selv i Europa skorter det jo paa virkelig Forstaaelse af dette. Derfor har Europa kun været i Stand til at erobre Afrika politisk, medens Islam samtidig har erobret det store Fastland moralsk. Thi Islam forsøgte ikke at indføre nogen fremmedartet Civilisation. Den nøjedes med at forløse Menneskene fra Hedenskabet, d. v. s. fra Overtroens Rædsel, og den stillede kun Krav, som enhver virkelig var i Stand til at forstaa og at opfylde — naar disse Krav var opfyldt, havde Mennesket den Tilfredsstillelse og Tryghed at vide sig i Harmoni med de højeste Magter.

Først og fremmest skænkede Islam det største af alle tænkelige Goder: en enkelt, barmhjærtig Gud forjog Vrimlen af onde Naturguder. Til Gengæld forlanges det kun, at man skal bede fem Gange om Dagen. Dette er jo betydeligt mere udvortes og uaandeligt end det ideelle, kristne Krav om, at hele Livet skal leves som en Tilbedelse. Men medens Flertallet af de Kristne aldrig beder, passer Muhammedaneren sine Bønner, om saa hans europæiske Herre staar og dundrer paa Porten og brøler lange Eder, fordi det sorte Kvæg nu igen ligger og støder sin tykke Pandeskal mod Gaardens Stenbro i Stedet for at lukke op. Medens

Kristendommen i Almindelighed kræver en smuk Levevis, befaler Islam kort og praktisk: I maa ikke drikke Alkohol, og I skal vaske Jer. Kvindernes Stilling forbedres i Forhold til tidligere, idet Mændene faar Paabud om at begrænse Flerkoneriet og behandle Kvinderne godt, ligesom der gives disse delvist økonomisk Særeje og visse moralske Rettigheder — saaledes bliver en købt Slavinde lovlig Hustru, naar hun har født en Søn. Paa alle Omraader gives der fra Moskéen let forstaaelige og udførbare Forskrifter, medens der fra den nærliggende Kirke forkyndes almene Principper, som uudviklede Individuer ikke er i Stand til at fatte. I og for sig er der ingen uovervindelig Modsætning mellem Kristendommen og Islam, der jo begge er fornyet og afnationaliseret Jødedom og har nogenlunde samme Morallære — mange kristne Theologer har jo samme Syn paa Jesus som Islam. Paa den Stige, Menneskeheden vandrer op ad, er de nederste Trin fælles kristent-islamitiske, de øvre rent kristne — de øverste kender vi vel ikke endnu.

Foruden at bekende sig til Troen paa den ene Gud skal Muhammedaneren som nævnt bede fem Gange daglig. Efter Vask af Hænder, Fødder og Hovede og under ret udviklede Legemsøvelser fremsiger han Indledningen til Koranen:

Lovet være Allah, Verdens Herre,
 Forbarmeren, den Barmhjærtige,
 Kongen paa Dommens Dag!
 Dig tjener vi, og dig anraaber vi om Hjælp.
 Led os ad den rette Vej,
 Til dem, som du er naadig.
 Ej til dem, du vredes paa, og ej til de vildfarne.

Endvidere skal den rettroende i Maa-
 neden Ramadan faste fra Solens Opgang
 til dens Nedgang. Hvert Aar skal han gi-
 ve en Fyrretyvendedel af sit Eje bort som
 Almisser. Og mindst én Gang i Livet skal
 han valfarte til Mekka. De nærmere Be-
 greber om Godt og Ondt, som fastslaas i
 Koranen, er omtrentlig de samme som
 Bibelens.

Trods den skematiske Udvorteshed ved
 Islams Dyrkelse er den ingenlunde gold
 og doktrinær. »At forsoner to Fjender,« si-
 ger Koranen, »er mere værd end al Be-
 den, Fasten og Almissegiven.« Troen paa
 Kismet — paa, at alt er forudbestemt,
 opskrevet i Skæbnens Bog — virker selv-
 følgelig sløvende og faar mange til at sky-
 de alt Ansvar fra sig med et inshallah
 — om Gud vil! Men dog har Muhamme-
 daneren en Spore til aktiv Godhed i sin
 Tro paa en Dommedag og paa en Him-
 mel og et Helvede. Naar han skal bede,
 ser han først tilbage over højre og ven-
 stre Skulder for at hilse paa de to »Skri-
 verengle«, som stadig følger ham for at
 optegne hans gode og hans slette Ger-
 ninger.

Alle Kendere af Orientalerne fremhæ-

ver deres personlige Ædelhed, Godhed, naturlige Taktfølelse, fuldkomne Gæstfrihed og absolutte Paalidelighed overfor Mennesker, som de kommer i personlig Forbindelse med — men ogsaa kun overfor saadanne. Betragtet som Samfundsborgere er de imidlertid saa ufuldkomne som vel muligt. I og for sig er den muhammedanske Befolkning i det tyrkiske Rige det mest demokratiske og frie Folk, der kan tænkes. Indtil Nutiden havde det kun Himlen og Himlens Repræsentant, Sultanen, over sig. For Mellemlasser var der ingen Brug. Læger behøvede man ikke, da Allah gjorde syg og helbredede, som det behagede ham. Jurister var overflødige, da Koranen og Sunna (de overleverede Traditioner) lærte, hvad der var Ret. Videnskab var der ingen Grund til at dyrke, thi hvem kunde vide mere, end den alvidende Allah havde aabenbaret for Profeten? Industrivarer havde man ikke Brug for, thi et Menneske besværes kun af overflødige Ejendele; Tag over Hovedet, Klædninger, Tæpper og lidt Pynt til Kvinderne var tilstrækkeligt Gods. Handelsvirksomhed kunde vanskeligt skilles fra syndig Aager og maatte derfor overlades til de foragtede Grækere og Armeniere. Hvorfor skulde man udfolde Energi og Foretagsomhed, naar man kunde hvile og nyde? Jawasch, jawasch — langsomt, langsomt! — var Tyrkernes Valgsprog.

Men Idyllen blev forstyrret, fordi det tyrkiske Rige ogsaa var beboet af en Mængde fremmede Elementer, som ikke kunde holde sig i Ro, og som fik Støtte af Stormagternes Diplomati, der krævede Ret for deres Klienter til at leve og virke paa europæisk Vis. Følgen heraf var, at Regeringen blev nødt til at skabe et Statsmaskineri, som i det ydre virkede efter europæisk Mønster og derfor ikke passede til Landets egentlige Befolkning. Man oprettede Administrationer, men der var intet for dem at administrere, og Embedsmændene manglede Uddannelse og Dygtighed til at reformere og nyskabe. Staten var et fata morgana, der svævede højt over Bondejorden og Smaabyerne med deres Minareter, et uvirkeligt Spejlbillede af det fjærne Vesterland.

Først og fremmest manglede det økonomiske Grundlag for en moderne Stat. Da man levede fra Haanden og i Munden, opsamledes der ingen Samfundsrigdom, og Embedsmændene, fra de højeste til de laveste, maatte tage deres Indtægter, hvor de kunde finde dem — som Bachschisch. Dommeren dømte til Gunst for den, der gav ham størst Bachschisch, og han tabte ikke i Anseelse af den Grund, thi ogsaa han skulde jo leve. Embedsmændene satte sig kun i Bevægelse, naar man betalte dem derfor, og selv Ministrene og Sultanen skaffede sig Penge ved simpelthen at tømme alle of-

fentlige Kasser i en eller anden Provins. Alt, hvad der havde med Staten at gøre, var Bachschisch. Den tyske Professor von Düring, som i en Aarrække har virket i Tyrkiet, fortæller et typisk Eksempel: Sultanen besluttede en Gang at udstykke et af sine vældige Privatgodser til Bønder. De fik Land, Hus, Redskaber og Kvæg helt eller næsten gratis. Men da de havde indrettet sig i de nye Forhold, spurgte de: Hvad faar vi saa i Dagløn for at arbejde?

I Orienten er et uforstyrret Liv tilstrækkelig Lykke, og man har ikke Brug for et Samfund til at skabe de Værdier, som er nødvendige Betingelser for Europæernes mere komplicerede Lykkebegreb. Opdragelsen gaar ikke ud paa Tilegnelse af Viden, men er af rent moralsk Art, nærmest kun Læren af Koransætninger, som Børnene gentager efter Læreren i Kor og under taktfast Vuggen af Overkroppen. Men *Sandhed* som moralsk Begreb kendes ikke; man anser det for dumt at *blotte sig* ved at sige Sandheden uden Nødvendighed. Selv en Mened betyder saa lidt, at der kan gøres Bod for den ved at bespise fattige eller faste i tre Dage. I det hele taget kender man ikke de faste Begreber, der er nødvendige Forudsætninger for Samarbejde mellem Mennesker. Der mangler Sans for *Tiden* — om noget varer en Time eller en Dag, er ligegyldigt. *Faste Priser* i Han-

del kan ikke tænkes; som Regel begynder de to Parter ved hver sin Ende af Talrækken og snakker sig til Rette ved en Kop Kaffe og en Cigaret. Trods Kulturbloomstringerne i Bagdad og hos Maurerne og trods det store islamitiske Universitet i Kairo er der ingen Jordbund for *Videnskab*, d. v. s. Opsamling af Erfaringer og Tanker, afklaret Verdenserkendelse. *Poesien* er af udelukkende aandelig Art: moralske Betragtninger, Æventyr og Fabler, Ordsprog og plat-humoristiske Anekdoter. Roman og Drama er ukendt. *Kunsten* omfatter liniefin Arkitektur, yndefuld Ornamentering af Brugsgenstande og vævede Tæppeharmonier — den er fjærn fra Europas selvstændige Kunst, der kan isoleres i en Ramme eller stilles op paa en Piedestal.

Stærkest mærkes Forskellen mellem Øst og Vest selvfølgelig i Kvindens Stilling — der maaske er det mest karakteristiske for det, man kalder Civilisation. Hun er i Europa bleven gjort til et Menneske, hvilket vil sige, at man — rent teoretisk — abstraherer fra hendes Køn. Hun er hørt op med først og fremmest at være Moder. Medens alle uciviliserede Kvinder betragter det som en Skændsel ikke at faa Børn, nærer den civiliserede Kvinde udpræget Uvilje mod at blive Moder, betragter det endda under visse Omstændigheder som en ligefrem Skam. Sit Køn skjuler hun, saa Manden kun ad

mørke Veje kan naa ind til hende. Elskoven bliver derved til bevidst Synd, til Søgen efter gold Vellyst. Orientaleren, der ikke er aabenlys Kammerat med sin Kvinde og er langt mere erotisk indifferent end hun, ønsker at faa Sønner og foragter os Europæere, for hvem Kvinden og ikke Barnet er Maalet. Jeg har aldrig rejst i Orienten uden at spekulere over — hidtil uden endeligt Resultat — om vort kønslige Syndsbegreb er kristent eller europæisk. Er det Kristendommen, der har skabt Syndsbegrebet, Abstraktionen fra Kønnenes naturlige Ret og Pligt til Forening — praktisk taget altsaa den europæiske Kvindes Emancipation? Eller er det omvendte Tilfældet? Er det vor Races huslige og forraadssamlende Instinkter — er det den praktiske Nødvendighed af at emancipere Kvinden, saa hun kunde arbejde for og med os, der førte os saa langt bort fra den naturlige Tilstand, at det efterhaanden føltes som perverst at vende tilbage til den — er det en saadan af Nødvendigheden født Dyd, som har gjort det muligt for den i sit Hjemland afviste Kristendom at brede sig i Europa og for lang Tid blive udtryksgivende for vor Civilisation?

Det orientalske Syn paa Kvinden har haft til Følge, at Moderen er Genstand for langt større Veneration end i Europa. Hun er absolut Herskerinde indenfor sine egne Vægge, hun leder Husets Religions-

øvelser og opdrager Børnene, hvorved hun, om hun har Evner og Vilje, kan skaffe sig stor Indflydelse, thi ogsaa senere i Livet respekterer Sønnerne Moderens Raad. »Den, som gør godt mod en bedrøvet Moder, velsigner Gud tifold,« siger Koranen. Og et tyrkisk Ordsprog lyder saaledes: »Højsindet Respekt for Moderen er de ædles fornemste Dyd.« Ogsaa paa anden Maade vises der Respekt for Kvindens Personlighed; hun har Særeje over alt, hvad hun faar fra sine Forældre eller af Manden, og hun kan selvstændigt afslutte Forretninger. Hvis hun har de aandelige Forudsætninger, kan hun som Regel frit beskæftige sig med vesteuropæisk Literatur og Videnskab; og bliver en kristen Kvinde optaget i et Harem, gøres der sjældent Forsøg paa at omvende hende.

Men Flerkoneriet, Haremsgitteret og Sløret?

Muhammed tillod Flerkoneriet, men paa den Maade, at han begrænsede det tidligere uindskrænkede Antal til fire, forbød at dræbe de nyfødte, overflødige Pigebørn og fastslog Mændenes Forsørgelsespligt. Det bedste for en Mand, udtalte han, var imidlertid, om han kunde nøjes med én Kvinde. Man overser som Regel, at Flerkoneriet nødvendigvis maa være en Undtagelse. Dels overskrider Antallet af Kvinder jo kun i ringe Grad Antallet af Mænd, og dels har kun de fær-

reste Raad til at underholde mere end én Kone — Koranen foreskriver, at hver Hustru skal have sin særlige Husstand. Den tyrkiske General Izzet Fuad Pascha fortæller, at hans Svigerfader, en fornem Mand af den gamle Skole, for sin Anseelses Skyld underholdt et Harem paa fem til seks Hundrede Kvinder, af hvilke kun nogle faa var Hustruer og Odalisker, medens det store Flertal var Tjenerinder. Da hans Fornemhed og hans Livsyn forbød ham at tjene Penge, blev han ruineret af sit Harem, og mange af dets Beboere er formodentlig senere gaaet over til at blive løse Forbindelser for pengetjenende, kristne Grækere eller Armeniere. Der eksisterer utvivlsomt mere reelt Polygami og vildt Hor i Konstantinopels kristne Kvarterer, Pera og Galata, end i Stambul.

Haremsgitteret — de praktiske Jaloussier, der er gjort til et næsten latterligt Symbol — er for den gifte Kvinde mere et Værn end et Fængsel, Værn mod en Omverden, der er naturkraftigt generende og ikke som i Europa rummer fælles, sociale Samlingssteder. Det staar Kvinderne frit for at foretage Udflugter og at udveksle Besøg. Kun maa de bære Slør som Værn mod Blik, der ufravigelig vilde være kønsligt vurderende og aggressive; for ikke at friste til Tilnærmelser, som de vel oftest vilde savne Kraft til at modstaa. Orientens unge Kvinder er

af et saa varmblodigt Temperament, at det er nødvendigt at kontrollere dem. Da Orientens Kvinde ikke er bange for at faa Børn, savner hun den i Europa almindeligste Tilskyndelse til moralsk Vandel. Udvikling af en Kvindeslægt med paalidelige Egenskaber umuliggøres ved den orientalske Tilbøjelighed for Kvinder af en anden, oftest lavere, mere varmblodig Race. Ogsaa paa dette Omraade virker det almenmenneskelige, Mangelen paa national Afsluttethed, kulturhæmmende.

For det Faatal af orientalske Kvinder, der er i Besiddelse af en kultiveret Personlighed, er Sløret i Virkeligheden den eneste Indskrænkning af deres Frihed, men *det* plager dem ogsaa. De kræver Ret til Omgang med fremmede Mænd, til europæisk Selskabelighed. Den ungtyrkske Bevægelse er for en stor Del et Forsøg paa Kvindeemancipation. Den er ikke mindst rejst af de dannede Kvinder, Døttre af fornemme Mænd, som er opdraget europæisk og gennem Læsning af franske og engelske Bøger er grebet af Længsel efter den selskabelige Kønsblandning og af tyske Bøger har lært at give deres Krav en logisk, halvt videnskabelig Motivering. De har forstaaet at paavirke deres Sønner og deres Mænd, som de ofte har været overlegne i Viden. Men noget praktisk Resultat har de endnu ikke opnaaet — og vil formodentlig heller

ikke opnaa. Instinktmæssigt er Mændene imod at lade deres Kvinder lægge Sløret, fordi de ved, at de ikke kan indskrænke sig til de kolde, nordiske Kvinders overfladiske Flirt, men at Kravet om Selskabelighed er en skjult Lyst til Polyandri. Det samme er maaske nok Tilfældet i Europa, fraregnet de forholdsvis faa, individuelle Tilfælde af Kønsløshed. Men medens der er Rimelighed i, at den til Selvstændighed opdragne, europæiske Kvinde selv prøver og vælger sin Mand — efter at der først er sket et Forvalg ved Grupperingen i Nationer, Klasser og Klikker — ligger Forholdet anderledes i Orienten. Her kan Kulturtilstanden ikke ændres af Hensyn til nogle faa Kvinder i Dagens Overklasse, der — i et Land uden Standsforskel og uden økonomisk Klassesdeling — kan blive Underklasse i Morgen. Særligt ikke fordi Håremerne, de monogame som de polygame, fornyes fra lavere Klasser og Racer. Hernede beherskes man endnu helt af det primitive Krydsningsinstinkt, som kræver Blanding med noget *fremmed*, og som selv i Europa er saa stærkt, at de fleste Kvinder lettere »falder« for en Udlænding eller et farvet Individ end for en sjælsbeslægtet Mand.

Verdenskrigen kan blive skæbnesvanger for Islam. Det, der kæmpes om, er

jo Islams Lande — om England eller Tyskland skal have Lov at civilisere og udnytte Lilleasien og Mesopotamien. En Kultur, hvis Grundlag er selve den oprindelige Natur, den uorganiserede Folkeblending og den arbejdsløse Nyden, maa nødvendigvis forsvinde, naar Landet opdyrkes, naar Samfundslivet ordnes, og naar Folket sættes i Bevægelse ved fristende Arbejdsløn. Det er vore Ingeniører, ikke vore Missionærer, der er farlige for Islam. Hvor Tidens Svinghjul sættes i Gang, svinder Evighedens Ro.

For Islam er Verdenskrigen i sig selv en »hellig Krig«. Man har været tilbøjelig til at understrege, at Indiens og Nordafrikas Muhammedanere ikke har rejst sig mod deres hvide Beherskere. Men *de* er jo allerede underkuede af europæisk Civilisation. Det er Vestasiens Folk, hvis Lande og Levevis nu trues af Europas Pionerer, følgelig er det *deres* Holdning, der nu har Interesse. Og Armenier-Massakrerne viser bedst Karakteren af Islams Modstand. Under en Vandring gennem Smyrna spurgte jeg en Gang min Fører, en russisk Jøde, om Grunden til de hyppige Nedslagtninger af de kristne Armenier. Han viste mig Byens armeniske Kvarter og sagde: »Som De ser, ender alle Armeniere med at blive rige; naar de kommer hertil, er de fattige.« Man hader dem ikke blot for deres Religions Skyld, men fordi de er *europæi-*

ske i deres Energi, deres Foretagsomhed og deres ubarmhjærtige Samvittighedsløshed, og fordi de giver de europæiske Stormagter Anledning til atter og atter at blande sig i Landets Forhold. I Slutningen af sidste Aarhundrede skrev Mme. *Carlier*, gift med den franske Konsul i Sivas, i sin Dagbog:

»Det var ikke blot Tropperne, men Befolkningen ude fra Bjærgene (som havde myrdet Armenierne). Det synes, som om Flodens Bredder er bedækkede med Lig.

Jeg erfarer, at Muezzinerne Kl. 6 oppe fra Minareterne lykønskede Folket til, at man havde massakreret saa godt.

Frosten er kommen; Myrderiet aftager. I Gaar har man kun dræbt 16 Armeniere.

De dystre, hvide Turbaner, som pryder Tyrkerne, naar de har dræbt en Giaur, ses atter i stor Mængde. Meget betydningsfuldt.

De udplyndrede Butiker holdes stadig lukkede, Handelen er tilintetgjort for lang Tid, thi her har man ikke blot massakreret Armeniere, men ogsaa Grækere, Syrere og Jøder — kort sagt alle de rige.

Vor Rejse (fra Sivas til Kysten) sinkes af den Mængde Armeniere, som ønsker at emigrere til Europa under vor Eskorte, men som ikke tidligere vovede at rejse, fordi de frygtede Røverne (overvejende Armeniere, der var gaaet over til Islam).«

En anden Iagttager fortæller:

»En Dervisch, som man viste os i Bazaren, pralede af, at han havde massakreret 99 Kristne i Orfa; for at naa det fulde Hundrede dræbte han en Hund.«

Denne fanatiske Udryddelse ikke blot af det kristne, men ogsaa af det foretag-

somme og velstaaende Element i Landet er betegnende. Af lignende Karakter er de store Nedsablinger, Deportationer til Mesopotamien og Tvangsomvendelser, som har fundet Sted under Verdenskrigen. Men nu er den »hellige« Krig bleven moderniseret. Den har haft til Formaal systematisk at fjærne alt det fremmede og skadelige Blod fra Islams Organisme, for at der i Fremtiden dog kan være en lille Del af Klodens Overflade, hvor Tyrkerne kan leve ublandet og uforstyrret af de europæiske Stormagter. Osmannernes langvarige, krigerske Nomadetilværelse er endt, og det gamle Herskerfolk maa nu kæmpe desperat for blot at rydde en Plads, hvor det kan faa Lov at være sig selv — maaske for at begynde et rigere nationalt Liv — maaske kun for at vegetere videre i Afsondrethed.

Inschallah!

ENGLÆNDEREN

*The age of Curiosity, like that
of Chivalry, is indeed, properly
speaking, gone. CARLYLE*

AT DEFINERE Begrebet Gentleman er overmaade vanskeligt, thi de fleste Mennesker mangler Forudsætningerne for at kunne forstaa det. Hvad en Kavalier er, ved de fleste, men mellem Kavalier og Gentleman er der samme Forskel som mellem Fortid og Nutid. Kavalieren er Toppunktet af historisk Mandskultur; hans Klædning og Optræden er *comme il faut* — som de uskrevne, selskabelige Love kræver det. En Gentleman derimod er Repræsentanten for den moderne Kultur; han kunde spise Fisk med Kniven og bære afstikkende Dragter uden at vække Anstød — han gør, hvad han selv vil, skaber selv sine Love.

Skal man tænke paa en Gentleman, vil man som Regel forestille sig et Billede fra en Modejournal. Dette er slet ikke saa rent galt, thi Klæderne har — baade ved deres direkte Virkninger og som Udslag af den herskende Civilisationsfølelse —

langt større Betydning, end man er tilbøjelig til aabenlyst at indrømme. Hvis en enkelt Mand havde opfundet den moderne Mandsdragt, vilde han være en større Kulturreformator end Luther. Ni af ti Læsere vil uden Tvivl trække paa Skulderen over, at man kan tillægge noget saa circumstantielt en saa dybtgaaende Betydning. Det er jo nu en Gang en Kendsgerning, at man ikke spekulerer over Oprindelsen til de virkelig store, gennemgribende Opfindelser. Adgangen til at skaffe sig Ild ved at stryge en Tændstik betragtes nærmest som en medfødt Menneskerettighed. Da den moderne Mandsdragt endnu var ny, kunde en Aand som *Carlyle* ikke godt undgaa at blive opmærksom paa »Klædningsproblemets« næsten ubegrænsede Rækkevidde, men selv var han saa fordomsfuld, at han an-saa Emnet for uværdigt til Behandling af en alvorlig Philosoph. Helt ignorere det kunde han imidlertid ikke, og derfor skrev han med mange undskyldende Smil og med nogen krampagtig Overlegenhed den filosofiske Satire »Sartor Resartus«.

Sartor Resartus — den lappede Skræder — er en udførlig, fingeret Recension af Bogen »Die Kleider, ihr Werden und Wirken. Von Diogenes Teufelsdrück. Udgivet i Weissnichtwo 1831«. Det foregives, at den lærde og grundige Tysker gør sin *Klædernes Philosophi* til en Essens af al Vi-

denskab; alt Aandsliv og alt Samfundsliv er i hans Øjne kun symbolske Klædninger. Satiren virker imidlertid vel gammeldags og trættende, og Bogen vilde ikke nu være værd at læse, hvis den ikke indeholdt en solid Kærne, som Carlyle trods alt ønsker taget alvorligt. Denne Kærne kan udtrykkes i følgende Ord: »Maaske ikke en Gang i hele Livet falder det et almindeligt Menneske ind, at han ikke er ét med sine Klæder, men at han uden disse er nøgen. Aldrig før har nogen fremsat — ikke en Klædernes Philosophi, men blot Erkendelsen af, at vi mangler en saadan Philosophi. Montesquieu har skrevet sin berømte *Esprit des Lois*, hvilket er det samme som *Esprit des Coutumes*. Ganske tilsvarende og ikke mindre fortjenstfuldt vilde det være at skrive en *Esprit des Costumes*.«

Hver Stand, hvert Land og hver Tidsalder har sin egen Dragt saavel som sin egen Moral, sin egen Kunst og sine egne Skikke. Ogsaa et meget stort Antal Individider har tidligere haft deres egen karakteristiske Dragt. Vil man gaa dybere til Bunds i Spørgsmaalet, maa man skelne mellem tre Hovedformer. Der er først den *daglige* Dragt, som er af individuel Karakter, og som man skaber uden Hensyn til andre end sig selv. Desuden er der *Spadseredragten*, som bæres, naar man færdes som Individ mellem andre Individider og ønsker at tage Hensyn til

den gængse Mode. Og endelig bærer man *Selskabsdragt*, naar man har ladet sig opsluge af Massen og føler sig som et Element i denne. De fleste Mennesker tror, at de i deres Garderobe har alle tre Slags Dragter, men dette er en meget stor Fejltagelse; som Regel vil et Menneskes Klæder altid antage Karakter af en af de nævnte Hovedformer. Den sociale eller aandelige Eneboer bærer altid individuel Dagligdragt, medens Kommistypen holder sig til den moderne Spadseredragt og Skøgen til Selskabsdragten, *Promiscuitetsdragten*.

Denne sidste er af betydelig Interesse, thi ethvert Menneske skifter Karakter, naar det bliver Led af en Masse. Først og fremmest forsvinder den personlige og sociale Ansvarfølelse og alle deraf følgende Hensyn. I national Festtrængsel bliver Mænd brutale og Kvinder ublufærdige. I stort Selskab fremviser Kvinder uden Betænkning adskillige Kvadratfod nøgen Hudflade — de samme Kvinder, som vilde blive dybt ulykkelige, om en Mand i deres Hjem overraskede dem med bare Arme. Religiøse Epidemier medfører oftest kønslig Promiscuitet, og under politiske Eruptioner kan det blideste Væsen uden Samvittighedsnag være med til at sønderrive en Modstander.

Under den store franske Revolution, der i de fleste Henseender betegner et Vendepunkt for hele vor Kultur, skabte

de formidable Pøbellegioner sig en betydningfuld Promiscuitetsdragt, en Art *Pøbeluniform*, der blev Forløber for den moderne Gentlemansdragt.

Selv den, der en Dag har været Vidne til et stort og frygteligt Pøbelopløb, er ikke i Stand til Dagen efter at sige, *hvem* der hører til Pøblen. Det gør nemlig alle og — ingen. Den bestaar ikke af Folk, men af *Folket*. En Skuespiller kan bedst fortælle, hvordan den ser ud, thi han ser den hver Aften ligge og brede sig over Tilskuerpladsen som en enorm, dvask Padde, en tung, mørk Masse, spættet med hvide, flimrende Pletter. Han vil kunne fortælle, at den ikke er en Samling Mennesker, men et *Væsen* for sig selv.

Og et frygteligt Væsen, derom er alle enige. Et Pøbelopløb er en atavistisk Dannelse, et Tilbagefald til den primitive Samfundsform: Stammen. Dens Masse er en Horde, dens Vilje er som den despotiske Høvding: stærk og brutal, grusom og ufornuftig. Den primitive Stamme holdes sammen og drives af Høvdingens Kraft og Vilje, Pøblen af en fælles Tro, en fælles Lidenskab eller et fælles Maal.

Man har fundet en Lov, som gælder ethvert Maseopløb og klargør, at der finder Atavisme Sted. Denne Lov siger, at en Pøbelmasses Vildhed og Kraft altid er *større* end Summen af dens enkelte Medlemmers Kraft. En Masse paa 200 Men-

nesker er *mere* end dobbelt saa uimodstaaelig som en paa 100. Grunden til dette Forhold ligger ikke alene i, at man føler sin Ryg dækket af ligesindede, og at man gaar dristigere paa, naar Ansvar er fordelt over flere. Ogsaa for mindre udviklede Organismer, som ikke er i Stand til at tænke over Ansvar og sligt, gælder denne Lov. En Myre f. Eks. er som Regel bange af sig; men er den sammen med Kammerater, kæmper den uforsagt, og jo flere der er, des vildere kæmper *hver enkelt* Myre.

En »Masse« er som sagt et socialt og individuelt Tilbagefald. Dens Medlemmer føler sig solidariske, medens alle andre, selv ens egne bekendte, kan blive til fremmede, som man uden Betænkning angriber. Er Ødelæggelseslysten først vaagnet, bryder man sig ikke om, enten det er Vens eller Fjendes Ejendom, det gaar ud over.

Den faste, ensidige og egoistiske Masse er altid mindre moralsk end dens enkelte Medlemmer, den falder tilbage til Kvinde- og Barnestandpunktet. Paa enhver Maade stiller den sig lavere. Selv om den bestaar af ellers sobre og ædruelige Folk, faar disse altid Trang til at drikke sig fulde for at udviske deres Personlighed. Men stupid som Pøbelen er, forvirres den ved det allerringeste. Et Opløb af Tusinder kan gaa i Stykker, fordi nogle faa af Deltagerne bliver ueni-

ge og forstyrrer den nødvendige Harmoni, og en klarhovedet, energisk Mand er i Stand til at indgyde det Følelser af stik modsat Art af dem, som rejste Bevægelsen.

Intelligens er der ikke meget af hos en Pøbel. Dens Sjæl er *Vilje*, en blind og stædig Vilje, hvorfor ogsaa en Pøbel med Kvinder imellem er frygteligst. Dens Moral, eller rettere Mangel paa Moral, er mærkværdig raa og primitiv. Oftest opstaar der Hang til at myrde, og jo mere bedsteborgerlige og brave de enkelte Individuer er til dagligdags, des stærkere er Blødtørsten. Derimod er en Civilisationsforbrydelse som Tyveri forholdsvis sjælden. Under den franske Revolution rasede en Pøbelmasse, af hvilken tre Fjerdedele bestod af professionelle Tyve. De benyttede Lejligheden til at brænde og ødelægge, men tilegnede sig ikke for en Øres Værdi.

Som man ser, har det mystiske Væsen sin egen Moral; men ogsaa Klimaet er af Betydning for dets Optræden. Pøbelekscesser finder aldrig Sted i Mørket, sjældent om Vinteren og meget sjældent i Regnvejr. En Byge er nok til at sprede et Opløb, og en Sprøjte virker bedre paa det end en Kanon. Ogsaa Musik har stor Indflydelse — mest opildnende.

Historiske Eksempler paa Pøbel finder man ved Korstogene, Reformationen og Middelalderens Messiasepidemier. Oftest

spores Pøbelinstinktet under Krige, thi Soldater i Kamp er det mest udprægede Eksempel paa lavpandet Pøbel. Naar den overvundne Part flygter under Slaget, er det altid under vild Panik, selv om der ikke er Fare paa Færde. Som Regel gaar det saadan til, at nogle enkelte taber Hovedet og smitter de andre; thi i en Pøbelflok kan der ikke paa samme Tid findes Mod og Fejghed, og det er altid den laveste Følelse, der faar Overtaget. Ellers findes Pøbel som Regel kun i de store Byer, hvor Folk er nervøse, modtagelige og i nær Kontakt med Samfundslivet, og hvor det ulogiske og impulsive Element, Kvinderne, er ligestillede med Mændene. I en Bypøbel kender de enkelte Mennesker ikke hinanden, men bindes ene og alene sammen af en enkelt Tanke eller Lidenskab — den, der har rejst Bevægelsen. Og kun i saa Tilfælde — naar Massen er ensidig til Stupiditet — er den en Pøbel. Paa Landet kan Bønderne nok samles til Masseoptræden; men da de lader deres Kvinder blive hjemme, og da de oftest kender hinanden og har *mange* Berøringspunkter, kommer de ikke ind under det videnskabelige Begreb Pøbel — de bliver kun til en Bande, en Horde.

Ganske naturligt føler Deltagerne i et Pøbelopløb Trang til at have et iøjnefaldende, fælles Kendetegn, der kan udslette Individualiteten og koncentrere Opmærk-

somheden paa Massens ledende Opgave. Derfor klæder man den rationelt opdrættede Masse, Soldaterne, i *Uniformer*. Under Revolutionen blev den røde, frygiske Hue Oprørernes Fællesmærke, men den er vistnok valgt rent vilkaarligt. Derimod ligger der en Kulturlov til Grund for den nye Mode i selve Klædedragten, som opstod under Folkekampen.

Revolutionens Kvindemoder kom, som man kunde vente, til at bære et stærkt Præg af moralsk Tilbagefald, af kønslig Promiscuitet. Det karakteristiske ved dem var, at de afslørede Bryster, Hofter og Ben paa en Maade, der var mere liderlig end naturlig. Ogsaa den mandlige Mode betegnede en Reaktion — men idet den reagerede mod noget kunstigt og unaturligt, blev den i Virkeligheden et stort Skridt *fremad*. Den franske Revolutionsmand følte sig bedst karakteriseret ved Betegnelsen Sansculot — atter et Bevis paa Klædedragtens indgribende Betydning. En Sansculot er *ikke* en »Bukseløs«; tværtimod, thi han antog lange Benklæder i Stedet for de hidtil almindelige Knæbenklæder, der havde gjort Benet til en i Laar og Læg skarpt inddelt, erotisk Udstillingsgenstand. Det atavistiske Moment spores deri, at Oprørerne ikke antog en positiv Betegnelse, som for Eksempel Pantaloniens, men det negative Sansculot, der nærmest kan gengives ved *Kostumeløs*.

Sansculotismen var en Reaktion mod det kunstige, kostumerede Kavalervæsen, der var den forudgaaende Tids mest prægante Udtryk. Den var en radikal Protest mod Kostumekulturen — mod Parykkerne, Krinolinerne, Religionen og de pyramidalsk tilklippede Takstræer, mod alt det charmante, gammelfranske Væsen — og det var derfor den, der paa Kontinentet banede Vejen for de engelske Moder.

De engelske Moder var nemlig Udslag af en Kultur, der var Kavalerkulturens direkte Modsætning. Den Standsforskel mellem de privilegerede Stænder, Adel og Gejstlighed, og Borgerskabet, som gav Anledning til den franske Revolution, fandtes ikke i England. Stænderne var nok adskilte fra hinanden, men Borgerstanden betragtedes ikke som en lavere Kaste. London var faktisk en Fristad, hvis borgerlige Korporationer og Gilder besad samme Magt og Anseelse som Adelen og udøvede samme opdragende Virksomhed som Gejstligheden, og det var ikke vanskeligt at komme fra den ene Stand over i den anden. De jyske, sachsiske og normanniske Krigere, som i Middelalderen trængte ind i Landet, skulde — om det var gaaet som andetsteds — have sat Mærker i Historien som Ahner, som Stamfædre til Adelslægter. De var imidlertid saa mange, at selve deres Talrighed gjorde det umuligt for dem at bli-

ve en eksklusiv Kaste, thi de var alle frie Mænd med samme Ret til Belønning, og til dem alle var der ikke Grundbesiddelser nok. Derfor maatte de komme til at udfylde samme Plads i Samfundet, som i andre Lande indtoges af Borgerskabet. Adelen blev gjort borgerlig, eller Borgerskabet blev forædlet — hvad man vil! Saaledes er det endnu den Dag i Dag i England, Adel og Bourgeois er smeltet sammen til *Gentlemanklassen*.

Gentlemanen svarer til den franske *cadet* — den yngste Søn. Men medens de yngre Sønner i Frankrig blev Hofjunkere eller Gejstlige, gik de i England over til praktiske Erhverv. Dette er den inderste Grund til, at Hoffet og Gejstligheden kun fik ringe Magt i England, thi Befolkningens Kærne havde ingen Interesse i at styrke nogen af Parterne. De allerfleste af disse »yngre Sønner« gjorde London til Udgangspunktet for deres Virksomhed. De havde en bedre Opdragelse, flere almene Kundskaber, større økonomisk Støtte, videre Udsyn, mere Ærgerrighed og fastere Selvtillid end de jævne Borgere. Fra deres Kreds udgik fremragende Købmænd som Whittington og Gresham, og *de* startede de store Kompagnier, der satte Verdenshandelen i System. Disse Kompagnier var de gamle Vikingskarer i en ny Udgave — slet ikke sindbilledlig taget, men bogstaveligt. Londons mest fremadstræbende Købmænd var Sønner

af de gamle Vikingslægter, og i det sekstende Aarhundrede var der endnu ikke forløbet saa lang Tid, at Forfædrenes Vandrelyst og Æventyrtrang kunde være stilnet. Vikingernes Uafhængighedsfølelse holdt sig særligt i London, den eneste af alle Residensstæder, som aldrig blev nogen Hofby. Handelsvirksomheden skabte ingenlunde Kræmmersjæle, thi i de Dage var Søhandel det samme som Kaperkrig, og ved flere Lejligheder kunde Londons Købmænd gøre deres Souveræn den Tjeneste at føre en lille Søkrig for ham med en fremmed Magt. Det første større Kompagni — og det, der drev Hansaen fra England — kaldte sig »Merchant Adventurers for the Discovery of Lands not before known to or frequented by the English«. Kan nogen tvivle paa, at *det* var Vikinger? Disse »Æventyrerkøbmænd« udsendte Sir Hugh Willoughby for at finde Nordøstpasagen til Kina, som først fandtes af Nordenskiöld; Sir Hugh og hans Mænd frøs ihjel i Lapland. Hans Udsendere dannede da et »Russisk Kompagni« og gav sig til at drive Hvalfangst. Ogsaa Navnene paa de andre Kompagnier er meget talende. Der var først og fremmest det gigantiske »Ostindiske Kompagni«, der ligesom Vikingerne baade drev Handel og Erobring. Der var det »Afrikanske Kompagni«, det endnu eksisterende »Hudson Bay Kompagni«, »Sydhavs«, »Guinea«, »Kanari-

ske«, »Tyrkiske« og »Spanske Kompagni« samt mange, mange flere. Alle stiledede mod Æventyr og Langfart, mod Herredømme eller Død.

I store Træk tør man paastaa, at Vikingernes Organisation er Grundlaget for hele det moderne engelske Samfundsliv. Om Bord i et Vikingskib maatte der først og fremmest herske Kammeratskabsfølelse. Mandskabet maatte bestaa af frie, ligestillede Mænd, der kunde stole paa hverandre, men samtidig maatte de underkaste sig Disciplin for overhovedet at kunne optræde i Fællesskab. Dette simple Princip — Sammenslutning af frie Mænd med samme Interesser, der frivilligt underkaster sig en fælles Ledelse — er Basis for Nutidens England. Kontinuiteten er saa umiskendelig, at man endnu paa mange Punkter kan eftervise den nordiske Oprindelse; en saa moderne Betegnelse som *Klub* kommer saaledes af det nordiske *kløve* — man kløver, deler de fælles Udgifter. Det er dette gamle Vikingepincip, der ligger til Grund for Citys Gilder og Korporationer, for Kompagnierne og de senere Aktieselskaber, for Juryerne, Klubberne, Fagforeningerne og de religiøse Sekter — og hermed har jeg vistnok nævnt alt, hvad der anses for at være specifikt engelsk.

Denne naturlige og klarhovedede Kultur maatte nødvendigvis blive en absolut Modsætning til den feudale, franske Kul-

tur, der tilsidst var saa kompliceret og opstyltet, at dens øverste Spids kaldtes Solkongen; og Englands fuldkomne Mandstype, Gentlemanen, kunde ikke andet end blive væsensforskellig fra den franske Kavalier.

Klædernes Betydning for Mennesket kulminerer hos en Menneskevarietet, som Professor Teufelsdrück beskæftiger sig meget med, nemlig *Dandyen*, Lapsen eller — Pardon! — Kunstneren. Denne sidste maa tages med, fordi han meget ofte ikke vil nøjes med at skabe sig et ejendommeligt aandeligt Klædebon, en kunstnerisk Form, men ogsaa vælger sig en afstikkende Dragt. En Dandy, siger Carlyle, er et klædningbærende Menneske, et Menneske, hvis hele Eksistens gaar op i at bære Klæder. Hans Fordring til Livet er kun, at man anerkender hans Eksistens eller i hvert Fald indrømmer, at han er et synligt Objekt, en Ting, der tilbagekaster Lysstraaler. Han forlanger ikke, at man skal kunne sætte Pris paa ham; han er tilfreds, blot man betragter ham.

Rene Dandyer, der ikke er andet end bevægelige Fugleskræmsler, er muligvis temmelig sjældne. Af Halv-Dandyer, der skiller Person og Klædning ad og lader dem virke paa Omverdenen hver for sig,

har vi derimod mange. Først og fremmest er der et meget stort Antal Damer og Kunstnere, der sætter Pris paa at gøre Indtryk med deres komponerede Toiletter. Hensigten med saaledes at give Dragten en vis Selvstændighed og skyde den frem i Forgrunden, er *enten* at pointere det resterende Legemes Nøgenhed *eller* at skjule sin virkelige Person og lade sig repræsentere af en forloren Dukkepersonlighed.

Om de rene Dandyer lader Carlyle sin tyske Professor sige: »Det er tydeligt nok, at de maa betragtes som en religiøs Sekt — af hvad Art, maa vi paa Videnskabens nuværende Standpunkt lade henstaa uafgjort. Jeg er nærmest tilbøjelig til at tro, at der foreligger en Tillempelse af Urtidens *Selvtilbedelse*, som kun de mest ophøjede Religioner har formaaet at frigøre sig for. Disse Mennesker udmærker sig ved stor Separatisme, de bærer en egen Dragt og taler et ejendommeligt Sprog, aabenbart en Blanding af Engelsk og Fransk. De har deres egne Templer, i hvilke de overvejende opholder sig om Natten, og de har deres egne Ypperstepræster og Præstinder, der dog ikke fungerer for Livstid. Deres vigtigste Rum i Hjemmet er Paaklædningsværelset. Dette er pragtfuldt udstyret med violette Tæpper, Lænestole og Ottomaner af samme Farve. To legemsstore Spejle er anbragt paa begge Sider af Toiletbordet, og paa et

mindre Bord af Perlemor er der henstillet en Mængde Parfume-flasker.«

For 75 Aar siden var dette Satire, for godt en Snes Aar siden blev det til Alvor. Da skrev Oscar Wilde nemlig »Dorian Grays Billede«.

Tendensen i denne Bog fremgaar klart af følgende Citat: »De eneste Kunstnere, som er personlig indtagende, er de daarligere. Jo daarligere de rimer, *jo mere male-riske ser de ud*. Bare det, at en Mand har skrevet en Bog fuld af andenrangs Sonetter, gør ham ganske uimodstaaelig.«

Oscar Wilde var Kavalerkulturens sidste og mest udprægede Repræsentant i England. Naar han er bleven stemplet som abnorm, er dette forsaavidt forkert, som han netop var en ualmindelig ren Type. Den Abnormitet, som han maatte sone for i et barbarisk Fængsel, burde ikke være opført paa hans personlige, men paa Kavalerkulturens Regnebrædt.

Paa alle Omraader var *Wilde* konsekvent. Hele hans Liv kan sammenfattes i tre Dogmer: *Klæder for Klædernes egen Skyld* — uden Hensyn til deres Nytte eller Hensigtsmæssighed; *Kunsten for Kunstens Skyld* — uden Hensyntagen til den reelle Verden; og *Elskov for Elskovens Skyld* — uden Hensyn til Forplantningen.

I »Dorian Grays Billede« er Helten, efter hvem Bogen har Navn, den smukke, rige, forfinede og vindende Kunstnerka-

valer. Den ene af hans to Venner, en Maler, har skabt et Billede af ham, som viser hans unge Skønhed, hans Personlighed i den Stund, da Adgangen til det mandbare Liv aabnes for ham. Greben af Lykke over at være den, han er, udtaler han et fantastisk Ønske om, at han maa bevare sin Ungdom og Skønhed, og at Livet og Tiden maa afsætte sine Spor i Billedets, ikke i hans eget Ansigt. Dette Ønske lader Wilde gaa i Opfyldelse, og Bogens simple og klare Symbolik bliver da den, at Dorian Grays inderste Personlighed — hvad man i gamle Dage kaldte hans Sjæl — bliver skarpt adskilt fra hans ydre, chevalereske Liv. For at kunne dyrke Kavalerkulturen ofrer han alt, ofrer han sig selv.

Den anden af Dorian Grays nære Venner, sammen med hvem han herefter nyder Livet, er en ung Lord, hvis Rigdom og sociale Stilling sætter ham ud over alle Hensyn. Lord Henry er imidlertid ikke selv nogen Kunstnernatur. Han er en virkelig Gentleman, der i sin Opulence adspredt sig med at have *spleen* — en Natur, der er tilstrækkelig livskraftig til at kunne tillade sig alle Slags kunstige og kunstneriske Nydelser uden at blive overmandet og afkræftet af den kunstneriske Ekstase. Hos Dorian Gray finder man derimod kun den daadløse Ungdom, den umodne Skønhed, som ikke hører hjemme i Nutidens *strenuous life* — »den

Skønhed, der hører op, hvor det intelligente Udtryk begynder«. Han finder Skuespil reellere end Livet, og kan kun elske en Kvinde, saa længe hun optræder i en Rolle paa Scenen. I den Grad er hans Kostumepersonlighed traadt i Forgrunden, at han siger: »At blive Tilskuer til sit eget Liv, er at slippe for Livets Lidelser.« Efter de franske Dekadenters Eksempel omgiver han sig med japansk Detailluksus og forfalder til de fineste og groveste Sanseperversiteter, saa »Selskabet« nødes til at vomere ham fra sig.

Og stadig holder han sig ung og smuk, stadig er han en fuldkommen Kavalier. Men Portrættet, som han har laaset inde paa et Loftskammer, hans undertrykte Samvittighed, ældes i hans Sted. Dets Ansigt bliver gult og furet, dets Øjne onde og gemene, dets Mund sanselig og lumsk. I mange Aar holder han det skjult, men en skønne Nat faar han Besøg af dets Skaber, der vil føre ham bort fra hans perverse Dobbelttilværelse, og i Raseri over at være afsløret, dræber han Venen. Dermed er hans eget Liv til Ende; Linen er løbet ud. »Han indsaa, at hans Skønhed kun havde været en Maske, hans Ungdom kun en Spot mod ham selv. Hvad var for Resten Ungdom for noget? — Et umodent og overmodent Minut — en Tilstand af flygtige Luner, sygelige Tanker.« I et sidste Anfald af Desperation søger han at ødelægge Bille-

det, men styrter selv død til Jorden. Kostumekavaleren havde ikke egen Livskraft.

— Wilde selv (thi Gray var Wilde selv) berøvede sig ikke Livet, men Samfundet blev nødt til at hælde ham i en Kloak — i Reading Fængsel.

Englænderne har en karakteristisk Betegnelse, som kan anvendes paa alle de historisk berømte Dandyer, nemlig *wits*. En *wit* er en Mand, der kan føre Kampen for Tilværelsen med en Fægtemesters lette Overlegenhed og sorgløse Elegance; han er ofte en fremragende Karakter og en betydelig Intelligens. Skabagtige og pyntesyge Personer findes der altid, men kun i kulturelle Overgangsperioder fremstaar der dandyagtige *wits*. En saadan var Oscar Wilde i udpræget Grad. Hans Liv betegnede Kavalerkulturens sidste, blaffende Opblussen i England, den sidste Reaktion mod Gentlemankulturen.

Dennes første og mest fremragende Heros finder vi omtalt i *Bulwers* (Lord Lyttons) Roman »Pelham« — et alsidigt Tidsbillede, hvis Sandhed og Livfuldhed er saa stor, at det stadigt virker ligesaa intenst paa Læserne som et moderne Digtværk. Pelham (der repræsenterer Bulwer selv) træffer i Calais en Mand ved Navn Russelton, om hvem han skriver:

»Da jeg blev forestillet for denne Mand, overvældedes jeg af tusinde Erindringer. Det var Napoleons Samtidige og Rival; Selvherskeren i Modens og Kravaternes store Verden; det mægtige Geni, som ydmygede Aristokratiet og konsternerede de toneangivende, og som ved sit Eksempel havde indført stivede Halsprydelser; den berømmelige, den udødelige Russelton stod foran mig. Jeg saa i ham en beslægtet, men overlegen Aand og bukkede med en saa dybtfølt Veneration, som ingen anden nogensinde har indgydt mig.«

I en Note indrømmer Bulwer, at Russelton er tegnet efter levende Model, og ingen af Datidens Læsere har været i Tvivl om, *hvem* det var. Modellen kunde ikke være nogen anden end den Mand, som nærmest fortjener at kaldes den moderne Mandsdragts Skaber: *George Brummell*. Der er baade i England og i Frankrig offentliggjort talrige og værdifulde Bøger om Brummell, men dog er hans Personlighed langt fra saa kendt, som den burde være. I enhver Henseende var han en fuldkommen souveræn Karakter. Hans Fødsel berettigede ham ikke til at spille nogen fremtrædende Rolle, thi han stammede fra en ganske ubekendt Borgerfamilie; men Udviklingen var i Begyndelsen af forrige Aarhundrede allerede naaet saa vidt i England, at den overlegne Personlighed kunde gøre sig gældende. Brummells Intelligens var saa

moderne, hans Smag og Takt saa usvigelig, at alle blindt bøjede sig for ham. Hans Smag var i en lang Aarrække — og ikke alene for Klædedragtens Vedkommende — toneangivende for hele Europa. Det gammeldags Kavalervæsen behandlede han med tør Humor, men en enkelt Gang var han dog *for* humoristisk. I et større Selskab tillod han sig nemlig tværs over Bordet at sige: »Aa, George, vil De være saa god at ringe!« Dermed var hans Saga ude, thi »George« var ingen anden end den daværende Prins af Wales. Han maatte bosætte sig i Calais, hvor han i mange Aar selv holdt en Art Hof, og her var det, Bulwer traf ham.

Brummells vigtigste Leveregel synes nu ganske selvfølgelig, men den Gang var den intet mindre end revolutionerende. Den gik ud paa *ikke at vække Opsigt* — en fuldkommen Gentleman skulde forstaa at gøre sig gældende, uden at man paa nogen Maade lagde Mærke til hans Ydre. Han skulde være tilbageholden uden at være tilbagetrukket, fortrolig men ikke nærgaaende, hensynsfuld men ikke upersonlig, og hans Klæder skulde være enkle og mørktfarvede. Det var Brummell, der lancerede den *stivede* Halsprydelse — den eneste Pynt, som endnu bruges af moderne Mænd, og som næppe heller vil forsvinde. Det falder fuldtud naturligt at skabe en harmonisk Overgang fra den bedækkede til den ube-

dækkede Del af Legemet, og intet kan være mere *behersket* end Flippen og Manchetterne, der ved Stivelse er tvunget i faste, lidet opsigtsvækkende Former, saa de bliver direkte Modsætninger til Kavalerernes Kniplingskraver og Kunstnernes flagrende Slips.

Brummells Arvtager var Grev *d'Orsay*, en international Personlighed, hvis Fader havde været General under Napoleon, og hvis Moder var Datter af en tysk Prins og en berømt engelsk Eventyrerske. *d'Orsays* Smag og Takt var ligesaa fuldkommen og gentlemanlike som Brummells, og hans Indflydelse i London ligesaa stor. Han startede en Boghandel og udgav de første populære Underholdningsalmanakker, men da hans Udgifter langt oversteg hans Indtægter, maatte han flytte til Paris for ikke at komme i Gælds fængsel. Ogsaa der blev han straks den toneangivende Autoritet, og det betragtedes som en stor Ære at have Adgang til hans Atelier. Foruden saa meget andet var *d'Orsay* nemlig en fremragende Maler og Billedhugger. Han var den første, der omdannede sit Atelier fra et guddommeligt Parnas til en Salon, et Opholdssted for Mennesker — han var den første moderniserede Kunstner. Jeg har endnu ikke haft Lejlighed til at se mange af hans Arbejder, men hans Menneskeopfattelse synes at have været revolterende moderne. Da han havde malet Wellington, er-

klærede denne, at han nu for første Gang var bleven fremstillet som en Gentleman, og at han herefter ikke vilde males oftere.

Den tredie i Rækken af de store *wits* er Lord *Lytton* (Bulwer), der siges at have indført den sorte Kjole som *evening dress* — det Klædningsstykke, der paa den enkleste og naturligste Maade fremhæver Figurens store Konturer. I sin tidligere nævnte Bog »Pelham, en Gentlemans Æventyr«, der udkom 1835, viser han det daglige Samfundslivs Udvikling efter Brummells Tid. I sin tidligste Ungdom var han selv en stor Spradebasse, men han blev hurtigt saa moden, at han kunde haane det forlorne Kavalervæsen og den Kunst, der er baseret paa Inspiration: himmelsk Uvidenhed. Den Byronske Kreds gjorde derfor alt muligt for at holde ham nede, men det lykkedes ikke. Trods Kritikernes Vrantenhed blev han sin Tids mest læste Forfatter og mest beundrede Personlighed.

Om Gentlemantypen skriver han i Fortalen til »Pelham«: »Bogens nye og sunde Tendens er at vise, hvorledes en forstandig Mand kan gøre sig til Herre over, hvad der er Skik og Brug, i Stedet for at lade sig underkue. Det slog mig som en ny, nyttig og maaske lykkelig Moral: at vise, at Samfundslivet ikke behøver at korrumpere, men at vi baade kan være Mænd af Verden og samtidig

noget ædlere — visere — bedre. Min Helt er en Kombination af Modsætninger — en Nar og en Philosoph, en Epikuræer og en Moralist — tilsyneladende en dagligdags Person, men dog en, for hvem det dagligagtige er mere belærende end naturligt, en, som kan tilegne sig Visdom af de Naragtigheder, han akcepterer.«

Ret ostentativt offentliggør Bulwer en lang Række »Beklædningsregler«, af hvilke nedenstaaende lille Uddrag viser Brummells usvækkede Indflydelse:

II. Klæd dig aldrig helt udenfor den almindelige Smag. Ekscentricitet i store Ting anses for Genialitet — i smaa Ting for Skabagtighed.

VI. Vælg aldrig Ringe og Kæder efter din egen Smag; hvad der naturligst hører Kvinderne til, skal en Mand lade, som om han kun bærer for deres Skyld. Vi forædler et Narreri, naar vi begrundet det med en Følelse.

VIII. For at *vinde* din Elskede, skal du synes forsømmelig med din Dragt — men for at *fastholde* hende, omhyggelig. Det første tyder paa lidenskabelig Forelskelse, det sidste paa Respekt.

XVI. Klæd dig saaledes, at man ikke kalder dig »en velklædt Mand«, men »en Gentleman«.

XVII. Undgaa mange Kulører, og lad en fremherskende og douce Farve nedstemme de øvrige.

XXI. Opfindsomhed i Klædedragten

skal give sig Udslag i Forfinelser, der er naturlige uden at være iøjnefaldende. —

Det er givet, at der bag disse nye Principper maa ligge en Livsanskuelse, som hidtil ikke har været fremme i Literaturen. Da »Pelham« foregaar dels i Paris, dels i London, faar Bulwer Lejlighed til at udtale sig baade om fransk og engelsk Kultur. Franskmændene finder han alle philosophiskt anlagte, de nærer en Lærds Interesse for alt; den store Revolution var jo ogsaa forberedt ved en ejendommelig »philosophisk« Agitation. De forstaar Menneskeheden bedre, end de forstaar Menneskene. Man lærer bedst at *tænke* af de franske Forfattere, siger Bulwer, men man lærer bedst at *tænke rigtigt* af de engelske.

Sansculotismen planerede det gamle Samfund med alle dets af Familie og Stand bestemte Trin og Inddelinger og udjævnede det til et stort, lige Borgerkab. Det kønslige Hjordinstinkt afløstes af det sociale — det kammeratlige — Hjordinstinkt, som allerede længe havde behersket det engelske Samfundsliv. Under *l'ancien régime* var erotiske Digte det eneste Aandsprodukt, som Kavaleren kunde sætte Pris paa, medens Bulwer, der var sin Tids første Levemand, betragtede Nationaløkonomi og theoretisk Politik som den interessanteste og mest udviklende Læsning — han blev forøvrigt selv praktisk Politiker. For Kavaleren

gjaldt det om at være født rig, smuk og talentfuld; for en Gentleman betyder alt dette intet i Sammenligning med den sjældne Evne, som skaber den store Statsmand og Diplomat: Takt.

Gentlemandragten er den moderne Samfundsuniform, der lader den ydre Individualitet forsvinde, saa der ikke er synlig Forskel paa Kongen og den søndagsklædte Arbejder. Den er skabt af Mænd, der bevidst *ophævede Standsforskellen*. Bulwer forklarer meget udførligt, at en Adelsmand godt kan indlade sig i Duel med en Kommiss, d'Orsay var en mangesidig, rodløs Kosmopolit, og selve den store Brummel udtalte sig saaledes til Bulwer:

»Var jeg bedre, var jeg rigere, var jeg smukkere, var jeg klogere end de andre? Nej, nej, — og selv om jeg havde været det, selv om jeg havde været Indbegrebet af alle menneskelige Fuldkommenheder, vilde man ikke have vurderet mig halvt saa højt, som man gjorde. Det var — jeg skal fortælle Dem den simple Hemmelighed — det var fordi jeg *trampede* paa dem, at de, ligesom knuste Urter, omgav mig med en Virakduft.«

Idet Gentlemanen sprænger Standsbaandene, frigør han sig for Samfundets Tryk. Men dermed frigør han sig ikke fra Samfundet selv. Tværtimod, han er — eller rettere *var* — sin Tids første Borger. Han indgaar som et egalt, upaafal-

dende Led i Folket og lever med i Samfundslivet, men dette har han formet saaledes, at det ikke hæmmer hans personlige Frihed. Baade i Vikingetiden, Kompagnitiden og nu har alt Fællesliv i England været frivilligt, og det har aldrig strakt sig udenfor de Gebeter, hvor der virkelig var Fordel ved at gaa i Flok.

Saa langt er han Statsborger og trækker sin Del af Læset ligesom alle de andre, men ellers er han kun sig selv, Mr. John Smith, Gentleman, der meget vil have sig frabedt, at man anviser ham en bestemt Plads i Hjorden.

I »Sartor Resartus« lader Carlyle sin tyske Professor gøre Udfald mod den engelske *Journalisme*. Hermed tænkes ikke blot paa Journalistik, men ogsaa paa den Sans for Realiteter, der lader haant om al tom Spekulats. Det passer fuldkomment ind i Bogens Aand. Samtidigt med, at Beklædningsspørgsmaalet trængte sig ind paa Carlyle, maatte han nødvendigvis ogsaa blive opmærksom paa det tilsvarende aandelige Problem. Gentlemandragten afløste den kunstneriske Dragt, og samtidigt afløstes Fantasidigtningen, Drømmerierne, af en Realitetslitteratur, der passede for modne, højt udviklede Mænd.

Den moderne, engelske Literatur fal-

der i tre skarpt adskilte Grupper. Der er først Detektivromanerne og de naturvidenskabelige Fortællinger. Dernæst er der de psykologiske og moralske Noveller, som i England for største Delen er overladt til de kvindelige Skribenter. Selvfølgelig er der ogsaa mandlige Forfattere, som forvilder sig ind i Psykologi og Moral: men er man hjemme i engelsk Aandsliv, skammer man sig instinktmæssigt, hver Gang man griber en Mand paa Gebeter, som i et moderne Land er og bør være overladt Kvinderne. For *dem* er det naturligt at leve indadtil, og de er berettiget til at stille Krav om Moralitet, aldenstund hele deres Position i Samfundet er afhængig af de moralske Hensyn, deres Omgivelser viser dem. Den psykologiske Roman tilhører derfor dem med Rette, thi de har baade Aarsag og Evne til at producere den. Paa Kontinentet plejer man at tale haanligt om de engelske »Guvernantenoveller«, men det er absolut uberettiget — jeg tvivler paa, at nogen kontinental Forfatter kunde skrive en saa moden, dyb og intelligent Bog som Mrs. Humphry Wards »Robert Elsmere«.

Endelig er der den egentlige Gentlemanlitteratur — der forsaavidt næppe kan kaldes en Literatur, som den enkelte Bog ligesom den enkelte Gentleman staar isoleret. Den frembringes ikke saa meget af Digtere som af *men of letters*. I første

Linie omfatter den Monografier, Viden-
skab, al mulig Essayistik. Den samme
sunde Trang til at faa det almene afløst
af solide Specialiteter er det, der har
frembragt de moderne Varietéeer — man
vil hellere studere en virkelig levende
Spanierinde paa Tribunen end se en selv
aldrig saa dygtig Skuespillerinde fore-
gøgle en opdigtet Spanierinderolle paa
Scenen. I Gentlemanlitteraturen indtager
Kærligheden kun en underordnet Plads.
De gamle Kærlighedsbøger er beregnet
for lavtstaaende Mennesker, som kun kan
fristes til at nyde aandelig Føde, naar
denne er indsukret med Erotik, og som
ikke er i Stand til at hæve sig op fra In-
teressen for det enkelte Menneske til In-
teresse for Samfundet og for Livet.

Ogsaa de mere belletristiske Arbejder,
som maa regnes med til moderne engelsk
Mandslitteratur, udmærker sig ved at væ-
re Specialiteter. *Kiplings* Bøger er Studier
over Indien, *Besants* Studier over London
og *Caines* Studier over Vikingernes mest
ublandede Efterkommere paa Man og paa
Island. Men betydningsfuldere end de
professionelle Skribenters Værker er dog
Meteorbøgerne, i hvilke modne, meget
vidende eller vidtberejste Mænd har kon-
centreret deres Livs Hovedindhold. Saa-
danne Bøger, som pludseligt dukker op
og for en kort Tid samler hele den civi-
liserede Verdens Opmærksomhed om en
enkelt, ukendt Mands Navn, er Gentle-

manlitteraturens — og dermed al moderne Literaturs — lødigste Produkter. Som Eksempel kan nævnes »Kaskelotens Togt« af Frank T. Bullen.

Et andet Eksempel er *Joseph Conrads* »Rastløse Historier«, som skal omtales nærmere, fordi Conrad er en typisk Mod-sætning til Oscar Wilde. Ligesom Kipling har han modtaget sine afgørende Indtryk i Indien, men medens denne har levet i det rige Forindien med dets gamle, højt udviklede Kultur, har Conrad ogsaa opholdt sig paa de malajiske Øer og i Afrika. Han har ikke blot været udenfor Civilisationen, men ogsaa udenfor al Menneskekultur. For ham er Kloden *flaaet* for det Spind, som Menneskeheden gennem Aartusinder har søgt at lægge om den for at blive dens Behersker. De Personer, han skildrer, fjæler sig af Sted rundt om paa den nøgne Jord, vilde og forskræmte, i stadig Angst, fordi de kun kan se det halve af Horisonten og har det usete i Ryggen. De bliver nervøse, som alle vilde Folk er.

Livet ude paa Moderjorden har sat Conrad i Stand til, modsat Wilde, at se rent etnografisk paa Europæernes Skikke og Brug, Klæder og Kunst. To Mænd, som efter mange Aars Ophold i Troperne mødes i en af Londons Hovedgader, lader han se saaledes paa Sceneriet: »Hele den lange Gade, dyb som en Brønd og smal som en Korridor, var fuld

af trist og uophørlig Bevægelse. Vore Øren fyldtes af en hastig Slæben og Trampen af hurtige Fodtrin og af Larm, der laa under alt det andet — mægtig, svagt pulserende Larm som af stønnende Aandedræt, af bankende Hjærter, af gispende Stemmer. Utallige Øjne stirrede lige frem for sig, Fødder flyttedes ilfærdigt, udtryksløse Ansigter strømmede forbi, Arme blev svungne. Over det hele snoede en smal, takket Strimmel røgfylt Himmel sig ind og ud mellem de høje Tage, udstrakt og ubevægelig som en tilsølet Vimpel, der vajer over et Pøbelopløb. — De har kun Indtrykket af en trist Rastløshed, af et meningsløst *Pøbelopløb*. Heller ikke Civilisationens sjælelige Værdier er i Stand til at blænde Conrad. Han tillader sig endog at haane dem. I hans Fortælling »Tilbagekomsten« er der en forladt Ægteemand, som sidder og grubler over sin Skæbne: »Det faldt ham ind, at hans Hjærte burde være knust; men i et utroligt kort Øjeblik indsaa han, at hans Lidelser ikke var af en saa ubetydelig og ædel Slags. De var ganske anderledes alvorlige og nærmest af samme Slags som de dybtgaaende og grusomme Følelser, der kan vækkes af et Spark eller af et Slag med en Ridepisk. Han satte sig til at udgruble den skjulte Logik i hendes Handling — et aandeligt Arbejde, der nærmest passede for et Daarekistelems ledige Timer, men det kunde han

nu ikke indse Han stirrede paa Gulvtæppet og sagde meget tydeligt: »Hun er løbet bort.« Det var frygteligt — ikke Kendsgerningen, men Ordene; Ordene var fyldt med den skyggeagtige Vælde af en Betydning, som syntes at eje en frygtelig Magt til at kalde Skæbnen ned paa Jorden.« Klarere end her kan man ikke godt pointere det værdiløse i de »ædle« Følelser, hvormed vi smykker vore Meningsløsheder, og i Ordene, som slører Begivenhederne; mere respektløs kan man ikke trække paa Skulderen ad Kulturens Ypperstepræstekjortel. Det eneste, Conrad har Respekt for, er den nøgne Lidenskab, som holder Livet vedlige, den krydsende Kærlighed mellem Mand og Kvinde — og til en vis Grad det parallelløbende Venskab.

Civilisationen forfladiger. Den er kun som en lille Busk midt i en stor Ørken, i hvilken Menneskene gemmer deres Hoveder for ikke at se den øvrige Verden — den er et snedigt og for en stor Del heldigt Forsøg paa ved fælles Hjælp at undgaa Kampen med Tilværelsen ved at flygte bort fra Naturen. Men den er efterhaanden bleven saa kompliceret, at meget i den synes formaalsløst og endnu mere *er* formaalsløst. Derfor er den civiliserede hvide Race i Sammenligning med alle de andre rastløs og stundesløs; den kender intet til, hvad Kipling kalder »Østerlandenes rolige Minutter, som ik-

ke tælles«. Men Civilisationen har ogsaa den Fordel, at den kan sløve Menneskenaturens medfødte Frygt og gøre os vantro, saa vi ikke ængstes for den usete Halvdel af Verden bag vor Ryg med dens ukendte Magter. Vi er født med en Følelse af altid at have Ryggen dækket af Samfundet, medens den Vilde altid føler sig ene, altid spejder agtsom om sig og tænker sig det usete befolkede af Guder og Aander for at holde sig aarvaagen overfor Livets stadige Fare.

Dette har Conrad forstaaet. I »En fremskudt Post« skriver han nemlig »Faa Mennesker gør sig klart, at deres Tro paa Omgivelsernes Paalidelighed, Modet, Sindsroen og Tilliden, Sindsbevægelserne og Principerne, hver stor og hver ubetydelig Tanke tilhører ikke Individet, men Mængden — Mængden, der blindt tror paa sine Institutioners og sine Moralbegrebers uimodstaaelige Kraft, paa sit Politis og sin offentlige Menings Magt. Men at komme i Berøring med ren, usvækket Vildhed, med det primitive Menneske, bringer pludselig og dyb Uro i Hjærtet.« To Mænd, der har faaet Ansættelse paa en afsides Handelsstation ved en af Kongos Bifloder, faar dette at føle. »Man kunde ikke,« skriver Conrad, »have fundet to Væsener, der var mere uskikkede til en saadan Kamp med ukendte, materielle Problemer. Samfundet havde, ikke af Medfølelse, men paa

Grund af sine mærkelige Fornødenheder, taget sig af disse to Mænd og forbudt dem al uafhængig Tænken, alt Initiativ, al Afvigelse fra Rutinen — forbudt det under Dødsstraf. De kunde kun leve paa Betingelse af at være Maskiner. Og nu da de var slupne løs fra den omhyggelige Forsorg af Mænd med Penne bag Øret eller Mænd med Guldtresser paa Ærmet, var de ligesom Livsfanger, der efter mange Aars Forløb bliver sat i Frihed og ikke ved, hvad de skal bruge deres Frihed til, thi af Mangel paa Øvelse var begge ude af Stand til at tænke selvstændigt.«

Saadanne Mennesker er kun en uvæsentlig Portion levende Substans, som kan bruges til at udfylde en af det civiliserede Samfunds Uniformer. De er brugbare Arbejdere i Myretuen, men udenfor denne er de kun Aadsler, som endnu ikke er gaaet i Forraadnelse. Den Prøve, de har været stillet paa, er afgørende, thi kun en Gentleman kan bestaa den. Kun en Gentleman taaler at leve ene, at leve som *Vild*, uden at tabe i Evner eller i Menneskeværdi. *Han* vil ikke plages af det civiliserede Gennemsnitsmenneskes Rastløshed, og han vil ikke blive smittet af de Vildes Usikkerhed eller af deres Angst for hemmelige, uanede Magter. Dette er den bedste og maaske den eneste Prøve paa, hvorvidt en Mand er en virkelig Gentleman — om han kan være uforandret den samme, hvad enten han

lever i en af Londons fashionable Klubber, paa Sydafrikas Veldt eller i Amazonflodens Urskove, blandt uciviliserede Mennesker eller blandt Civilisationens mest selvstændige Tænkere. Thi først da har den moderne Tid udformet en ny Type i ham; først da er Civilisationen for ham bleven til Natur, til Udgangspunkt i Stedet for Kulmination.

En særlig Form for, hvad Carlyle betegner som *Journalisme*, er de »korte Historier«. Short stories er en specifik engelsk-amerikansk Form for Literatur. Paa Kontinentet, hvor den romanske Smag endnu hersker, bekvemmer man sig nødigt til at indrømme den korte Historie større Værdi. Den, der først bragte den til Ære og Værdighed, var *Bret Harte*. Da han ved Begyndelsen af sin Løbebane overtog Redaktionen af »Overland Monthly« i Kalifornien, besluttede han at gøre dette Tidsskrift til Hjemsted for særligt amerikansk Literatur. Men da han skulde se sig om efter Stof, viste det sig, at der kun eksisterede Efterligninger af den engelsk Literatur. Det eneste, der med Rette kunde gøre Fordring paa at kaldes amerikansk, var en vis Art Anekdoter, som virkede ved en egen tør Humor, ved maksimale eller minimale Overdrivelser. De hørte hjemme i Whiskyshoperne og i Guldgraverlejerne, og

Han nævner Gaadens Løsning: Sejr, Forening, Tro, Enhed, Tid, Rigdomme, den uløselige Masse, Mysterium, evigt Fremskridt, Kosmos og moderne Reportage, Maskinerne, alle moderne Erhverv. Strængt taget er det jo ikke andet end Udbrud, der er tørre som et Katalog, saa længe Læseren ikke deler den Følelse, som har fremkaldt dem. Men en begyndende Bevægelses Fattigdom er ofte værdifuldere end en Afslutnings Rigdom.

Mellem Whitman og Kipling findes der talrige Berøringspunkter. Den sidste holder endnu fast ved den sangbare Rytme — eller maaske rettere, han er kommen sig saa vidt af sin Konsternation over de nye Undere, at han igen kan begynde at synge — men desuagtet er deres Poesi dog af samme Art. Kiplings »Song of the cities«, i hvilken han besynger Verdens Havnestæder, er ganske sideordnet med Whitmans Hymner til Amerikas Stater, og for dem begge staar deres Race som det Salt, hvormed Jorden skal saltes. De to Digteres Udvikling er ens. De er begge mandige Karakterer, og begge har de strejft om i et Nybyggerland af gigantiske Dimensioner. Begge levede udenfor det Samfund, hvor Mænd klassificeres efter deres familiære Stilling, og begge gik frivilligt i Krig, Kipling som Korrespondent, Whitman som Kombattant. De færedes mellem Mænd og lærte at vurdere Kammeratskabet, og begge forstod, at de

standsagtige Amerika, blev *Demokratiet* Maalet, medens Kipling, hvis Lands Storhed laa i de af den emigrerede Overklasse skabte Kolonier, maatte blive *Imperialist*.

Det har sin særlige Interesse at læse, hvad en skarp, amerikansk Tænkter har skrevet om Gentlemantypen, thi en Mand fra Landet uden gammel Adel og uden Traditioner har Betingelser for at kunne faa Øje paa den rene, oprindelige Mandstype. *Emerson* har i sit Essay »Manners« givet følgende kraftfulde Skildring:

»Hvilken Kendsgerning er mere iøjnefaldende i moderne Historie end Skabelsen af Gentleman'en? Ordet Gentleman, som herefter maa karakterisere det nuværende og de nærmst foregaaende Aarhundreder, er en Hyldest til personlige og uerhvervelige Egenskaber. Et Element, som forener alle de kraftfuldste Personer i alle Lande og er noget saa bestemt, at det straks mærkes, naar en Person ikke har Frimurertegnet, kan ikke være noget tilfældigt Produkt, men maa være et alment Udslag af Karakteregenskaber og Evner, som kan findes i alle Mennesker. Det er en spontan Frugt af Talenter og Følelser i netop den Klasse, som har størst Livskraft, og som har

overtaget Ledelsen af Verden i Øjeblikket.

Der er noget tvetydigt ved alle Betegnelser, man bruger for at udtrykke det udmærkede ved gode Manerer og social Kultur, fordi den synlige Virkning opfattes som Aarsag. Der findes ikke nogen abstrakt Betegnelse, som svarer til Ordet *Gentleman*. *Gentilitet* er simpelt, *Adel* gammeldags. Men vi maa være klar over Forskellen mellem *Moden* og det heroiske ved en *Gentleman*. Han er en sand Mand og Herre over sine egne Handlinger, hvilket han tilkendegiver ved sin Optræden, ikke i nogen Maade afhængig eller underdanig overfor Personer, Meninger eller Ting.

Først Magt, ellers ingen førende Klasse. Gud skal vide, at alle Slags *Gentlemen* banker paa Døren, men naar Betegnelsen anvendes med Eftertryk, vil det altid vise sig, at den peger mod oprindelig Kraft. Den beskriver en Mand, som staar paa sine egne Ben og virker efter utillærte *Methoder*. I en god Hersker maa der først være et godt Dyr, i hvert Fald saa meget, at han har den uforlignelige Fordel, som animalsk Livskraft giver. Den ledende Samfundsklasse er i sine venskabelige og festlige Sammenkomster fuld af et Livsmod og et Initiativ, som skræmmer den blege Lærde. Det Livsmod, unge Piger udfolder, minder om en *Bataille*. Kun den rige Natur er rettelig Hersker, som

supplerer enhver, han kommer i Berøring med. Min Gentleman giver Love, hvor han kommer; i Kirken tager han Tonen fra Præsten, paa Slagmarken Kommandoen fra Generalen, og i Festsalen overstraaler han al Belevenhed. Han er godt Selskab baade for Pirater og for Videnskabsmænd.«

Den *Kraft*, der er Grundlaget for den sejrende Mandstype, er for største Delen latent. »Den er, hvad vi kalder Karakter,« skriver Emerson i et andet Essay, »en tilbageholdt Kraft, som virker direkte ved sin Tilstedeværelse og uden Midler. Den mærkes som en vis, upaavisselig Styrke, som en Skytsaand, af hvis Tilskyndelse Manden ledes, men hvis Raad han ikke kan meddele andre, og som er Selskab for ham, saa saadanne Mænd ofte er ensomme eller — hvis de tilfældigvis er selskabelige — dog ikke behøver Selskab, men kan underholde sig alene Karakter er Natur i den højeste Form er sig selv nok.«

En Gentleman ikke alene *er* betydelig; han *virker* ogsaa udadtil ved sin Fremtoning og ansporer til Efterligning. Men svagere Personligheder er kun i Stand til at efterligne det rent udvendige, Klæderne og Manererne, hvilket vil sige, at de nærmer sig til Modenarren og Snobben. Modenarren aner, at der kan være Forbindelse mellem personlig Kultur og Klæder, men han forstaar ikke, hvad der

er Aarsag og hvad Virkning, og at Fornemheden forsvinder, naar den ikke mere er aparte. Der fortælles en Anekdote om Grev d'Orsay, som viser, hvorledes »man« blindt efterligner, hvad *Mand* har gjort: d'Orsay blev en Dag under en Spadseretur overrasket af Regn; han afkøbte da en Arbejder hans korte Kappe af grovt Stof, og næste Regnvejrsdag saa man de unge Herrer promenere i Hyde Park med lignende Kapper — Paletot-Moden var skabt.

Paa samme Maade efterabes den souveraine Gentlemans Manerer af hans Modsætning: *Snobben*. En Gentleman er fri for Fordomme og anerkender ingen forbenede eller ubehjælpsomme Regler, lader sig ikke beherske af Skik og Brug, af fælles Dumheder eller Gemenheder. Naar man tidligere paa Fastlandet havde en naiv Forestilling om, at en engelsk Lord var et ekscentrisk Væsen, laa der heri en ubevidst Kompliment til det engelske Selskab. Men dette er nu godt paa Vej til at stivne i de døde Formers Korrekthed. Mænd, der ved egen Kraft har skabt sig en Position, finder vanskeligt Anerkendelse i Selskabslivet, og Udlændinge bliver kun taalt. I hvert Fald gennem Literaturen faar man det Indtryk, at *Engelskmand* anses for et højere Begreb end *Gentleman* — hvilket viser, at dette sidste Begreb, der burde være rensset for alle, ogsaa nationale, Fordomme, ikke

mere finder fuld Forstaaelse. Der ligesom spores et Tilbagefald fra den over alle Kaster staaende Gentleman i Retning af Kontinentets nationale Adelskaster; tidligere var en engelsk Gentleman noget væsentlig andet og friere end en tysk eller fransk Adelsmand.

»Den tredie Generations Gentleman« —den Type, som der efter en gængs Talemaade skal tre Generationer til at frembringe — synes at tage til i Talrighed. Men netop gennem denne Type kærtres der over til Snobben og Modefiguren. Emerson, der forud for de engelske Iagttagere har et skarpt Blik for det oprindelige, som maa findes hos den gode Mandstype, og som ofte forsvinder, naar det slaar Rod i Selskabssalene, skriver: »Der eksisterer en nøje Forbindelse mellem den herskende og den eksklusive, selskabeligt kultiverede Klasse. Den sidste fornyes altid fra den første. Det fashionable repræsenterer, omend paa en mærkelig Maade, alle mandlige Fortrin. Det er Fortrinene, der er gaaet i Frø, en Art Hæder efter Døden. Det stiller sig oftest afvisende overfor Øjeblikkets Stormænd, men disses Børn faar Adgang til Nydelsen. De stærke er Saamændene, deres Sønner bliver de høstende, og deres Sønner igen maa vige for nye og stærkere Konkurrenter. By og Hof er kun Provins, der kom ind i Forgaars.«

En Gentleman er ikke et Kulturpro-

dukt, en Overklasseblomst. Han er selv en Præger af Kultur, Skaber af ny Overklasse; i Kulturtilstand bliver Typen «gold. »Den tredie Generation« er hverken Skaber eller Tænker; dens hele Livsvisdom er en negativ, instinktmæssig Forstaaelse af, at »der er Ting, man ikke kan gøre«. Det er en Leveregel, som ogsaa Snobben forstaar, selv om *han* er noget mindre sikker i sit Instinkt. Meget træffende lader *Bernard Shaw* i et af sine Skuespil en Kvinde af det fashionable Selskab sige til en Mand: »Jeg burde have vidst, at De er for kløgtig til at være en virkelig Gentleman.« Selskabets Gentleman skal helst være en korrekt Maske, bag hvilken der nødvendig maa findes en Hjerne, som kan udsende uberegnelige Glimt.

Gennem Opdragelsen søger de velstillede Familier at tildanne deres Sønner efter Gentlemansidealet. Der lægges mindre Vægt paa Kundskaber end paa almindelig Træning af Aand og Legeme, saa de unge Mænd bliver selvstændige, selvtilidsfulde og tillidvækkende i deres Væsen og faar Betingelser for at kunne tilpasse sig overalt og i alle Forhold. For den, der virkelig sidder inde med mere end almindelig Livsfrodighed og Intelligens, er en saadan Træning tilstrækkelig. Ligeledes for den, der har Formue og ikke behøver at arbejde. Men Gennemsnitsmennesket, der skal erobre sig en Stilling i det bor-

gerlige Samfund, lider under, at han i de bedste Læreaar tilegner sig for ringe praktisk Viden og Kunnen. Den højere Undervisning er tilrettelagt efter den nydende Overklasses Bekvemmelighed og avler en samfundsmæssig set meget uheldig, snobbet Mangel paa Respekt for Arbejde og Dygtighed. Den amerikanske Millionær, den rige Brygger eller Sæbefabrikant er staaende komiske Figurer i engelsk Literatur; at være Indehaver af en Butik føles næsten som en Skam; og i det hele taget gælder det om at skjule, at man bestiller noget.

I Bogen »En Englænders Syn paa Verden« skriver *H. G. Wells* om den højere Undervisning: »Drengen fra de store Skoler er næsten stupid uinteresseret i de materielle Kendsgerningers Mysterium, i Historiens Gaader og store, dramatiske Begivenheder, ligegyldig overfor enhver Form for Skønhed, og pedantisk hengiven til Smaatterier som Sportsøvelser, Klæder og selskabelig Belevenhed. Det er i Virkeligheden overvejende ved sin Stilfuldhed i disse Ting, ved sin omfattende men taagede Kendskab til Græsk og Latin og ved sin større Kostbarhed, at han skiller sig fra en ung Snedker eller Kontorist. Trods en uovervindelig aristokratisk Tradition mislykkes det fuldstændigt for os at frembringe en ledende Klasse, der passer til de moderne Krav. Staten er svaghovedet.« Og som Prøve paa, hvorle-

des engelske Skolemænd selv ser paa deres Opgave, citerer Wells følgende Udtalelses af en Rektor: »Det er nu almindelig indrømmet, at ethvert Emne er værdifuldt, naar det læres rigtigt. Det vil udrette, hvad der er det vigtigste ved Undervisningen af Drengene — udvikle deres Evner og gøre dem nyttige i Verden, aarvaagne, trænede i Flid, kapable til at forstaa, og sætte dem i Stand til at beherske ethvert Emne, som de møder.«

En saadan Undervisning, der lader haant om praktiske Kundskaber, er jo kun en Art aandelig Sport, og Systemets Følger skildrer Wells saaledes: »Det er altfor almindeligt at betragte Tyskland som den fælles Fjende. Vi i Storbritanien er nu intenst skinsyge paa Tyskland, ikke blot fordi Tyskerne er talrigere end vi, men fordi de i det sidste Hundrede Aar, medens vi har levet paa Platheder og Forfængelighed, har haft Energi og Ydmyghed til at udvikle et prægtigt System for national Opdragelse, at arbejde i Videnskab, Kunst og Literatur, at skabe en social Organisation, at tilegne sig og forbedre vore merkantile og industrielle Methoder og klatre op over os paa Civilisationens Stige. Dette har ydmyget og irriteret os, mere end det har belært os, og vor Irritation er bleven forbitret ved de pralende, slette Manerer, den Snak om »Blod og Jærn« og pansrede Næver, den Passiar om Verdenspolitik, som indvars-

lede den ny tyske Fase Hvis man vil læse ærlig og dygtig Kritik, maa man lære Fransk; hvis man vil være paa Højde med videnskabelig Viden og filosofisk Tænkning, se mange gode Skuespil og forstaa den moderne, europæiske Aand, maa man lære Tysk Men Englænderne forstaaer ikke alt dette. Deres Verdensrige er en Tilfældighed; det blev skabt for dem af deres ualmindelige og kasteløse Mænd. Kunst, Tænkning, Litteratur, ja, alt, hvad der hæver Mennesket op over Sted og Sædvane, alt, hvad der berettiger og befæster Verdensriget, er for dem intet. De er Provinsfolk, som lader en verdensstor Chance undslippe, stupide Arvinger efter en stor Generation af Landflygtige.«

Selskabeligt og menneskeligt set staar den engelske Overklasse højt. Dens Mennesker er selvsikre og tager ikke Hensyn til andres Dom, fordi de har Tillid nok til deres egen. De respekterer hverandres personlige Souverainitet, dømmer ikke andre, men er hævet over Middelstandens Sladder og Hensyn til det passende. Deres instinktmæssige Tagen-Afstand gør det muligt at færdes frit og naturligt mellem hverandre, og Uviljen mod at blande sig i andres Forhold har medført, at de kan se paa deres Omgivelser med Humor. Men den selskabelige Forfinelse bevirker i nogen Grad Forfald hos Mændene, der ophører med at være *Mænd*, d.

v. s. den overlegne og kraftfulde Part overfor Kvinderne. Naar en Mand ikke mere har et Arbejde, der giver ham Uddannelse og Udvikling, bliver hans Intelligens let ringere end Kvindens Intuition. Overklassens Kvinde er i England mere end i noget andet Land Mandens Kammerat, som Regel hans Ligemand, ofte hans Overmand. Dette vil ikke sige, at det kønslige Element er svagere hos hende, men det har antaget Form af Flirt, hvilket er Elskov blandet med Kammeratskab; Hunnens frygtsomme Respekt for Hannen er gaaet tabt. Flirten har i England afløst Lidenskaben, og den kan tænkes at være Overgang til en almindelig Bevægelse for kvindelig Ligeberettigelse. En saadan vilde ikke saa meget være Tegn paa Udvikling hos Kvinderne — thi Flertallet af disse vil altid af deres Natur være bundne til primitive Livsformer — men snarere paa Stagnation hos Mændene og paa utilstrækkelig Udførelse af dissers vigtigste Arbejde: sociale Reformers.

Som herskende Klasse har Gentlemangruppen gjort England store Tjenester. Det er i Virkeligheden et ret ringe Antal af de gamle, rige Slægter, der har styret Landet, og de har nydt Nationens Tillid, fordi den politiske Virksomhed ikke var Forretning for dem, men Æreshverv. Imidlertid gælder ogsaa i Politiken det gamle Ord, at kun den, der har

Skoen paa, ved, hvor den trykker, og Folket kræver nu nye Regeringsformer. Den hidtidige Overklasse var af kolonial, terrestrisk, almenmenneskelig Type, og den er ikke bleven afløst af et regeringsdygtigt Lag, der er tilpasset efter hjemlige og moderne Forhold. Derfor regeres England i Øjeblikket af *Jurister*, d. v. s. en ny Art Bureaukrater. Gentlemantypen forsvinder som national Herskertype, fordi den overhovedet kun var i Stand til at gøre sig gældende, saalænge der ikke fandtes et ordnet Samfund med stærkt selvbevidste Klasser. Indtil vore Dage var den engelske Middelstand Overklassens ydmyge og beundrende Tjener (den selvstændige, angelsachsiske Middelstand dannede sig ovre i Amerika), og Arbejderne, særligt paa Landet, var nærmest kun Objekter for en stort organiseret Velgørenhed. Men med Nutidens Samfundsforhold er det ved at blive anderledes. Den naturlige Gentleman er jo ved hele sit Væsen netop Modsætningen til Klassemennesket, han vil kun gøre sig gældende som Individ og kan aldrig slutte sig til eller principielt bekæmpe en bestemt Klasse. Den rige og fornemme Klasse, som har tilegnet sig Gentlemanidealene ved Opdragelse, kan ikke ventes at ville gøre sig gældende ret længe, fordi den i sin Vedhængen ved Traditionerne instinktmæssigt reagerer mod naturlig Fornøjelse udefra.

Med Rette har Gentlemantypen, den souveraine Personlighed, været Genstand for almen Beundring og Efterligning, mere end nogen anden aristokratisk Type. Den lokkede som en Port, der stod aaben for alle, skønt kun faa naaede saa langt, at de slap indenfor. Den virkede ansporende og forædlende som et Ideal, frigjorde den i os alle ulmende Protest mod Civilisationens selvvalgte Slaveri og nærrede vort Haab om at naa frem til fuld personlig Frihed uden at tabe Civilisationens Goder. Vor Trang til Hero-dyrkelse, der ikke er andet end en Overbevisning om vor Races — og vore egne — store Muligheder, tilfredsstilledes ved Typens Storstilethed. Gentlemanen skabte de mægtige Kolonier og blev til Gengæld selv tildannet af de store Forhold, tilegnede sig først og fremmest meget af Østerlandenes aristokratisk individuelle Livssyn. Som alle naturlige Herskere var de ikke egoistiske. De sad inde med et Overskud af Energi og Rigdom, som ikke kunde finde Anvendelse til egen, direkte Fordel, men maatte udnyttes altruistisk, til Skabelse af moralsk Tilfredsstillelse. Og alene i denne Altruisme, i fyrstelig Rundhaandethed, Retsind og Hjælpsomhed kulminerede den kraftfulde Individualisme. Thi hvad er Altruisme andet end Udslag af Hannens Hjordførerinstinkt? Og er det »moralske« Kraftspild, der synes at finde Sted ved Herretypens

Godhed og Ridderlighed, i sit dybeste Væsen mere formaalsløst og upersonligt end Hannens Dans om Hunnen?

Paa Kontinentet skal man tilbage til den senere Middelalder for nogenlunde talrigt at finde en lignende magtsamlende og -skabende Type som den engelske Gentleman. Der er endnu noget middelalderligt over England, ikke mindst ved dets Parlament, der formelt og reelt stadig er »Baronernes« mere end Folkets, og særligt ved dets Overklasse, dets pensionerede Gentlemansfamilier. Slægternes Fornemhed maales ikke ved deres Dygtighed og Intelligens, men ved deres historisk paaviselige Alder. De lever ikke i Samfundscentrene, men fjærnt ude paa Landet, helst i gamle Huse og omgivet af gamle Møbler. I intet andet Land er Fortiden saa levende som i England.

Verdenskrigen virker som en social Jordrystelse, der frembringer store Forskydninger i Samfundslagene. Staterne er ved at blive Masseorganisationer, og de enkelte Individets Magt og Betydning svinder. Førerne afløses af Fremdriverne, Tankerne af Principerne. De Liberales og Arbejdernes Krav om Afskaffelse af det hemmelige Diplomati indeholder en Dødsdom over de stærke Personligheder, hvis Egenvilje ikke følger de for alle forstaaelige Moralregler; og de sociale Organisationer levner ingen Plads for souveraine Personligheder indenfor Samfun-

dets Rammer. Udenfor disse vil Gentleman'en stadig leve som en ikke mere særligt engelsk, men international Mennesketype — Idealet for Mænd, indtil det nye Samfund er modnet til at frembringe en endnu højere Type.

TYSKEREN

*»Den tyske Kemiker kan lave
alt med Undtagelse af en Gentle-
man — og denne Undtagelse gæl-
der kun, fordi han ikke har
nogen Model at arbejde efter.«*

VENSTAAENDE MOTTO skyldes
en engelsk Skribent, hvis
Navn er gaaet tabt for mig.
Det er ment som en Satire,
men det er i Virkeligheden
et betydningsfuldt Varsel.

Det fastslaar, at Tyskerne er civilisatorisk
magtfulde fremfor andre, men at deres
Kultur endnu ikke har skudt Blomst i en
ny, social Herskertype. Tyskerne frem-
stilles som kyndige Barbarer, der ikke
blandt sig har nogen Model til en Gentle-
man.

Men de sociale Udviklingslove, der gæl-
der i andre Lande, gælder ogsaa i Tysk-
land. Hvor der er Magt og Evner og Ener-
gi, vil der ogsaa naturnødvendigt udvikle
sig en Herskertype. Og hvis den tyske
Stammes Livskraft i sit Væsen og sine
Former er forskellig fra andre Folke-
stammers, vil den ogsaa før eller senere
afklare sig i en Mennesketype, der er an-
derledes end den franske Kavalier og den
engelske Gentleman. Skal den blive et na-

turligt og værdifuldt Udtryk for Nationen, maa den ikke formes efter *Model*. Endnu kan man ikke sige, hvorledes den bliver. Endnu er det for tidligt at give den en Betegnelse — Nietzsche har maa-ske i sit »Overmenneske« instinktivt forsøgt at ridse Typens groveste Konturer op.

Man kan faa en Anelse om den kommende germanske Herretype ved en Sammenligning med den franske og engelske Herretypes Opstaaen.

Franskmændene erobrede sig deres Plads i Verden som *Krigere*. De kæmpede for Hæderens Skyld, Flaget repræsenterede la gloire, personlig Tvist udjævnedes ved *Duel*. Nationen satte Blomst menneskeligt i *Kavaleren*, kulturelt i *Kunsten* — i Skønhedens gloire, i en forklaret, sanselig Verden.

Englænderne erobrede Verden som *Handelsmænd*. De handlede særligt med Raaprodukter, udførte Kul og hjemførte Raastoffer fra alle Verdens Egne. De virkede for Vindings Skyld, deres Motto var: »Handelen følger Flaget«, personlig Tvist udjævnedes ved *Boksning*. De satte efter udbytterigt endt Arbejde Blomst menneskeligt i *Gentleman'en*, kulturelt i *Sporten*, der ikke blot er legemlig Bevægelse, men ogsaa en Udviklings-skole i fair Konkurrence.

Tyskerne søger at erobre Verden ved Handel med selvlavede Varer, som viden-

skabeligt uddannede *Teknikere*. For dem er Flaget et fælles Firmamærke, personlig Tvist udjævner de ved at *diskutere* Sagen. Endnu befinder de sig midt i Kampen og Udviklingen og har derfor ikke kunnet udfolde deres sejrende Mennesketype; men det er næppe forhastet at tro, at den Udvikling, der hos Franskmændene endte i Kunst og hos Englænderne i Sport, hos dem vil ende i abstrakt *Videnskab*.

Blandt alle de mange hadefulde Udgydelser, som Krigen har fremkaldt i den daglige og periodiske Presse, er der adskillige, der fortjener at erindres paa Grund af deres typiske Karakter. En saadan har jeg fundet i et engelsk Magazin, hvor en anonym Forfatter skildrer en Rejse, han i sin Tid foretog til Indien i samme Skib som den tyske Kronprins. En Dag morede Passagererne sig med Tovtrækning, og Kronprinsen raabte da til det mindst kraftige Hold, at det skulde stemme Fødderne mod Rækværket. Dette fremstilles som en uhørt simpel Krænkelse af sand Sportsaand, men efter at have brugt mange haarde Ord om Kronprinsen lader Skribenten denne fremsættede følgende læseværdige Udtalelse:

»I Betragtning af, at Sporten er det eneste, I Englændere tager alvorligt i Livet, forekommer det mig, at I lægger for megen Vægt paa Midlerne, hvorved et Maal naaes, og for ringe Vægt paa Maalet selv. At binde Eder til et fastslaaet Sæt af

Regler, enten i Spil eller i Arbejde, er at udelukke al Tilskyndelse til *Initiativ*. At holde sig til det glatte Dæk under Tovtrækningen forringede denne til en stupid Prøve paa dyrisk Styrke, uden at Hjærnen fik nogensomhelst Lejlighed til at gøre sig gældende. For mig som Tysker opstod straks Spørgsmaalet: »Hvorledes kan denne spildte Kraft udnyttes mere virkningsfuldt?» og Jerngelænderet, som Foden kunde stemmes imod, gav Svaret. Det er ikke playing the game, siger saa I Englændere. Jo, det er netop at spille Spillet bedre, med Hovedet saa vel som med Ryggen.«

Om Historien er sand eller ikke, kan være ligegyldigt, den indeholder i hvert Fald en karakteristisk Moral. Kronprinsen forstaar ikke, at Sporten er blevet engelsk Væsen *an sich*. Livet er lavet færdigt for Englænderne. Levereglerne har bundfældet sig hos dem som *Instinkter*, der ofte er sunde, til andre Tider ganske golde. Det bedste, man kan sige om en Englænder, er, at han er en »sand Sportsmand« — om han er dum eller udygtig, betyder mindre. Derimod er Kronprinsens Karakteristik af det tyske Væsen træffende. Tyskerne kæmper endnu *for Alvor* med Verden. De har ikke Raad til at anerkende andres Erfaringer og Regler, men maa beregne og arbejde med deres egen Hjærne.

Netop hvis Tyskernes Væsen betegner

det næste Trin i Civilisationen, maa det virke brutalt paa deres nærmeste Forgængere, fordi det er disses Vurderinger, der skal sættes ud af Kraft. Om det kommende er *bedre* end det forsvindende, kan og maa der være individuelle Særmeninger om, men en samfundsmæssig Betragtning kan ikke være moralsk farvet — medmindre man da vil opkaste Spørgsmaalet, om Civilisationen i det hele taget er et Gode for Menneskene.

Betegner nu det tyske Væsen virkelig et nyt Trin i Civilisationen? Er Verdenskrigen — den tyske Krig, som den maaske vil blive kaldt — kun en Trætte mellem Folkeslag, en meningsløs, voldelig Forstyrrelse af den rolige Udvikling, eller er den netop et Led i Menneskehedens Udvikling, en uundgaaelig, epokal Rørelse? Man kommer uvilkaarligt til at tænke paa den engelske Philosoph *Herbert Spencers* skematiske Inddeling af Samfundets Historie: først en rent militaristisk Tilstand, derefter en prøvende Overgangstilstand og endelig en rent industriel Tilstand, der bliver den endelige og vil være præget af evig Fred. Hvis denne Inddeling med Rette lader sig anvende indenfor den nyere Tid, ligger det nær at betragte Frankrig som førende i det militaristiske Stadium, England i Overgangsstadiet og Tyskland i det kommende, industrielle Stadium Thi Krigen føres jo uimodsigeligt for og imod den tyske Industris Verdensherre-

dømme, og selv i sine Udrasningsformer er den mindre af militaristisk end af organisatorisk-industriell Karakter.

Den franske Philosoph *Bergson* har i et Foredrag om Krigens Betydning givet følgende korte og klare, historiske Rids: »Den preussiske Armé var bleven organiseret, fuldkommengjort og plejet med Omhu af Preussens Konger, for at den skulde tjene deres Erobringslyst. Det drejede sig den Gang kun om at tage Jord fra Naboen; der var omtrent ingen anden Rigdom end Jord. Men fra det 19. Aarhundrede daterer der sig noget nyt. Den for Aarhundredet ejendommelige Tanke, at benytte Videnskaben til at tilfredsstille Menneskets materielle Fornødenheder, har frembragt en saa ualmindelig Udvikling af Industrien, og følgelig ogsaa af Handelen, at den gammeldags Opfattelse af Rigdommen er bleven omstyrtet. Der behøvedes ikke mere end 50 Aar for at hidføre denne Forvandling. Forud for Krigen 1870 maatte en Nation, der var skabt til at bemægtige sig Jordens Goder, nødvendigvis blive industriel og handlende. Dermed vilde den ikke forandre noget i det, som den var i sit Princip.«

Tidligere havde Jordens Goder tilhørt England, der havde erobret dem ved en af militær Magt støttet Handel og Industri. Dog kunde det ikke siges, at England havde udviklet sig til at blive et industrielt Samfund; det var endnu kun et

Samfund af Industrielle. Den engelske Nations Aand i det 19. Aarhundrede — dens verdensbeherskende Periode — fremgaar klart af dens Philosophi.

Det ejendommelige ved den engelske Tænkning er dens Ængstelse for at komme til alment gyldige og bindende Resultater. Grunden hertil kan være dobbelt. Dels at Nationen er saa stærkt raceblandet, at der ikke findes naturlig Ensartethed i Tænke- og Følemaade. Og dels at Landet ikke hidtil har været en social og økonomisk Enhed, men har haft talrige og betydelige Forbindelser med fremmede Egne, hvorfra der kom stærke Tilbagevirkninger. Derfor kan det have været vanskeligt at fastslaa fælles sociale og moralske Regler, og Individerne har bevaret deres Frihed og Selvstændighed — til Gode for de stærke, til Skade for de svage. Et typisk Eksempel har man i den folkelige Form for Tænkning: Religionen. Englænderen er en flittig Kirkegænger; for sin borgerlige Anseelses Skyld er han nødt til at respektere de officielt fastsatte Helligdage. Men han kan i Realiteten unddrage sig Kirketvangen ved at gaa ind i en Sekt, indenfor hvilken han kan mene, hvad der passer ham. Det eneste fælles er den udvortes Religiositet.

Den engelske Philosophi karakteriseres almindeligt ved *empirisk Erkendelse* og *Nyttemoral*. Men søgte ikke at trænge ned til Tingenes dybere Væsen, men nøjedes

med at erkende, hvad man iagttog og erfarede. Man brød sig ikke om det, der skulde troes, men vilde røre ved Naglegabene. Philosophien fik derfor en praktisk og paa mange Maader kulturbefrugtende Karakter, men den var ikke noget egnet Grundlag til at bygge Fremtiden op paa. Man var klar over, at Staten burde skabe den størst mulige Lykke for det størst mulige Antal Mennesker, men dette kunde kun opnaas ved at sikre alle et vist Maal af økonomiske Goder og ved at forhindre de stærke og kloge i at udbytte de svage og mere enfoldige. Med andre Ord: Indskrænkning af den personlige Frihed var en nødvendig Betingelse for at naa til en god Samfundsmoral, og en saadan Indskrænkning passede hverken England eller Englænderne. Philosophien blev staaende stille foran den Skillevej, hvor Afgørelsen af den fremtidige Retning skulde træffes. Individets Ret og Statens Ret var to modstridende Krav, som man ikke kunde forene, og de fleste Englændere er endnu tilbøjelige til at forfægte Individets Ret,

Følgen heraf har været, at den engelske Statsudvikling lige til de sidste Dage har staaet i Stampe. Hvis Folkets store Masse alligevel har haft det taaleligt, skyldes det de storstiledede Barmhjertighedsgerninger, ikke Opfyldelse af moralske Rettigheder. En virkelig Samfundsmoral kan kun opstaa i et Land, hvor man har Vilje til at

paalægge de enkelte Individder den fornødne Tvang — og denne Vilje har man haft i Tyskland.

Med *Luther* brød der en ny Udvikling frem; man frigjorde sig for Kirkens Højtidelighed og Strængthed og indrettede sig med et hyggeligt Familieliv som Basis. Religionen blev ekspedit sat udenfor det daglige Liv. »Kære Herrer,« sagde Doktor Martinus Luther, »vor Lære, at den frie Vilje er død og nul, staar vældelig grundet i Skriften. Jeg taler imidlertid om den frie Vilje mod Gud og i Sjælesager. Thi hvi skulde jeg disputere meget om den frie Vilje, der regerer over Køer og Heste, over Penge og Gods? Jeg ved ret vel, at Gud har givet Menneskene Herskab over Kvæg og Jord etc. Sligt hører ikke herhen Christus selv vidner, at Djævelen besidder sine med Fred, hvor ikke den stærkere kommer over ham. Til dette Ord holder vi os, endskønt vi ogsaa har selve Gerningen og Værket for os, nemlig at Jesus Christus, Guds Søn, ved sit eget Blod har maattet forløse os fra Djævel, Død og Synder. Havde der nu i os været en fri Vilje mod og over Djævel, Død og Synd, saa havde han ikke faaet Lov at dø for os.« Mennesket skulde passe sin Jord, sit Kvæg og sit Gods; Resten havde Gud taget i sin Haand.

Det er da forstaaeligt, at Luther ikke fremsatte nogen ny Philosophi, men mest gjorde sig gældende ved sin bedsteborgerlige, ofte ret djærve Bordpassiar, der først og fremmest gik ud paa at fastslaa, at Ægteskabet var Gud velbehageligt. Man var naaet saa vidt, at man ansaa det aabne Samliv mellem Mand og Kvinde for noget godt og moralsk i sig selv, for et Omraade, paa hvilket Kirkens Formynderskab var ophørt. Gaa til den verdslige Øvrighed, sagde Luther ofte, naar nogen af gammel Vane søgte gejstlig Vejledning i et ægteskabeligt Problem. Der var nu skabt et betydningsfuldt Stykke Moral *udenfor* Religionen, et nyt og fast formet Led i den verdslige Civilisation. Lidt vanskeligt faldt det nye jo nok i Begyndelsen. Der er en yndefuld Ubehjælpssomhed i følgende Skildring (Luther: Om Ægtestanden — i »Bordtale«):

»I Ægtestandens første Aar har én sælsomme Tanker. Naar han sidder ved Bordet, tænker han: Før var du alene, nu er du selvanden; i Sengen ser han, naar han vaagner, ved Siden af sig to Flætninger, som han ikke forhen saa. Ligedan sad min Käthe det første Aar hos mig, naar jeg studerede, og da hun ikke vidste, hvad hun skulde sige, begyndte hun og spurgte mig: »Hr. Doktor, er Hofmesteren i Preussen Markgrevens Broder?«

Denne lille Scene symboliserer det mo-

derne Tysklands Begyndelsesstadium. I denne fælles Stue, hvor Fru Kätthe syede og Doktor Martin skrev, begyndte det tyske Familieliv og den tyske Studerekammerkultur.

Luther var en Afbryder og en Begynder og maatte derfor virke ret negativt og tankesvagt. Men dog angav han bestemt Retningen for den efterfølgende Udvikling. Han flyttede Ægteskabet fra Religionen over i Staten, og dette var kun det almindeligst forstaaelige Udslag af en Tankegang, der helt igennem gik ud paa at hævde, at ikke vor Vilje, d. v. s. vore Handlinger, men kun Troen havde nogen Betydning for vor sjælelige Fremtid — og omvendt, at Religionen ikke havde nogen Plads i den praktiske Verden. Dette var Kernen i den germanske Reformation. Efterfølgende protestantiske Tænkere og Videnskabsmænd fortsatte i denne Retning med at fravriste Religionen det ene Stykke efter det andet af det aandelige og sociale Livs Omraader, saa Religionen i vor Tid nærmest indtager en med Kunsten sideordnet Stilling, og alvorligt religiøse Mennesker nu helst ser, at Kirken bliver fuldstændig skilt fra Staten. Religionen er fra bydende Dogmer bleven til tavse Tanker, samtidig med at Staten har erhvervet sig en Autoritet af en — for Kant og hans Efterfølgere — næsten *hellig* Karakter.

For at forstaa Betydningen af Luthers

Reformationsgerning maa man klargøre sig Kristendommens Væsen.

Lad os gaa ud fra den slaaende Kendsgerning, at Kristendommen opstod i Orienten, men kom til Blomstring i det kolde Norden. Hvad var det, som bevirkede, at den ikke kunde slaa Rod i sin Hjemstavn, men derimod kunde suge Kraft og give Kraft heroppe i Europa?

Jo mere praktisk, jo mere dagligdags og jordbunden en Religion er, desto mere maa den fremkalde en Følelse af, at *dette* ikke kan være alt, at der maa komme et eller andet større og højere. Derfor er Messiaslængslen netop opstaaet i den solforbrændte Orient, hvor Naturen selv har skabt den eneste Religion, der kan passe til Befolkningen. Menneskene dør længes efter en Messias; men de vil alligevel helst have, at han skal vedblive kun at være den *forjættede*, den store *Drøm*; maaske fordi de aner, at han altid vil forvolde et Brud med det gamle, som dog er det, der passer dem bedst, saalænge deres nationale Udvikling er stillestaaende. Messias maa *afslutte* en Udvikling og lukke op for noget nyt, men man *tror* ikke paa en Messias, før Trangen til det nye er der. I den islamitiske Orient er Messiaslængslen kun bleven til Tro i Nordafrika, hvor Europæerne havde forstyrret den gamle Orden, og hvor der var opstaaet Trang til en Frelser — det blev Mahdien.

Heller ikke i det katholske Sydeuropa

naaede man saa vidt, at man fik virkelig Brug for Messias. Man kunde stadig klare sig med den »latinske Logik«, med tør Gammelmandsklogskab, som ikke forstyrredes af nogen Gæring i Blodet. Først med Luther blev Christus Hovedfiguren i Gudsdyrkelsen, thi først paa hans Tid og i hans Land var der sket en Fuldbyrkelse, en Afslutning af den tidligere Udvikling, som nødvendiggjorde en Omlægning af det aandelige Livs Rammer, en Detronisering af den gamle Fadergud.

Oldtidens Jøder var i Besiddelse af en traditionsstærk Religion og en praktisk udformet Moral, da Christus fremtraadte med en Lære, der maatte forekomme dem at være uvirkelig. Alle faste Forhold maatte synes dem truet med Opløsning, naar den retfærdigt dømmende Gud skulde vige for en alkærlig Fader, som tilgav Menneskene deres Svaghed og Synd og forløste dem uden egen Fortjeneste. Var Religionen da ikke mere *Loven*?

Det er forstaaeligt, at Jøderne ikke kunde anerkende Christus som Messias, thi han sagde ikke andet, end hvad enhver kunde komme og sige: Jeg er Guds Søn og selv Gud, men I kan ikke forlange Beviser paa min Magt, da mit Væsen skal give sig til Kende gennem Ydmyghed og Kærlighed. Selve Læren umuliggjorde at konstatere Rigtigheden af Lærerens Paa-stand om at være en Gud, og ved denne Paa-stand benægtede han selv at være *den*

Messias, som Jøderne ventede. Men alt det, der gjorde det umuligt for Christi Omgivelser at akceptere ham: Tvivlen til hans Person, Lærens almindelig holdte Principer om Ydmyghed, Kærlighed til Næsten, Godhed og Taalmodighed, Forkastelsen af den gamle Jødedom uden (som Islam) at give nye Regler til Erstatning — hele denne Løsrevethed fra det praktiske Liv gjorde det umuligt for Kristendommen at slaa Rod i sit Hjem, den individualistiske Orient. Men samtidig gjorde alt dette den egnet til Antagelse i fremmede Lande, hvor der savnedes en naturlig eller national Morallære.

Kristendommen var en frit svævende, en abstrakt Religion. Og en saadan var der Brug for i Europa. Efter Folkevandrings Blanding af Verdensdelens forskellige Elementer laa alle de gamle Religioner og Samlivsformer i Kaos, og for at faa Orden og Ro i Landene maatte man indprente Menneskene solide Moralbegreber, hvilket kun kunde ske gennem en Religion. De styrende Personer og Klasser valgte Kristendommen, fordi den var bedst egnet til at gøre Folket ydmygt og regerligt, ikke havde nogen særnational Karakter og ikke var fast udformet, men endnu lod sig tildanne efter Behag. Med Latin som Fællessprog opstod der da et Fællessamfund af den hvide Race, som paa Grund af sin ringe Udvikling maatte faa et religiøst Tilsnit. Her viste det sig i

fremtrædende Grad, at Religionen er Kulturstatens Fostertilstand. Paven, Konger og Kejsere af Guds og Pavens Naade, Prælater og ringere Gejstlighed regerede i lang Tid med haard Haand over Europas, i mange Tilfælde med Magt kristnede, Folk. Man kunde med mere Grund sige, at Kirken den Gang var verdslig, end at Verden var kirkelig.

Men Fostertilstanden kunde ikke vedvare. Staterne fik efterhaanden selvstændigt Liv og Vækst. Og da Kristendommen ikke havde bragt andet end almene Principer med sig, maatte man skride til en videre Udformning af Samlivsreglerne, thi heroppe i Norden kunde man ikke blive ved at staa stille som nede i Orienten; alene Klimaet tvang til Udvikling. Allerede den katholske Gejstlighed havde formuleret adskillige Love, men da den kun var interesseret i at bevare det europæiske Kulturfællesskab og hindre national Udskillelse — samtidig med at den selv var latiniseret — maatte der i det germanske Norden opstaa Trang til Løsrivelse fra den katholske (den almindelige) Kirke og til Dannelse af et eget Religionssamfund. Tyngdepunktet maatte nødvendigvis blive flyttet fra Syd til Nord for Alperne, fordi det er heroppe *den* hvide Race bor, som er bleven Verdens ypperste.

Nordens Klima gjorde det nødvendigt at bearbejde Jorden systematisk, at san-

ke i Lade til Vinteren og at anvende alle Kræfter, ogsaa Kvindernes. For at kunne leve maatte man forudse og beregne, indsamle og udnytte Erfaringer. Samarbejdet med Kvinden udviklede Familienlivet. Opsamling af Produkter skabte materiel Dygtighed og Rigdom, Opsamling af Erfaringer blev til den maalende og registrerende Videnskab. Man maatte ordne, sætte i System, specialisere. Og da man ikke som i Syden kunde leve af sin egen Daddelpalme og sin egen Brønd, maatte man samarbejde og samhandle, og af det stærke Samliv fulgte Nødvendigheden af at regulere det ved Love. Klimaet tvang til Abstraktion og Metode — til Sondring af de mekaniske Arbejder, til Udskillelse fra Religionen af praktisk Jura og Medicin, af Videnskab og Kunst.

Disse af Samliv og Samarbejde skabte Abstraktioner fra det haandgribelige og dagligdags blev sideordnet med den religiøse Abstraktion — de fremmedes af denne og var egnet til selv at styrke og fortsætte den. Den germansk-angelsachsiske Reformation maatte komme, da nordisk Statsliv og Aandsliv var modnet til Selvstændighed. Reformationen var først og fremmest Statens og Individets Frigørelse fra Kirken. Kristendommen fik nu samme Stilling som ved sin Oprindelse — en abstrakt Religion, løsrevet fra Statens praktiske Moral- og Retsliv.

Messias, Afslutteren og Indlederen, blev derfor naturligt atter Hovedfiguren i Gudsdyrkelsen.

Den af Luther indledede Befrielse fra Magter hinsides Alperne og hinsides Skyerne fortsattes af de store Philosopher. Deres Arbejde var ikke, hvad Lægfolk betegner som »Fritænkeri«, men tværtimod en Bestræbelse for at fortsætte Kristendommen ved at uddybe og specialisere de almene og uklare Moralprinciper, en Omsmeltning og Udmøntning af Kirkeskattene til gangbar Mønt. En omfattende Oversigt over den tyske Philosophi kan ikke finde Plads her; jeg maa nøjes med at fremhæve den ledende Linie i den og med at omtale enkelte af dens Repræsentanter, først og fremmest Kant. Af de vigtigste Læresætninger fremgaar det slaaende, at Philosophien ikke er isoleret Spekulation, men Udtryk for selve den menneskelige Udvikling. Ordet *Vilje*, der betegner den maalbevidste Energi, forekommer atter og atter. Efter Kants »Vilje til Pligt« følger Fichtes og Hegels ligeledes paa Viljen baserede Lærdom, og senere kommer vi til Schopenhauers »Verden som Vilje og Forestilling« og Nietzsches »Vilje til Magt«. Man sporer i denne Ensartethed Nordens Klima, der tvinger til Opsamling af legemlig og aande-

lig Energi, af et Kraftoverskud, fra hvilket Nutidens »energiske Civilisation« har sit Udspring.

Kants videnskabelige Betydning skal ikke drøftes her. Det, der i denne Sammenhæng interesserer os, er ikke hans Idéers Værd i og for sig, men deres Værdi for *Tyskerne*. Baade om Kant og om Tyskerne kan der tvistes, men Folkets Vilje til at leve efter hans Idéer, eller i hvert Fald dets Ønske om at blive bedømt ud fra dem, er en urokkelig Kendsgerning. For os ligger Betydningen af *Kants* Idéer deri, at de nu er et fuldgyldigt Udtryk for Tyskernes Idealer.

Den store Tænker, vel nok Nutidens største, viste sit Mesterskab ved at begynde med en Afgrænsning. Han bortskar alt det metafysiske, Guds og Tingenes inderste Væsen (*Ding an sich*); det var noget, som nok eksisterede, men som vi ikke kunde fatte, og som det derfor var ørkesløst at spekulere over. Vi maatte gaa ud fra Tingene, saaledes som vi opfattede dem, og bruge vor Fornuft paa bedste Maade. *Hvilken* Maade der var den bedste, udredede han med genial Skarpsindighed i sine Bøger »Kritik af den rene Fornuft«, »Kritik af den praktiske Fornuft«, »Grundlæggelse af Sædernes Metafysik« m. m.

Centrum i den menneskelige Verdensopfattelse maa være Mennesket selv og de Indtryk, det modtager udefra. Det, der

skiller Mennesket fra den mekaniske Natur, er Personligheden, udtrykt i Viljen til at gøre vor Pligt. Dette sær-menneskelige formulerer Kant i sit *kategoriske Imperativ*: »Du skal handle saaledes, at Udtrykket for din Vilje tillige kunde blive Princip for en almindelig Lovgivning.« I denne berømte Sætning er der jo nogen Uklarhed; det siges ikke, *hvad* der er vor Pligt, og *hvorfor*. Kravet er ikke en logisk Selvfølgelighed, men maa underbygges med en eller anden Motivering, som vi senere vil søge at finde. Kant selv giver kun den Vejledning, at vor Samvittighed vil fortælle os, hvad der er Pligt, men han forklarer ikke Samvittigheden, som da maatte være vort inderste personlige Væsen. Alligevel er det iøjnefaldende, at vi nu er naaet et langt Skridt frem fra Luther. Dennes »ufri Vilje« er afløst af en mere menneskeligt aktiv »Vilje til at være ufri«, d. v. s. til at lade sig binde af Pligten; det religiøse Arvesyndsbegreb er efterfulgt af den mere bevidste Samvittighed. Vi er hermed flyttet *helt* over paa menneskelig Grund og kan forsøge at finde Rede i Menneskelivet uden at forudsætte nogen guddommelig Indgriben — Gudsbegrebet er den *afsluttende* Krone paa Kants Tankebygning. Hermed er Reformationens ledende Tanke bleven tænkt helt til Ende. Reformationen blev af Katholikerne stemplet som Hæresi, som en ikke-inspireret, selvvalgt Livsanskuelse,

og Pave Pius X var derfor konsekvent, da han sagde: »Kantismen er den moderne Hæresi.«

Idet Kant gør Samvittigheden til Menneskets eneste Rettesnor, forkynder han tilsyneladende er ren Individualisme. Men naar alle skal handle saaledes, at deres Viljer falder sammen til en Lovgivningstendens, underordnes alle, baade de styrende og de styrede Personer, under *Stat*ten, og denne forlenes derved med den Autoritet, som tidligere Kirken sad inde med. Begrebet Stat faar en helt ny Karakter; den er ikke mere slet og ret en Magtfaktor, men det fælles Maal for alles samvittighedsfulde, pligtro Stræben. Dette betonedes stærkere af Hegel, der anvendte Betegnelsen »Sittlichkeit« paa de mange Enkeltviljers Samvirken, da »Lovgivning« jo ogsaa kunde være Udtryk for tyrannisk Statsmagt. »Sædelighed« er den Lov, som skal beherske Lovgivningen.

Kants Efterfølgere beskæftigede sig overvejende med Udvikling af Statstanken — ganske naturligt, da Tyskerne under og efter Napoleonskrigene først og fremmest var optaget af at faa deres saa længe forstyrrede, nationale Liv bragt i faste Former. *Fichte* gør sig til Talsmand for Menneskerettighederne paa ægte tysk Vis: han kræver ikke blot Ret for hvert Menneske til et vist Maal af Livsgoder, men — modsat Englænderne, hos hvem Frihedsbegrebet gjorde en saadan Ret il-

lusorisk — ogsaa virkelig Adgang til at opnaa Livsgoderne, d. v. s. *Ret til at arbejde*. Til Retten føjedes hermed en Pligt for Individet overfor Staten og en Pligt for Staten overfor Individet. Naar Mennesket ikke mere kan arbejde, bør Staten have Vilje og Evne til at støtte det. Her har vi tydeligt nok Spiren til den senere Socialisme, der ikke er nogen international Oprørsbevægelse, men et ægte Barn af tysk Væsen og tysk Samfundsdisciplin.

Ved de »Taler til den tyske Nation«, som Fichte holdt i Vinteren 1807—08, fik han en dybt indgribende Betydning for den nationale Samling. Ligesom Kant betragtede han Individet som det centrale, og han begyndte med at udforme en Philosophi om det souveraine »Jeg«. Men da man jo ogsaa er nødt til at respektere andres »Jeg«, maa man have en Stat, der ved Love kan værne de enkeltes Frihed og Ret — og dermed stiller Fichte sig ved Siden af Kant. I Realiteten gaar han videre; thi naar hvert »Jeg« skal have, hvad der er nødvendigt for fri Udfoldelse, maa andre hindres i at samle sig for megen Magt og Rigdom. Den ideale Tilstand maa derfor hvile paa et praktisk Skøn og paa en social Afbalancering. Fichte maatte som Følge af denne Opfattelse blive halvt Philosoph og halvt Politiker. I sine Taler gjorde han Rede for, hvilken Betydning det havde for Menne-

skene at slutte sig sammen som Nation og at udvikle det nationalt ejendommelige gennem Opdragelsen, saa Drengen ikke blot blev sine Forældres, men endnu mere sin Nations viljestærke Søn. Tysklands Beboere skulde blive, hvad de ikke før havde været: *Tyskere*, og Landet, som hidtil havde været splittet og afhængigt af Fremmede, skulde gøres til en »lukket Handelsstat«, der i enhver Henseende var uafhængig af den øvrige Verden. *Nationen* kulminerede hos Fichte som hos ingen anden Tænkter.

Senere fik *Hegel*, hvis Tanker var mere almene end Fichtes og lettere forstaaelige end Kants, stor Indflydelse paa de dannede Klasser i Tyskland og i Norden. Men Hegelianismen var kun en Variation af Kantismen og er atter forsvunden efter at have udfyldt sin Opgave: at forberede den fulde Forstaaelse af Kant. Hegel varierede Erkendelsesgrundlaget ved at sige, at det virkelige og det fornuftige var et og det samme. Fællesviljen, som den fremtræder i Nationernes og Staternes Historie, forherligedes af Hegel og kulminerede i Begrebet »den absolute Aand«, en guddommelig Fornuft, der styrede alle Folk — en Variation af det kategoriske Imperativ. Fra Individets Vilje hos Kant er man over Nationens Vilje hos Fichte naaet til den ideale Menneskeheds Vilje. Denne stod for Hegel som noget saa absolut, at Staten ikke kunde

være dannet ud fra Familielivet, men maatte være det oprindelige. Idealiseringen er bleven saa stærk, at vi er naaet rundt til Udgangspunktet, til Gudsbegrebet i ny Forklædning. Mere praktisk havde Kant selv behandlet Spørgsmaalet om en Udvikling udover Nationsstadiet i sit Skrift om den evige Fred, hvori han forudser en moralsk Sammenslutning af alle Stater som en rimelig Konsekvens af Civilisationen. Om Hegelianismen finder jeg iøvrigt ingen Grund til at sige mere, da den snarere forekommer mig at være en pedantisk Konstruktion end et naturligt Vækstled i Udviklingen.

Schopenhauer var, ligesom de tyske Romantikere, Repræsentant for en kunstnerisk Modstræben, for en Trang til at holde Pause. Ogsaa han begyndte med at variere Kant; vi kender blot Verden gennem vore egne Forestillinger om den, direkte mærker vi den kun i os selv, i vor Vilje. *Viljen til Livet* gør sig gældende ved Driften til Selvopholdelse og Forplantning, men vi bliver *narret* af denne Livsvilje, thi Livet er en Ulykke. Det udviklede Menneske kan afvise Viljen til at leve enten ved at ofre sig for andre — thi da narrer han sig egen Egoisme — eller ved at være en passiv Tilskuer, helst en religiøs Asket.

Schopenhauer skrev under Paavirkning af en dobbelt Depression, en personlig og en national. Hans Pessimisme var

derfor ikke af ægte, philosophisk Oprindelse, men var fremkaldt af ydre Aarsager. Netop derfor var den et Symptom for Tiden, der gennemgaaende var træt og reagerede mod Reformationens energiske Fremdrift. Man foretrak romantiske Drømme for Arbejde. Schopenhauers Fornægtelse af Viljen til Livet var den primitive Viljes Reaktion mod Fællesviljen, mod den nye, overvældende Autoritet. Han *fornægtede* denne, men han *benægtede* ikke dens Eksistens, og han søgte at finde Trøst i den Tro, at Maalet for det triste Samfundsliv var at frembringe Genier. Fællesviljen var for ham som en Sjæl, der ventede paa at blive inkarneret i en overmenneskelig Personlighed.

Denne krampagtige Individualisme gjorde sig endnu stærkere gældende hos *Nietzsche*. Hos ham blev Pessimismen til Optimisme, fordi han ikke følte med de løftende Gennemsnitsmennesker, men med det løftede Overmenneske, hvis Vilje til Livet er saa svulmende, at den er bleven en *Vilje til Magt*. Overmennesket er titanisk. I sin Vælde tager han ikke Hensyn til Godt eller Ondt, til Nytte eller Behag, til det menneskelige Myrekryb. Hans egen Magt skaber Ret. Samfundet med dets Slavemoral er kun til for at skabe nogle faa store Mænd, Genier, Førere.

Man omtaler ofte *Nietzsche* som den raa Brutalitets Apostel. Nu er det imidlertid urigtigt at tillægge hans Lære for

stor almindelig Betydning, da det jo er klart, at han har skrevet i digterisk Ekstase, og at hans Vilje, hans Aandsenergi, er løbet løbsk, pirret af sygelige Dispositioner. Ofte har hans Originalitet mere et Særlingpræg end et Særpræg. Men ser man paa Kærnen i hans Philosophi, vil man opdage, at den er en Statstankens Højsang. Viljen til Magt er en grandios Forstærkelse af Kants Vilje til Pligt. Kant-Mennesket lever efter sit Ideal for Lovgivning, Overmennesket er selv *Lovgiveren*, der ved sin Vilje skaber nye Pligter; han er den store Reformator — hvilket maa være Meningen med, at han tænkes udgaaet fra, et Produkt af, Folket. I Stedet for det smaaligt demokratiske »Lov er Lov, og Lov skal holdes« træder en Foragt for Loven, som bunder i Bevidstheden om Evne til at kunne diktere noget endnu bedre. Respekt for Lovene kan skabe Reformere, men kun Foragt for Lovene kan skabe Reformation.

Sammen med denne rationelle Tænkning løb der, som Skumperler paa en Bølge, en rig og følelsesfuld Digtning. Ofte var den direkte knyttet til Philosophernes Idéer, undertiden reagerede den mod disse i Trang til nogen Tids aandelig Hvile — som det var Tilfældet med den stemningsmættede Romantik. Men

der var til Stadighed en Vekselvirkning mellem Tænkning og Digtning, som viste, at den tyske Philosophi ikke blot betød noget for Videnskabsmændene, men ogsaa for Folket selv. Der var en blød Modtagelighed i Gemytterne, en betaget national Æventyrstemning og en forventnings- og tillidsfuld Lydhørhed overfor myndige Mænd, som det paa én Gang strænge og milde Familieliv havde skabt.

Der er en egen Stemning over det germanske Hjem, som ingen kan tage fejl af. Læs blot følgende, ret tilfældigt valgte, Digt af Heine »Aftenskumring«:

Det var, som lød der forglemte Sagn
Gamle, fortryllende Æventyr.
Som jeg i min Barndom
Hørte af Nabobørnene,
Naar vi en Sommeraften
Paa Husdørens Trappestene
Sad sammen til sagte Fortællen
Med smaa, forventende Hjærter
og klogtnysgerrige Øjne;
Medens de store Piger
Bag duftende Potteblomster
Sad ovre i Genboens Vindu,
Rosenansigter,
Smilende maanebelyst.

Disse Børn kan kun tilhøre et germansk Hjem, hvilket gennemsnitligt er, eller rettere var, et forædlet Fattigmandshjem, hvor man har bibragt dem Lydighed, Flid, Lærelyst og Nabovenskab — netop de Egenskaber, som det ligger i Statens Interesse at befæste hos dem,

naar de bliver voksne Borgere. Hjemmet og Staten kunde virke sammen, Universitetet kunde direkte fortsætte Moderens Opdragelse, fordi den tyske Tænkning først og fremmest var en varmtfølende Morallære, en Fortsættelse af den religiøse Udvikling. Schelling gik endog saa vidt, at han ansaa det for den tyske Aands Opgave gennem den højeste Videnskab at naa frem til en Nyskabelse af Religionen. Det fælles moralske Element i Familielivet og i den statsopbyggende Philosophi er i Virkeligheden saa ensartet, at det er vanskeligt at afgøre, hvad Familien har lært af Videnskaben, og hvormedget af Philosophien der kun er Formulering af noget, som er vokset op i Familien.

Da Käthe fik Lov at sætte sig ind til Dr. Martinus og passiare om de store Herrer i Preussen, begyndte det tyske Familieliv at faa endelig Form. Det naturlige Forhold mellem Mand og Kvinde er jo, at de enten stritter Sten efter hinanden eller favnes — i forfinede Samfund modificeres det til ceremoniel Høflighed eller Flirt. Men i Tyskland skabte Fattigdommen, Nødvendigheden af, at ogsaa Kvinderne arbejdede, den af Krigene og den statslige Opløsning bevirkede Indadvendthed, et fortroligt Samarbejde. Derved ophævedes den sidste Rest af Haremsafsondringen, der stadig holder sig i rige Lande, hvor Kvinden er et kosteligt Luksusvæsen.

Den germanske Trang til at abstrahere og specialisere forstærkedes ligeledes ved de ydre Forhold. Her var der en stor Nation, som ønskede at forme sin egen Verden og give sin Opfattelse Udtryk gennem det nye Skriftsprog, som var fastslaaet ved Luthers Bibeloversættelse, at nationalisere sine Begreber. Men den store, aandeligt samlede Nation manglede en samlet Stat, en stor Arena, hvor udadvendt, mandlig Virke kunde udfolde sig. Derfor ofredes de bedste Kræfter paa Studerekammerkulturen, paa Udarbejdelse af Philosophi, Specialvidenskaber, Digtning og Kunst. Tyskland blev Digternes, Tænkernes og Musikernes Land, som hele Verden agtede, ærede — og pryglede nu og da.

Men efterhaanden arbejdede Tyskerne sig op. Fattigmandens Nøjsomhed, Familieforsørgerens Flid og Videnskabsmandens systematiske Grundighed førte til Resultater, som blev større og større med hvert Slægtled. Gennem Opdragelsen styrkede man disse tre Egenskaber, Flid, Nøjsomhed og Grundighed, hos Børnene. Medens den engelske Opdragelse gaar ud paa at give den enkelte personlig Træning, at gøre ham til en aandelig Sportsmand, bibringes der de unge Tyskere positive Kundskaber, som sætter dem i Stand til med Dygtighed at udfylde en Plads i Staten. Med samme Grundighed som den elementære og høje-

re Undervisning udvikledes de øvrige Sider af Samfundslivet, og alt blev sat ind paa at naa de øvrige Nationer. Disse saa med Uro paa denne nye Fælle, hvis Væsen var saa konstrueret, koldt og klart, saa militaristisk haardt, og som nu krævede sin Andel i Alverdens Goder. Han virkede anmassende ikke alene ved sin Størrelse og Styrke, men ogsaa ved at være fremmedartet, rationel kunstig og *germansk* primitiv — en bebrillet Barbar.

Den germanske Race har ikke været saa ren og ublandet, at dens aandelige Udvikling har kunnet foregaa i en lige Linie og med uplumret philosophisk Klarhed. Nordeuropa har været beboet ikke blot af sprogforskellige Nationer, men ogsaa af to forskelligartede Racer: en lys, langskallet, hvis Hjem tør antages at være de danske Øer, og en mørk, rundskallet, som allerede for langt tilbage for største Delen var fortrængt til bjergfulde, nordlige eller paa anden Maade ugunstigt beliggende Egne. Brydningen mellem disse to Racer fik ikke ringe kulturel Betydning. Et Par Eksempler fra det germanske Norden vil illustrere det.

Grundtvigs Virken var paa Bunden ægte germansk. Han udviklede Luthers Reformation ved at *lokalisere* den. Medens Luther frigjorde os for orientalske

og romanske Religionsformer, vakte Grundtvig en positiv, *nordisk* Religionsfølelse. Dertil benyttede han et Middel, som kunde synes hensigtsstridende: han arrangerede et stort, fælles Tilbagefald til Asatroen. Men derved opnaaede han det samme, som Luther i svagere Grad havde opnaaet — at forstærke Religiositeten med Racefølelsen. Han forkyndte Kristendommen gennem tilsyneladende hedenske, i Virkeligheden kun nordiske, Talemaader, og hans Tilhængere vandt i Livslyst og Levedygtighed. Hans Efterfølger som Nordens folkelige Apostel, *Bjørnson*, besejrede ligeledes ved sin impulsive Kraft og Begejstring. Ogsaa han var noget af en Reformator — hvor brave Folk gaar, der er Guds Veje, lærte han. Det nordiske hos Grundtvig og det germanske hos Luther søgte han at føre videre ved sin Agitation for en *Pangermanisme*, der skulde omfatte Nordboere, Tyskere og Angelsachsere. Denne Tankes praktiske Værdi skal her lades uomtalt, men den har jo aabenbart samme Udspring som de tyske Philosophers Drømme om en hele Verden omfattende Idealstat.

Disse to Digtere repræsenterer Langskallerne i Norden. Som deres kulturelle Modsætning har vi S. Kierkegaard i Danmark og Ibsen i Norge. *Kierkegaard* tog den apostoliske Kristendom bogstaveligt. Man skulde forsage Verden, Nydelsen, det Æstetiske og leve rent ethisk — enten

med Verden eller *uden* Verden. Det højeste var efter hans Mening at tro rigtig fast og inderligt paa noget, uanset om dette »noget« var sandt eller ikke. Denne Tankegang er jo Grundlaget for enhver primitiv Religiositet. Kvinder i deres snævre Familiekreds, Munke i deres Kloster og hele den kortskaledede Race, som lever afsides fra den fremadskridende, moderne Kultur, faar denne Tankegang. De kender ikke Verden og skaber sig derfor selv et ubestemt »Rige, ikke af denne Verden« — medens Luther og de med ham aandsbeslægtede netop befriede »denne Verden« fra Religiositeten.

Som Bjørnson fulgte efter Grundtvig, fulgte Ibsen efter Kierkegaard. Som denne skrev, at den højeste Sandhed var den lidenskabeligste og inderligste Tilegnelse af den objektive Uvished — sagde Ibsen: »Hvad du er, vær fuldt og helt«. Begge de to Racer kom — mere eller mindre ubevidst — til Orde gennem hans Digtning: han personificerede dem i sine Kvindeskikkelser, i »Kongsemnerne«, i »Brand« og »Per Gynt«. Men han blev ikke den store Forkynder, derimod den store Problemdigter og Mystiker. I Bjørnson og Ibsen har vi to modsatte Poler — Kunnen og Skullen, Livsglæde og Alvor, Klarhed og Mystik.

Lignende Brydninger har gjort sig gældende i Tyskland, og mange tyske Forfattere har tillagt Raceejendommelighe-

derne en altovervejende Betydning. Men netop dernede har de ydre Forhold — Krigene, Arbejdsforholdene og Samfundsudviklingen — længe været stærkere end Racenaturen og efterhaanden tildannet *en ny Mennesketype*, som har faaet intellektuel Overvægt over de to oprindelige. De typiske, kultiverede Tyskere nærmer sig nu stærkt til at blive et ensartet Civilisationsprodukt. Naturinstinkter og Følelser, Religion og Digtning, er trængt i Baggrunden af rationel Livsførelse og Fornuft, af Statsvæsen og Philosphi.

Jeg kan ikke se, at det nytyske Væsen lader sig forklare paa anden Maade end ved at antage, at der har begyndt at danne sig *en ny Varietet* af den hvide Race med sine særlige Instinkter, først og fremmest en stærkt differentieret Samfundsfølelse — som Biernes og Myrernes. Kants vilkaarlige Dogme om det kategoriske Imperativ har ikke noget logisk, ej heller noget paaviseligt naturligt Grundlag; men et helt Aarhundrede har ført uomstødeligt Bevis for, at det har fast Rod i det tyske Folks Instinkt.

Altruismen — uselvsk Virken til Fordel for andre — var ogsaa anerkendt før Kants Tid. I Aartusinder havde der eksisteret Moralbegreber og Love. I det primitive Samfund gav man ikke noget bort uden at faa noget andet til Gengæld. Det næste Trin var, at man bortgav noget

eller gjorde noget for andre, uden at der ydedes *direkte* Gengæld, men ledet af Øn- sket om at sikre sig Støtte og Velvilje i Fremtiden. Egoismen blev paa denne Maade sat i System, og de *Erferinger*, man erhvervede sig om, hvorledes Sam- livet bedst kunde ordnes, blev formuleret i Moralbegreber og Love. Man lærte at rette sig efter Samfundets øvrige Med- lemmer og at dæmpe sin Personlighed; kraftige Udslag af Egoismen, som Volds- handlinger og Lidenskaber, fik en umo- ralsk Karakter.

Allerede for mere end 2000 Aar siden lærte Kinesernes Religionsstifter Konfu- cius: »Gør mod enhver anden, hvad du vil, at han ogsaa skal gøre mod dig, og tilføj ingen anden, hvad du ikke ønsker, at nogen skal tilføje dig. Du behøver kun dette ene Bud, det er Grundlaget for alle andre.« Dette er en ophøjet Moral, som ogsaa indbefatter Barmhjertigheden, og dog er det aabenbart, at den hviler paa et egoistisk Grundlag. Jo større og mere indviklede Menneskesamfundene blev, des mere detaillerede og praktiske maatte Lovene blive, og des mere upersonlige og abstrakte blev Moralbegreberne. *Saa* ab- strakte er Moralbegreberne nu, at de kan udtrykkes matematisk, ved Tal. Den anses for en god Borger, der betaler saa og saa meget i Skat, saa og saa meget i Forsikringspræmier, og ellers passer sig selv. Men den Mand, der hele sit Liv har

betalt Brandforsikring uden at faa noget til Gengæld og saaledes har været altruistisk overfor sine brandlidte medforsikrede, er dog ikke i Tvivl om, at han har betalt Præmierne for sin egen Skyld.

Det ejendommelige og nye ved Kants »kategoriske Imperativ« er, at han afviser Nødvendigheden af en Forklaring og Begrundelse af Statsborgerens Altruisme. Han siger simpelthen, at det skal *ligge os i Blodet* at leve efter almengyldige Love. Staten er ikke mere en Forening af *hensigtsmæssigt* sammenpassede Væsener, men et Væsen for sig, som stiller sine Krav til os gennem vor Samvitighed. Kant definerer Staten som en »Forening af et Antal Mennesker under Retslove«. Men heri ligger egentlig ingen Forklaring, Retsbegrebet betragtes som en færdig, uomtvistelig Forudsætning. Kant hævder Individets Frihed til personlig Udvikling, men paa Grundlag af Retfærdighed. Ved Individ forstaar han ikke mere det naturlige Menneske, men Borgeren, der har optaget Samfundhensynene *i sit Væsen*, saa de moralske Handlinger udøves med fri, souverain Selvfølgelighed uden nogen ufri Følelse af Tvang fra en Fyrste eller en Gud.

Naturligvis maa Egoismen stadig være Grundlaget for alt Samliv, thi den er jo selve Menneskets Livsfølelse. Men vor Livsfølelse er bleven en anden, og dermed er ogsaa Egoismens Udslag bleven

modificeret. Den, der fødes ind i en Nutidsstat, *begynder* alene derved sin Livsbane paa et Punkt, der i de fleste Tilfælde ligger højere, end han kunde være naaet ved egen Kraft. Den ædle Altruisme er Natursamfundets Kulmination, for Kant er den en Begyndelse, *et socialt Moderinstinkt*. Ogsaa Samvittigheden, der binder Individets frie Vilje og driver ham til at gøre sin moralske Pligt, maa betegnes som et Instinkt, som Mennesket har tilvænnet sig under Paavirkning af den hidtidige Udviklings Erfaringer og Raisonnementer.

Kants Pligtinstinkt er højere end det naturlige, sociale Instinkt, som faar Individet til at forene sig i Hjorden, og som, omend ubevidst, er ren Egoisme efter Principet lige for lige. Kant derimod udelukkede det grovt egoistiske Motiv, idet han af sin ideale Borger krævede, at han skulde give mere, end han modtog, afgive Kraft eller Værdi til Fordel for det fælles, til Styrkelse af den kollektive Statskraft. Dette udtrykte han ved at sige, at Pligtopfyldelsen ikke var moralsk, naar den var ledsaget af personlig Tilfredsstillelse, men først naar den føltes som et Offer. Det uselviske kommer ligeledes frem gennem Kants Hævdelse af, at der kun findes én Form for moralsk Karakter, som viser sig i den større eller mindre Vilje til at gøre sin Pligt. Her er der aabenbart tænkt paa en ny menneskelig Fællestype.

Udgivelsen af Kants Bøger mærkedes ikke straks som en national Begivenhed. Den stille, afsondret levende Lærde i Østpreussen var ikke nogen Folkefører. Han har selv udtalt, at han var kommen et Aarhundrede for tidligt med sine Skrifter, efter hundrede Aars Forløb vilde man begynde at forstaa ham og tage ved Lære. I dette har han faaet Ret. Først gennem en Række senere Philosopher, Digtere og Lærere som Mellemlid er Kants Idéer trængt ind i den tyske Nation, efterhaanden som denne modnedes.

I de øvrige nordeuropæiske Lande foregik der vel en lignende Udvikling som i Tyskland, men langsommere — langsomst i England. At Tyskerne var saa heldige (eller uheldige — eftersom hver enkelt Læser nu ser paa Kulturens Gang og Maal) at udvikle sig hurtigst, skyldtes den Omstændighed, at de ydre, ansporende Forhold var stærkest hos dem. Dertil kom, at de ikke saa meget som andre Nationer var bundne af gamle Samfundsformer og nationale Traditioner. Først sent fik de national Begrænsning. I lange Tider var deres Aandsliv alment-europæisk uden stærkt nationalt Særpræg, og der maatte ligefrem udføres et betydeligt Arbejde for at genoprette den brudte Forbindelse med den tyske Middelalder. Faste Statstraditioner fandtes kun i Preussen. Følgelig var der Kræf-

ter nok til at fremskynde Udviklingen, lidt til at holde igen.

For at understrege, hvad ovenfor er sagt, vil jeg kort minde om *Darwins* Forklaring af, hvorledes Omgivelser og Livsforhold kan paavirke en Dyreart saa stærkt, at den ved sine Bestræbelser for at tillæmpe sig eller overvinde Paavirkninger udvikler sig til at blive en ny Varietet. Den store Regel for Tillæmpning er, at et Lem eller et Organ udvikles ved at bruges meget. Følgelig foregaar der størst Forandring, stærkest Udvikling i visse Retninger, hvor der er størst Nød og haardest Kamp for Tilværelsen. I hvor høj Grad et levende Væsen er afhængigt af de for det naturlige Omgivelser, fremgaar af, at det let mister Forplantningsevnen ved at komme under andre Omgivelser eller faar Afkom, der i nogen Grad afviger fra Forældrene. Tillæmpelse efter Forholdene giver hurtigt saa væsentlige Resultater, at de kan nedarves — saaledes fødes Unger af Hønsegaardsfugle med svage Vinger og stærke Ben.

Det Milieu, i hvilket en Dyreart lever, virker ikke blot direkte, men endnu mere indirekte ved Kampen for Tilværelsen og den kønslige Udvælgelse. Den Kamp for Tilværelsen, som maa føres med andre Individer og med Naturen, vil

udrydde alle, der er daarligt rustede til Kampen, og bevare dem, der er bedst til-læmpede efter Forholdene. Og disse sidste vil ikke blot lettest kunne eksistere, men har ogsaa de bedste Betingelser for at blive udvalgt af en Mage, saa de kan forplante sig og lade deres ydre og indre Egenskaber nedarves til næste Slægtled — for i dette at udvikles og tillæmpes videre. Det bedst kendte Eksempel paa Til-læmpelse har man i alle de mange Varieteter af Hesten, fra den belgiske Hest til Shetlandsponyen.

Isolation af en Gruppe Individuer er et betydningsfuldt Element, idet Milieuet vil ændre dem alle i samme Retning. Ved Isolation maa ikke alene forstaas geografisk Afsondring, f. Eks. paa en Ø, men for Menneskenes Vedkommende ogsaa politisk og økonomisk. Den tyske Nations langvarige Magtesløshed og Fattigdom fik samme Virkning, som om den havde levet paa en ufrugtbar Ø — først Svækkelse ved Underernæring, derefter Styrkelse ved det udviklende Arbejde for i Fællesskab at tilvejebringe bedre Livsbetingelser. Omvendt har Englændernes Magt og deres fra Kolonierne indstrømmende Rigdom virket, som om de levede paa en paradisiske Ø — først Styrkelse ved rigelig Ernæring, derefter Slappelse, fordi Livet ikke krævede Anspændelse af dem.

Stærkere endnu end det naturlige Mi-

lieu er det kunstigt skabte, fordi dette betegner Forstærkelse af visse Paavirkninger og Svækkelse af andre. Darwin mener, at ingen af vore kulturdyrkede Planter eller Dyr vilde kunne bevare deres Egenskaber blot i et halvt Dusin Generationer, hvis de udsattes for en naturlig Tilværelseskamp. Saa hurtigt kan Forandringer finde Sted, og saa stor Betydning har det at vedligeholde de tillæmpende Betingelser. I saadanne Tilfælde, hvor der har dannet sig en kollektiv Race, en Hjord eller et Arbejdssamfund som Biernes og Myrernes, maa Kants »kategoriske Imperativ« i Antydning være det ledende Princip. Her vil den sande Egoisme, hvorved maa forstaas den bevarende og udviklende Livsfølelse, ikke vise sig ved Fremme af Individernes Særinteresser, men ved den videst mulige Omsorg for Fællesskabet, det vil i et menneskeligt Samfund sige for Staten.

Darwin betoner, at naar en Legemsdel eller et Organ har udviklet sig særlig stærkt hos en Individgruppe, er der en udpræget Tilbøjelighed til at falde tilbage til den oprindelige Form. Er Udviklingen af væsentlig Betydning, gælder det derfor om at sikre og øge de for alle Gruppens Individder fælles Betingelser, der fremmer den gavnlige Udvikling, indtil Legemsdelen eller Organet gennem Nedarvning og Rendyrkning er størknet i saa fast Form, at den kan bestaa varigt,

selv om de skabende Betingelser forsvinder.

De Love, der gælder for legemlig Til­ læmpning og Forandring, gælder ogsaa paa det aandelige Omraade. Det faste, det varige, det *nedarvelige* paa Aandslivets Omraade er Instinkterne. Om disse siger Darwin: »En Handling, som udføres paa samme Maade af mange Individer, uden at de ved, hvorfor den udføres, siges i Almindelighed at være instinktiv. Jeg kan ikke se noget, der er til Hinder for, at naturlig Udvælgelse bevarer og forøger Instinkt-Variationer i hvilket-somhelst Omfang, som maatte være fordelagtigt. Saaledes tror jeg, at alle de mest komplicerede og vidunderlige Instinkter er opstaaet. Der kunde gives Eksempler paa, at Instinkter, hvis det var fordelagtigt for Arten, gennem naturlig Udvælgelse kunde udvikles til helt nye Instinkter.«

Det forekommer mig, at disse smaa Uddrag fra Darwin i nogen Grad letter Forstaaelsen af, hvorledes de ydre, naturlige og sociale Livsforhold, den hidtidige Mangel paa fast Udformning og den særegne Form for kønslig Udvælgelse gennem intimt Familieliv kan have bevirket, at en ny Mennesketype med nye Instinkter først blev paavist i Tyskland.

Naar det er rigtigt, hvad Darwin siger, at det karakteristiske for Menneskene er

det sociale Instinkt, og at dette hos os er stærkere end alle andre Instinkter, maa det tyske Samfund, som det her er fremstillet, være et nyt Trin i den menneskelige Udvikling.

Det er betegnende, at der i den nyere tyske Literatur mere end i nogen anden tales om *Geniet*. Dette skyldes delvist den sædvanlige Modsætningstilbedelse, der som en Forædling af Krydsningsinstinktet altid gør sig gældende ved Ideal-Dannelser. Men det er ogsaa nødvendigt for Mennesker, som er gaaet stærkt op i Samfundet, at have *fjærne* Idealer, der ikke griber forstyrrende ind i det normalt fastslaaede Liv — de kan ikke nøjes med det nære, praktisk naelige Gentleman-Ideal.

For Tyskerne repræsenterer *Geniet* det fjærne Maal, som gør det muligt for dem at marchere frem i parallelle Baner med samme Trit og Retning. Deres typiske *Geni* er Faust — i Værkets første Del. Faust i anden Del, der fra de genialske Sferer er vendt tilbage til Jorden og forkynder praktisk Visdom, forstyrrer dem. En *Geni*-Skildrer som Hermann Türck kommer uden om denne Vanskelighed ved at stemple det, der for os andre synes det værdifuldeste i »Faust«, som Udslag af Alderdomssvækkelse!

Der er noget selvmodsigende i at idealisere *Geniet*, d. v. s. opstille det som det ønskelige normale. I hvert Fald naar man

ved Geni forstaar det kunstneriske, egenmægtige Geni. Men der er en vis abstrakt Karakter over de tyske Raisonnementer om Geniet. Det er ikke saa meget de geniale Personligheder, der interesserer, som Genialitet i Almindelighed. Dette er noget lignende, som naar man tumler med Begrebet *Sandheden*, der ikke har nogen Mening, da det sande kun eksisterer adjektivisk — noget kan være sandt, men Sandhed er ikke noget i og for sig. Saavel »Sandheden« som »Genialiteten« angiver kun en Sindets Aabenhed, en Redebonhed til at tænke med en vis Tendens, hos de Mennesker, der bruger disse Ord; de indeholder en lille Spire til et nyt »kategorisk Imperativ«.

Den Tendens, jeg mener at spore hos en stor Del moderne Tyskere, kan angives saaledes: Det kunstneriske Geni afviger kvalitativt fra det normale og har det sociale Syndefalds Charme; han er det antisociale Dyr; som de udpræget individualistiske Englændere er han aparte, staar afsides. Det tysk tænkte Geni derimod er en ideal Type, der nærmer sig *mere* til det normale, til Problemernes Kærne, til Udviklingsstrømmens hastigste Midterlinie, end Gennemsnitsmenneskene med deres smaa Særegenheder og Vildfarelser er i Stand til. Han rager kvantitativt op over Mængden, ved sin større aandelige Styrke, og karakteriseres mere ved sin Evne end ved sit Væsen. For den

engelske Hamlet er Spørgsmaalet »at være eller ikke være«; for den tyske Faust er *den* frigjort, som »immer strebend sich bemüht«. Geniet à *l'Allemagne* er ikke mere antisocialt end det førende Dyr, der gaar foran Hjorden.

Det er ofte sagt, at det er *Göthes* og ikke Bismarcks Tyskland, der vækker Beundring. Nu er »Göthe« et rummeligt Ord, som enhver kan lægge ind i, hvad der passer ham. Selv fortæller Göthe i »Wahrheit und Dichtung«, hvorledes han har tilegnet sig »en overordentlig Mands Tænkemaade. Denne Aand, der virkede saa afgørende paa mig og skulde faa saa stor Indflydelse paa hele min Tænkemaade, var *Spinoza* Hans alt udjævnende Ro gjorde mig til hans lidenskabelige Discipel, til hans mest ubetingede Beundrer«.

Men denne store Aand, der har præget *Göthes* Tænkemaade, er i sin Moral ganske nytysk. Mennesket, siger *Spinoza*, er underkastet Naturlovene, der intet kender til godt eller ondt. De store Fisk har den største, naturlige Ret til at æde de smaa, thi hvert Væsen besidder netop saa megen Ret, som det har Magt. En Mand maa gøre det, der er ham nyttigt, og den højeste Moral er ikke andet end den klarreste Erkendelse af, *hvad* der virkelig

gavner een. I de moderne Stater, hvor ethvert Menneske mere eller mindre er afhængigt af andre, er Forholdene imidlertid saa udviklede, at kun de højest staaende evner at bedømme, hvad der tjener til deres Vel, og at leve efter deres egen Moral. Derfor maa der findes Love, som kan lede de mindre intelligente og hindre dem i uforstandigt at tilføje sig selv og andre Skade. Flertallet har Ret til at kontrollere den enkelte, fordi det har Magten dertil.

Allerede den gamle, hollandsk-jødiske Linsesliber tænkte saaledes det samme, som senere *Darwin* beviste ved praktisk at bruge de Linser, som Spinoza sleb. Magten skaber Retten: Kraft er værdifuldere for Udviklingen end Svaghed, Dygtighed og Intelligens bedre end Ukyndighed og Dumhed. Dette er nu almindeligt anerkendt — intellektuelt; derimod ganske naturligt ikke moralsk, thi der vil altid være flest *smaa* Fisk i Havet. En moralsk Betragtning af Livet og Begivenhederne vil altid være urigtig, fordi den ikke bedømmer Tingene selv, men kun Tingenes Værdi for den bedømmende. Ønsker man at faa et vidtrækkende og lidenskabsløst Overblik over den menneskelige Udvikling, maa man som Spinoza søge at finde de ledende Naturlove.

Vil man forsøge at se Verden med Göthes Øjne, kan det kun ske gennem 2. Del af »Faust«. Heri har han samlet al

sin Livsvisdom, sin gennem de mange Aar afklarede Philosophi, sin Menneskeopfattelse og sin Samfundsbetragtning. Værket indeholder en saa dyb Forstaaelse af Nutidsmenneskets Væsen, et saa vidtskuende Syn paa Samfundslivet, at andre først nu er modne til at forstaa det. Meget, som tidligere forekom at være digteriske Syner, virker nu som nøgtern Klogskab, og mange Symboler er hærdede til Fakta. Ingen, der nu læser Bogen, kan undgaa at blive slaaet af, hvor uomtvisteligt det moderne Tyskland nedstammer fra Göthe. Lad os gennemgaa en Række af de mest karakteristiske Vers.

Efter en kort Indledning, hvor Faust vaagner op og maa vende sit blændede Blik bort fra Solen — den er for stærk, kun dens farverige Afglans udgør det menneskelige Liv! — føres vi med Mephistopheles til Kejserens Hof, d. v. s. ind i Staten. Alt er i Forfald, men Mephistopheles finder paa Raad. Han indfører Papirpenge, for hvilke der er Pant i Jordens skjulte Rigdomme.

In Bergesadern, Mauergründen
Ist Gold gemünzt und ungemünzt zu finden,
Und fragt ihr mich, wer es zu Tage schafft:
Begabten Manns Natur- und Geisteskraft.
Der Boden ist des Kaisers: der soll's haben.

Derefter følger det fantastiske Maskespil, under hvilket Klogskaben viser paa en straalende Figur:

Rings umgibt sie Glanz und Glorie
 Leuchtend fern nach allen Seiten;
 Und sie nennet sich Victorie,
 Göttin aller Tätigkeiten.

Da Kejseren har uddelt af sine nyer-
 hvervede Skatte til Hoffolkene og fundet,
 at de bliver sig selv lig og ikke gribes af
 Lyst og Mod til nye Gerninger, forlanger
 han, at Faust skal vise ham Helena og
 Paris.

Das Musterbild der Männer so der Frauen
 In deutlichen Gestalten will er schauen.

Men dette Ønske kan Mephistopheles
 ikke opfylde med sine Kunster. For at
 finde det idealt skønne Menneske er det
 nødvendigt at søge tilbage til det oprinde-
 lige, til Kosmos, til Ur-Væsenet eller, som
 Göthe siger, til »Mødrene« .

Faust: Die Mütter! Mütter! —'s klinget so wunderlich.

Mephistopheles: Das ist es auch. Göttinnen, ungekannt
 Euch Sterblichen, von uns nicht gern genannt.

Faust: Wohin der Weg?

Mephistopheles: Kein Weg! Ins Unbetretene,
 Nicht zu Betretende; ein Weg ans Unerbetene,
 Nicht zu Erbittende. Bist du bereit, —
 Nicht Schlösser sind, nicht Riegel wegzuschieben,

Von Einsamkeiten wirst umhergetrieben.
 Hast du Begriff von Öd' und Einsamkeit?

Faust (schaudernd):
 Den Müttern! Trifft's mich immer wie ein
 Schlag!
 Was ist das Wort, das ich nicht hören mag?

Doch im Erstarren such ich nicht mein Heil!
 Das Schaudern ist der Menschheit bestes Teil:
 Wie auch die Welt ihm das Gefühl verteure,
 Ergriffen, fühlt er tief das Ungeheure.

Mephistopheles:

Ein glühnder Dreifuss tut dir endlich kund,
 Du seist im tiefsten, allertiefsten Grund.
 Bei seinem Schein wirst du die Mütter sehn;
 Die einen sitzen, andre stehn und gehn,
 Wie's eben kommt. Gestaltung, Umgestaltung,
 Des ewigen Sinnes ewige Unterhaltung,
 Umschwebt von Bildern aller Kreatur.

Fra Underverdenen kommer Faust tilbage med Paris og Helena, som han fremviser for Kejseren og hans Hof. Men da han selv tager sine Idealfigurer for virkelige, forsvinder de — — og Akten slutter af med Mørke og Tumult.

I anden Akt befinder Faust sig i sit gamle Studerekammer, hvor Wagner imidlertid slidsomt har studeret og nu faar Held til at fremstille Homunculus, det kunstige Menneske. Ført af denne og af Mephistopheles kommer Faust til den klassiske Walpurgisnat — med dens Virvar af symbolske Skikkelser, Begreber og Lidenskaber, et fantastisk Panorama over Fortidens Kultur, der udgør Elementerne i Faust's Aand — og til Helena. Dette Intermezzo falder udenfor det Niveau, hvori denne Bog er lagt, saa vi kan vente med at gense Faust, indtil han atter befinder sig i sit eget Land og i sin egen Tid. Oppe paa Bjergets Tinde fristes han af Mephistopheles til at ønske

sig Velvære og Vellyst, men i Stedet ønsker han sig *Arbejde* og forkynder den moderne Europæers Evangelium.

Faust: Dieser Erdenkreis
Gewährt noch Raum zu grossen Taten.
Erstaunenswürdiges soll geraten,
Ich fühle Kraft zu kühnem Fleiss.

Mephistopheles:
Und also willst du Ruhm verdienen?
Man merkt's: du kommst von Heroinen.

Faust: Herrschaft gewinn ich, Eigentum!
Die Tat ist alles, nichts der Ruhm.
Was zur Verzweiflung mich beängstigen
könnte,

Zwecklose Kraft unbändiger Elemente!
Da wagt mein Geist sich selbst zu überfliegen:
Hier möcht ich kämpfen, dies möcht ich be-
siegen!

Da fasst ich schnell im Geiste Plan auf Plan:
Erlange dir das köstliche Geniessen,
Das herrische Meer vom Ufer auszuschliessen,
Dër feuchten Breite Grenzen zu verengen
Und weit hinein sie in sich selbst zu drängen.
Von Schritt zu Schritt wusst ich mir's zu er-
örtern —

Das ist mein Wunsch, den wage zu befördern!

Ved at hjælpe Kejseren til at befæste
sit af en Fjende truede Herredømme op-
naar Faust Ret til at raade over Rigets
Strande, og nu begynder hans mandige
Virken. Men det gaar ud over den gam-
meldags Idyl. Det gamle, arkadiske Par,
Philemon og Baucis, kan ikke mere leve
uforstyrret i deres Hytte. Baucis klager:

Tags umsonst die Knechte lärmten,
Hack' und Schaufel, Schlag um Schlag;
Wo die Flämmchen nächtig schwärmten,
Stand ein Damm den andern Tag.

Menschenopfer mussten bluten,
 Nachts erscholl des Jammers Qual,
 Meerab flossen Feuergluten:
 Morgens war es ein Kanal.
 Gottlos ist er; ihn gelüftet
 Unsre Hütte, unser Hain;
 Wie er sich als Nachbar brüftet,
 Soll man untertänig sein.

Philemon: Hat er uns doch angeboten
 Schönes Gut im neuen Land!

Baucis: Traue nicht dem Wasserboden,
 Halt auf deiner Höhe Stand!

Trods de opnaaede store Resultater er
 Faust stadig utilfreds. Han siger til Me-
 phistopheles:

Mir giebt's im Herzen Stich um Stich.
 Mir ist's unmöglich zu ertragen!
 Und wie ich's sage, schäm ich mich.
 Die Alten droben sollen weichen,
 Die Linde wünscht' ich mir zum Sitz;
 Die wenig Bäume, nicht mein eigen,
 Verderben mir den Weltbesitz.
 Dort wollt' ich, weit umher zu schauen,
 Von Ast zu Ast Gerüste bauen,
 Zu sehn, was alles ich getan.
 Zu überschauen mit einem Blick
 Des Menschegeistes Meisterstück,
 Betätigend mit klugem Sinn
 Der Völker breiten Wohngewinn.

Mephistopheles: Was willst du dich denn hier
 genießen!
 Musst du nicht längst kolonisieren?

Faust: So geht und schafft sie mir zur Seite! —
 Das schöne Gütchen kennst du ja,
 Das ich den Alten ausersah.

Mephistopheles: Man trägt sie fort und setzt sie
 nieder;
 Eh' man sich umsieht, stehn sie wieder.

Nach überstandener Gewalt
Versöhnt ein schöner Aufenthalt.

Den gamle Hytte sættes i Brand, men
Philemon og Baucis omkommer i Ilden
sammen med en tilfældig Fremmed. Og
Bekymringen kommer til den aldrende
Faust, der siger:

Noch hab ich mich in's Freie nicht gekämpft,
Könt ich Magie von meinem Pfad entfernen,
Die Zaubersprüche ganz und gar verlernen,
Stünd ich, Natur, vor dir ein Mann allein,
Da war's der Mühe wert ein Mensch zu sein.
Dem Tüchtigen ist diese Welt nicht stumm.
Was braucht er in die Ewigkeit zu schweifen!
Was er erkennt, lässt sich ergreifen.
Er wandle so den Erdentag entlang.
Wenn Geister spuken, geh er seinen Gang;
Im Weiterschreiten find er Qual und Glück,
Er, unbefriedigt jeden Augenblick.

Faust bliver blind, men han giver
Ordre til at lægge endnu mere Kraft i de
store Arbejder. Det sumpede Land skal
gøres paradisisk frugtbar, og Landet skal
sikres mod Havet:

Da rase draussen Flut bis auf zum Rand,
Und wie sie nascht, gewaltsam einzuschliessen.
Ja! diesem Sinne bin ich ganz ergeben,
Das ist der Weisheit letzter Schluss:
Nur der verdient sich Freiheit wie das Leben,
Der täglich sie erobern muss.
Und so verbringt, umrungen von Gefahr,
Hier Kindheit, Mann und Greis sein tüchtig
Jahr.

Zum Augenblicke dürft ich sagen:
Verweile doch, du bist so schön!
Es kann die Spur von meinen Erdetagen

Nicht in Aeonen untergehn. —
 Im Vorgefühl von solchem hohe Glück
 Geniess ich jetzt den höchsten Augenblick.

Hermed er Livet fuldbyrdet for Faust.
 Han synker om og er død. Han har ikke
 naaet det fuldkomne, men kun *forudfølt*
 det, og derfor tilfalder hans Sjæl ikke
 Mephistopheles. Den føres bort af Engle,
 som synger:

Gerettet ist das edle Glied
 Der Geisterwelt vom Bösen:
 »Wer immer strebend sich bemüht,
 Den können wir erlösen.«

Og Bogen slutter nu med det ophøjede
 »mystiske Kor«, der bringer Læserens
 Tanke til at svinge tilbage til »Mødrene«:

Alles Vergängliche
 Ist nur ein Gleichniss;
 Das Unzulängliche,
 Hier wird's Ereignis;
 Das Unbeschreibliche
 Hier ist's getan:
 Das Ewig-Weibliche
 Zieht uns hinan.

Göthe har i dette sit Hovedværk naaet
 et Standpunkt, som Tysklands ledende
 Tænkere ellers maatte arbejde sig op til
 Trin efter Trin. De af Philosopherne skåbte
 Homunculi er døde, den ene efter den
 anden, men Faust og hans Følgesvend
 — »Nordvestens Satan« — er endnu le-
 vende Skikkelser. Göthe bevarede »Spi-
 nözas alt udjævnende Ro«, som Philoso-

pherne reagerede imod, for dog, mere eller mindre bevidst, at vende tilbage til. Spinozisme og nytysk Philosophi forenes i Mephistopheles' Ord: »Man hat Gewalt, so hat man Recht.« Eller i Faust's:

Auf strenges Ordnen, raschen Fleiss
Erfolgt der allerschönste Preis.
Dass sich das grösste Werk vollende,
Genügt Ein Geist für tausend Hände.

EFTERSKRIFT

MEPHISTOPHELES :

*...Und lasst mir jene Streite
Von Tyrannei und Sklaverei beiseite.
Sie streiten sich, so heisst's, um Freiheits-
rechte —
Genau besehn, sind's Knechte gegen Knechte.*

HOMUNCULUS :

*Den Menschen lass ihr widerspenstig Wesen.
Ein jeder muss sich wehren, wie er kann,
Vom Knaben auf; so wird's zuletzt ein Mann.
(FAUST II)*

ENNE BOG er ikke skrevet som Indlæg i den literære Verdenskrig; væsentlige Partier af den har været offentliggjort for flere Aar tilbage. Men selvfølgelig er det umuligt at give en Oversigt over de tre Kulturer, som synes mig af størst Interesse, uden at tage Hensyn til den Brydning, som nu foregaar mellem dem, og som nødvendigvis maa faa Indflydelse paa Udviklingen af den fremtidige Fælleskultur.

Der er almindelig Forstaaelse af, at Verdenskrigen er en Styrkeprøve mellem Principer, mellem Statstvangen og den individuelle Frihed. Derimod er der noget ringere Forstaaelse af, at Statstvangen ikke mere udøves af en Cæsar. Den tyske Imperialisme skyldes ikke de hohenzol-

lerske Kejsere, men Kants kategoriske Imperativ, og den er i sit Væsen demokratisk, fordi de styrende Personer handler saaledes, at deres Befalinger »kunde være Principer for en almindelig Lovgivning«, d. v. s. til fælles Bedste. Derimod er den individuelle Frihed i sit Væsen aristokratisk, idet den kræver Frihed for de store Fisk til at æde de smaa — at de smaa ogsaa har Frihed til at æde de store, gavner dem jo ikke meget.

Forskellen mellem de tre Kulturer, som her har været omtalt, er kort udtrykt denne: Orientalerne har som Udgangspunkt Naturen, Englænderne Individet og Tyskerne det organiserede Samfund. I Orienten er der kun Samling som religiøs Pøbel; i England har der udviklet sig en faatallig Overklasse, som leder Samfundet; men i Tyskland er hele Folket organiseret i en Stat, der har Kraft til at lede og løfte Individerne. Dette er Kontraster, som naturligt har ført til en voldsom Konflikt.

De sidste tre Aar har været præget af *Verdens Had til Tyskland*, nærmere præciseret: til den tyske *Magt*. Bag dette Had ligger der tre Grunde.

Først er der Uviljen mod den krigeriske Selvhævdelse, som den skarpe Bedømmer af Mennesketyper *Emerson* i sit Essay om Heroisme skildrer saaledes: »Helten er en Karakter af saa stor Ligevægt, at ingen Forstyrrelse kan rokke

ved hans Vilje undtagen paa behagelig, ja endog munter Vis; han rykker frem til sin egen Musik, den samme under rædselsvækkende Alarmeringer og under almen Tøjlesløsheds drukne Lystighed. Der er noget ikke-philosophisk i Heroisme, der er noget ikke-helligt i den; den synes ikke at vide, at andre Sjæle er af samme Støbning. Alligevel maa vi beundre den dybt. Der er noget i store Handlinger, som ikke tillader os at se dem bagfra. Heroisme føler, tænker aldrig, derfor har den altid Ret; og skønt en anden Opdragelse, en anden Religion og større intellektuel Udfoldelse kunde have ændret en bestemt Handling, endog til det modsatte, er det, Helten gør, dog for ham den højeste Daad og kan ikke kritiseres af Philosopher eller Præster. Heroisme er den læge Mands Hævdelse af, at han i sig har fundet noget, som foragter Bekostning, Sundhed, Liv, Fare, Had eller Bebrejdelser, og at hans Vilje er højere og fuldkommnere end alle virkelige og mulige Modstanderes. Heroisme virker i Modstrid med Menneskehedens Røst. Den er Lydighed mod en hemmelig Impuls i Mandens Karakter, og ingen anden kan finde den saa berettiget som han selv, thi enhver Mand maa formodes at kunne se en Smule længere frem paa sin egen Sti end enhver anden. Selvtillid er Heroismens Væsen heroiske Tider er oftest Rædselstider.«

Til Reaktionen mod denne primitive og aggressive Vilje kommer Reaktionen mod den ordnende og samlende Vilje, Individets Modstand mod Staten. Philemon og Baucis strider mod Faust. Men den dybeste og stærkeste Grund til Hadet er den *indre* Konflikt hos os alle. Den tyske Magt findes ikke blot i Tyskland, men i alle protestantiske Lande; den bryder frem i vore Karakterer; den har rejst sig i vore Samfund, og Krigen gør den stærkere og stærkere, selv hos Tysklands lidenskabeligste Modstandere. Dette, at Krigen ikke blot er en militær, men nok saa meget en indre, kulturel Konflikt, forklarer, at store Kredse af de neutrale Nationer er besjælet af Hadet til Tyskland, til det *nye*, i ikke ringere Grad end de krigsførende. Det franske Had behøver ingen Forklaring, det er den latinske Aand mod den germanske, Katholicismen mod Protestantismen. Men som Forklaring paa det protestantiske Nordeuropas Had til det tyske Væsen, som Luther, Kant og Göthe har grundlagt, og som har fundet Form i det tyske Rige, maa jeg citere *Darwin*: »Da Arter af samme Slægt sædvanligvis har nogen Lighed i Vaner og Konstitution, og altid i Bygning, vil Kampen for Eksistensen i Almindelighed være haardere mellem Arter af samme Slægt, naar de kommer i Kapsestrid med hinanden, end mellem Arter af forskellige Slægter. Hvor hyppigt hø-

rer vi ikke om, hvorledes én Rotteart har fortrængt en anden!«

Frænde er Frænde værst, sagde Ræven om de røde Hunde!

Englænderne forstaar, hvori den tyske Stats Styrke ligger, og derfor taler de om, at Krigen ikke maa afsluttes, før den engelske Liberalisme er indført i Tyskland. Dette vilde være Gift for det tyske Væsen. Derimod beherskes Franskmændene fuldstændigt af den naturlige Mangel paa Forstaaelse mellem Nord og Syd. De fatter ikke, hvorledes *dette* Tyskland kan være det samme som det sentimentale og ydmyge Tyskland fra for 100 Aar siden. Fra deres afsluttede Kulturs ophøjede Standpunkt ser de med Undren og Afsky paa den tyske Sturm- und Drang-Periode; de fatter ikke Berserkergangens Herlighed. En fransk Forfatter skriver om den unge Göthe, at han var bleven civiliseret ved Læsning af fransk Literatur, men en Tid lang blev han Offer for Sturm und Drang — en Gang dansede han rundt om et Bord, en anden Gang gik han i Vandet ganske nøgen! — han var bleven gal, thi »for sig selv er Tyskheden ikke andet end Vanvid«. Men »han blev atter klog; han underkastede sig paany den franske Fornufts Disciplin«. Dette Eksempel er ikke enestaaende: al Fornuft skal være fransk, alt fremmed er ufornuftigt. Ligesaa lidt forstaas det, at de senere Former for Sturm und Drang

er andet end militaristisk Brutalitet og mekanisk Aandløshed. De romanske Folk vil næppe nogensinde faa en dybere Forstaaelse af, at Videnskab, Storindustri, Storhandel, Militarisme og Socialisme er Fingre paa den samme, styrende og organiserende Haand.

Om Udviklingsmulighederne i det angelsachsisk-germanske Nordeuropa er det klogest ikke at sige for meget. Man tør nok fastslaa den statslige Organisations-tankes Sejr i alle Lande, men vi vil endnu i nogen Tid befinde os paa et Overgangsstadium, i hvilket det vanskeligt kan afgøres, om det øgede Fællesskab vil føles af de enkelte som Underkuelse eller som Hjælp. Det er jo ogsaa langt fra saaledes, at alle Englændere ønsker den aristokratiske Frihed, alle Tyskere det demokratiske Fællesskab. Indenfor hvert Land vil der blive kæmpet om Valget mellem en Overklasse og en Underklasse — men hermed rører vi ved den aktuelle Politik, som maa ligge udenfor denne Bogs Ramme.

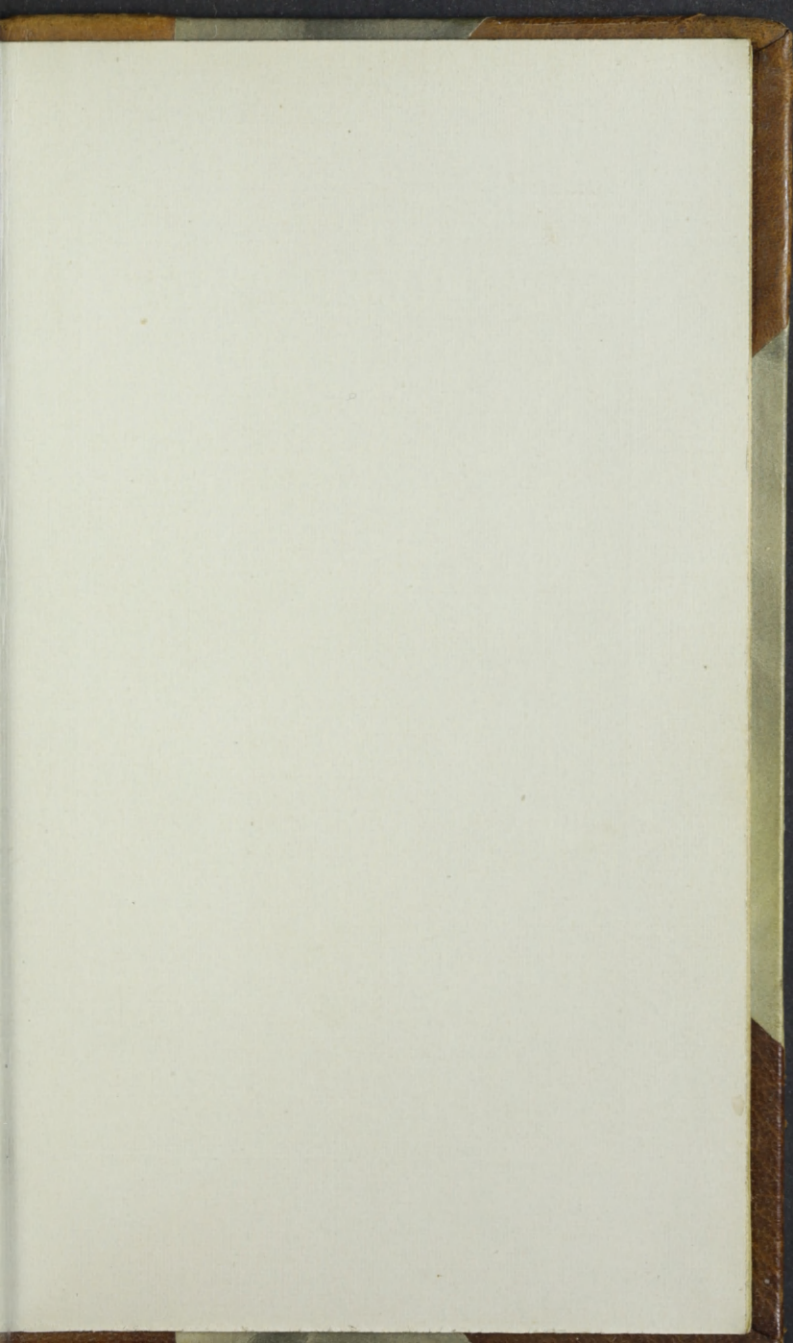
En særlig vægtig Grund til ikke at danne sig nogen forhastet Mening om Fremtiden er Teknikens stærke Udvikling, der kan skabe helt nye Muligheder. Vi har allerede, som Bergson siger, forlænget vore naturlige Organer og øget deres Kraft ved Hjælp af Maskinerne. Industrien har frigjort os fra Bondejorden, Trafiken fra Fædrejorden. Vi har lettet

os Arbejdet i en Grad, som vi næppe mere selv kan fatte, ved at tage Naturkræfterne i vor Tjeneste. *Wilh. Ostwald* har utvivlsomt Ret, naar han siger, at Maalestokken for Kulturen er den Spar-sommelighed, hvormed den raa Energi omdannes til menneskeligt Brug, d. v. s. vor Evne til at udnytte Kræfterne paa den fuldkomneste Maade. Vi er maaske ikke langt fra at blive helt frigjort fra det Stavnsbaand og Hoveri, som Naturen i Aartusinder har paalagt os. Man har Ret til at vente sig store Resultater af Videnskab og Teknik; Motorkraften vil i Luf-ten — for blot at nævne et enkelt Eks-empel — faa ikke ringere Betydning, end Dampkraften har haft paa Land og Vand.

Mærkelig nok hører man ofte Bekla-gelser over, at Tidens Mekanisering øde-lægger de sjælelige Værdier. Sandheden er jo dog, at der *skabes* nye Værdier — thi det *er* jo mere værd at kunne sætte sig i et Jernbanetog og gøre en Udflugt til Højlandet end at sidde hjemme og læse Digte om de blaanende Bjerge. Derved taber disse Digte ganske vist i Anseelse, ligesom meget andet ophører at være gangbar, aandelig Mønt, og dette i For-bindelse med Vanskelighederne ved at tilegne sig noget endnu ufuldkomment nyt forklarer Idealisternes Klage. At Menneskenes Tid og Kræfter frigøres til Brug efter egen Lyst og Vilje, kan kun være fremmende for den personlige Kultur.

De, der frygter, at personlig Frihed og sjælelig Kultur skal bukke under for Brutalitet og aandløs Mekanik, maa trøste sig ved at læse Korets Sørgesang over Euphorion, Faust's og Helenas Søn, der led samme Død som Ikarus:

Doch erfrischet neue Lieder!
Steht nicht länger tief gebeugt!
Denn der Boden zeugt sie wieder,
Wie von je er sie gezeugt.

Under Fællestitlen

„HVAD ALLE BØR VIDE“

udsender vi en Serie populære og oplysende Bøger om saadanne Emner og Forhold, som maa interessere alle Nutidsmennesker, der vil følge med i deres Tid.

I vor travle Tid kan kun de færreste fordybe sig i de lærde Værker og i Bibliothekernes store Haandbøger. Trangen til Viden og til Debat om Tidens Spørgsmaal maa derfor imødekommes paa anden Maade, og det sker efter vor Mening bedst ved at skaffe Publikum gode, oplysende, aktuelle og billige Bøger om *Tidens Emner*, skrevne af Forfattere, der er særligt inde i hvert enkelt Forhold.

Da Bøgerne i denne Serie er beregnet paa ikke blot at læses hjemme, men ogsaa at medbringes til Diskussioner ude i de mange Foreninger, som virker i Oplysningens Tjeneste, har vi valgt at udsende dem i et smukt og praktisk *Lommeformat*. De vil udkomme i tvangfri Bind, saa ingen behøver at være bundet til hele Serien, og under Forudsætning af den fornødne Tilslutning fra Publikums Side kan vi, trods Dyrtiden fremstille Bøgerne til en forholdsvis meget billig Pris.

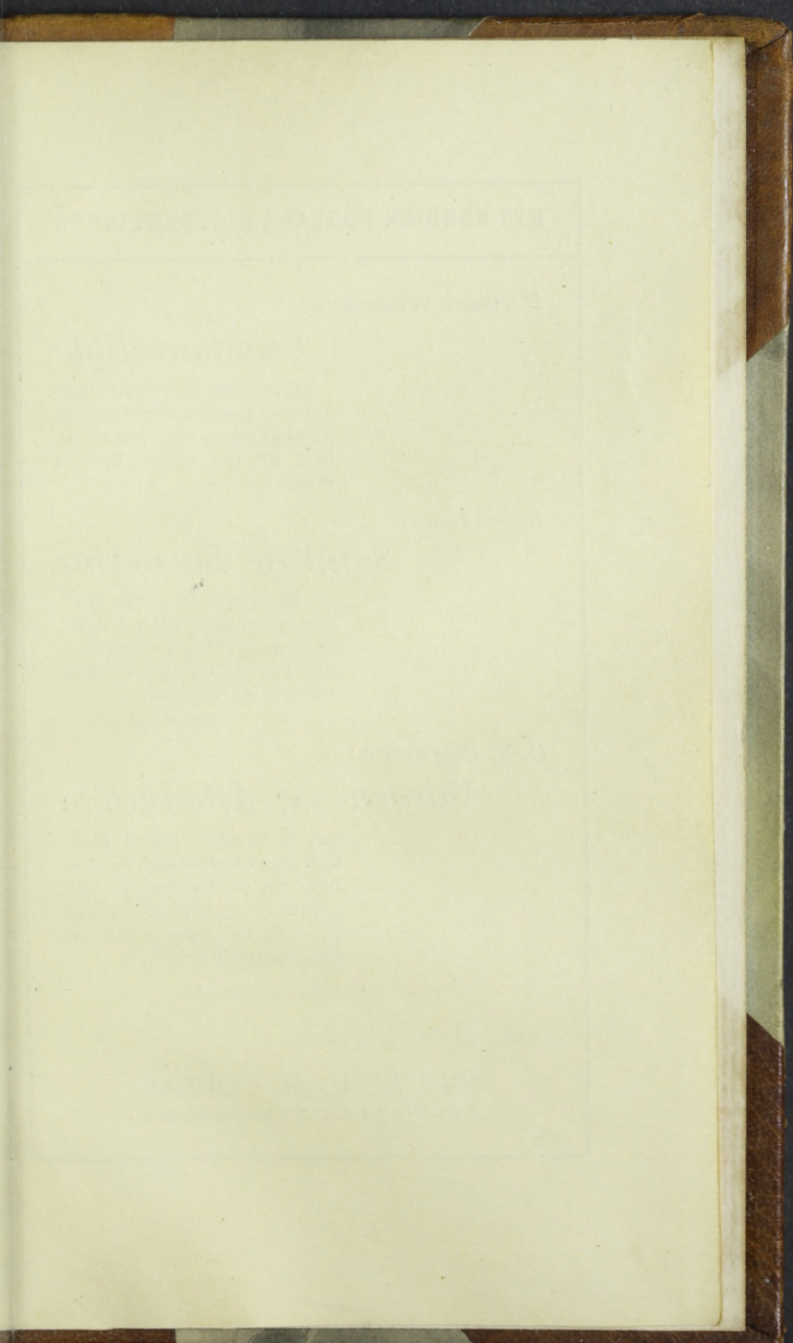
Tidligere er udkommet i Serien:

L. Th. Arnskov:

NORDEN OG DEN NY TID

Det nordiske Samarbejde
i dets forskellige Former.

NYT NORDISK FORLAG.

Herman Wildenvey:

Ungdomsdigte

„Der staar et Vejr af Ungdom og poetisk Skønhed til Kærlighedens og Naturens Pris ud fra hvert Blad i Bogen« — —

Louis Levy:

Samlede Börnerim

»Nu først ved at faa Börnerimene samlede, ser man, hvor megen Rigdom og poetisk Finhed og menneskelig Visdom de rummer«.

Peter Nansen.

B. S. Ingemann:

Morgen- og Aftensange

har forlængst vundet klassisk Ry; hvorfor enhver anbefaling er overflødig. Magister P. A. Rosenberg har skrevet et interessant og fængslende Forord.

Indb. i Skind 3 Kr. 50 Øre.

Faas i enhver Boghandel.

NYT NORDISK FORLAG
OTTO HALLING & CHR. NIELSEN

